И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XIII

ЧУДАН СЛУЧАЈ
И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1935

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA XIII

S RUSKOG PREVELI
JOVAN MAKSIMOVIĆ
Lj. J. MAKSIMOVIĆ

I. S. TURGENjEV
ČUDAN SLUČAJ I DRUGE PRIPOVEKE

SADRŽAJ

ČUDAN SLUČAJ
— Preveo Jovan Maksimović —

Pre jedno petnaest godina — poče g. Hautkov — potreba službe odvede me da provedem nekoliko dana u guberniskoj varoši T... Nastanio sam se u dosta dobroj gostionici, koju je jedno pola godine pre mog dolaska otvorio jedan Jevrejin krojač, koji se beše obogatio. Kažu da je gostionica tek kratko vreme dobro radila, što je kod nas obična stvar; ali ja sam je zatekao u njenim najboljim danima: nov nameštaj je pucao noću kao iz pušaka, posteljsko rublje, čaršavi i salfeti zaudarali su na sapun, a obojeni podovi na firnajz, što je, po mišljenju kelnera, čoveka veoma otmenog, premda ne baš tako pismenog, — sprečavalo insekte da se ugnezde.

Taj kelner, bivši kamerdiner kneza Gagina, odlikovao se odrešitošću pri opštenju i — uobraženošću. Išao je stalno u fraku „s tuđih leđa” i u nekim zgnječenim cipelama, imao pod pazuhom salfet i mnoštvo bobuljica na obrazima i, slobodno razmahujući znojavim rukama, izgovarao je kratke ali ubedljive rečenice.

On mi je ukazivao izvesno pokroviteljstvo, kao čoveku koji je kadar da oceni njegovu inteligentnost i poznavanje sveta; ali na svoju sopstvenu sudbinu gledao je unekoliko razočaranim očima.

— Jer to se zna, — reče mi on jednom, — kaka je danas naš položaj? Za rep, pa na sunce!

Zvao se Ardalion.

Bilo mi je na redu da učinim nekoliko poseta činovnim licima u varoši. Taj isti Ardalion nađe mi fijaker i lakeja, — oboje behu podjednako rasklimani i poabani; ali na lakeju beše livreja — a fijaker je ukrašavao plemićski grb...

Završivši sve posete, svratih kod jednog vlastelina, starog dobrog znanca moga oca, — koji se odavna bio naselio u varoši T.... Ja se s njim čitavih dvadeset godina nisam bio video. On se za to vreme bio oženio, podigao priličnu porodicu, obudovio i — obogatio se. Bavio se otkupima,[1] to jest, davao je otkupnicima veliks zajmove na zaloge pod velik interes... „Rizik je fina stvar!” — nego ovde tog rizika skoro nije ni bilo.

U toku našeg razgovora, u sobu uđe, snebivajući se i lako koračajući, kao na vrhovima od prstiju — devojče od možda sedlmnaesg godina, tanano i žgoljavo.

— Evo, — reče mi moj poznanik, — moja najstarija kći Sofi, preporučujem je vašoj pažnji. Zamenila mi njenu pokojnu mamu: vodi nam kuću, braću i sestre pazi i čuva.

Ja joj se opet poklonih (ona se međutim ćuteći spusti na stolicu), pa u sebi pomislih da ona na neku domaćicu, na vaspitačicu vrlo malo liči. Lice joj beše sasvim detinje, okruglo, sa sitnim, prijatnim, ali nepomičnim crtama. Plave očice, ispod visokih, takođe nepomičnih, nejednačitih obrva, gledale su prijatno — skoro preneraženo, baš kao da su počele da opažaju nešto za njih sasvim neočekivano. Punačka ustašca, sa malko izdignutom gornjom usnom, ne samo da se sad nisu osmehivala, no kanda uopšte nisu ni imala takvu naviku. Na obrazima joj, u vidu nežnih duguljastih mesta. stojala je, ni rastući ni smanjujući se, rujna krv pod finom kožom.

Rastresita plava kosa spuštala joj se, u vidu lakih uvojaka, sa obe strane omanje glave. Grudi joj disahu tiho, a ruke joj se neumešno i strogo priljubljivahu uz uzani struk. Plava joj je haljina padala bez nabora — kao kod dece — na male nožice.

Opšti utisak što ga je ovo devojče činilo, bio je ne toliko bolešljiv, koliko zagonetan. Video sam pred sobom ne prosto snebivljivu palanačku gospođicu, nego čeljade sa naročitim, za mene nejasnim izrazom. Ona me nije ni privlačila ni odbijala, nisam je potpuno shvatio, no sam samo osećao da još u životu nisam imao prilike da vidim iskreniju dušu...

Sažaljavanje... da! sažaljavanje izazivao je u meni taj mlađani, ozbiljni, iznenađeni i oprezni život — Bog zna zašto!

„Ova nije od ovog sveta!” — pomislih ja, mada naročito u izražaju njenog lica ne beše ničeg „idealnog”, i mada je mademoiselle Sophie ušla u salon samo zato da izvrši ulogu domaćice, na koju me je upozorio bio njen otac.

Domaćin poče da govori o životu u T..., o društvenim provodima i udobnostima što ih taj život pruža.

— Kod nas vam ide sve po tiparu — polako i tiho, — primeti on: — gubernator nam je melanholik, maršal plemstva — neženja.

Uostalom, prekosutra je u Domu vlasteoskog zbora velika igranka. Savetujem vam da odete: mi vam ovde u lepoticama ne oskudevamo. Pa ćete ujedno i svu našu inteligenciju videti.

Moj poznanik, kao čovek koji je nekad studirao na univerzitetu, voleo je da upotrebljava učene izraze. On ih je, doduše, izgovarao sa ironijom, ali i sa štovanjem. Osim toga, zna se da je bavljenje otkupima, naporedo sa solidnošću, razvijalo kod ljudi i izvesnu dubokomisaonost.

— Dozvolite da vas zapitam: hoćete l’ i vi doći na tu igranku? — obratih se ja kćeri svog poznanika. Hteo sam da čujem kakav joj je glas.

— Tata misli da ide, — odgovori mi ona, — pa ću i ja s njim.

Glas joj beše tih, polagan, a izgovarala je svaku reč baš kao u nekoj neodlučnosti.

— Kad je tako, dozvolite mi da vas zamolim za prvi kadril.

Ona nakloni glavu u znak pristanka, ali se ni tu ne osmehnu.

Ja brzo zatim odoh, i, sećam se, pogled njenih očiju, na mene uprtih, učini mi se u tolikoj meri čudan, da sam i nehotice pogledao sebi preko ramena, rekoh da ne vidi ona nekoga, ili nešto, nza mojih leđa.

*

Vrativši se u gostionicu, gde sam u svojoj sobi ručao nepromenjivu i stalnu „sup žuljen”, kotlete sa graškom, i do pocrnelosti prepečenu i osušenu jarebicu, sedoh na divan, pa utonuh u razmišljanje. Predmet razmišljanja mi je bila ta Sofija, ta zagonetna ćerka mog poznanika. No Ardalion, koji dođe da uspremi sto, protumači moju zamšljenost na svoj način: on je pripisa — dugom vremenu i dosadi.

— Malo vam tu kod nas imade razonođenja za gospodu putnike, — poče on sa svojom običnom ležernom snishodljivošću, lupajući međutim i dalje prljavnm salfetom po naslonima od stolica: to lupanje je, kao što je poznato, svojstveno jedino obrazovanim služiteljima. — Veoma malo!

On ućuta na časak, a grdan-veliki zidski časovnik, sa ljubičastom ružom na ciferblatu, svojim monotonim i promuklim tik-takanjem čisto potvrđivaše njegove reči. „Veo-ma! veo-ma!” — otkucavaše on.

— Ni koncerata, ni teatra, — nastavljaše Ardalion (on je putovao sa svojim gazdom po inostranstvu, pa teško te nije bio i u Parizu; on je dobro znao da samo seljaci teatar zovu: tinjator); — ni igranke, na primer, ili večernji prijemi među gospodom vlastelom ne postojavaju. — (On zastade na časak, verovatno zato da mi omogući da uočim otmenost njegovog stila). — Ovdašnja gospoda čak se retko i viđaju. Zavukao se svako u svoj čardak, pa iz njega — ko kuga — nikad ne izbiva. I izlazi da putnici-namernici, kad kod nas dođu, prosto ne znaju, ljudi, kud da se okrenu.

Ardalion me pogleda sa strane.

— Manj... evo šta, — nastavi on razvlačeći. — U slučaju, ako bi postojalo takvo vaše raspoloženje…

On me po drugi put značajko pogleda, pa se čak i osmehnu, ali mora biti da odgovarajuće raspoloženje na meni nije ugledao.

Otmeni kelner priđe k vratima, zamisli se na časak, vrati se, pa, ne znajući neko vreme kako da počne, saže se do mog uva, pa mi sa vragolastim osmehom prozbori:

— A ne biste l’ hteli mrtve da vidite?

Ja ga prenerаženo pogledah.

— Da, — nastavi on, sad već šapućući: — imamo mi tu jednog takvog čoveka. On je iz varoškog zanatlijskog staleža, ali vam čudnovate stvari izvodi. Ako se vi, na priliku, kod njega javite, pa zaželite da vidite kakvog vam god drago od vaših pokojnika, on će vam ga neizostavno pokazati.

— A na koji način?

— To je već njegova tajna. Zašto mada je on čovek nepismen, pravo reći: bezslovesan, al’ je u božanstvenosti vrlo jak! Mnogo ih naši trgovci cene i uvažavaju!

— I svi to u varoši znaju?

— Kome treba — zna; no, a što se policije dotiče, tu se opreznost ispunjava. Zašto, pričajte vi tamo šta hoćete, to su stvari ipak zabranjene, i za prost narod — sablazan. Prost narod vam je jedna, kaz’ti, baraba, prostota — kad čuje takvo što, kadar je čudo i pokor načiniti...

— A je li on i vama mrtvace pokazivao? — zapitah ja Ardaliona. Takvog obrazovanog stanovnika zemlje nisam smeo sa „ti” oslovljavati.

Ardalion mahnu glavom.

— Pokazivao mi je; roditelja mi je kao živog pretstavio.

Ja se zagledah u Ardaliona. On se smeškao i igrao sa salfetom — pa je snishodljivo, ali odlučno, pogledao na mene.

— Da, to je vrlo zanimljnva stvar! — uskliknuh ja najzad. — A bih li se i ja sa tim građaninom mogao upoznati?

— Lično s njima — to nikako nije mogućno: Nego preko njihove mamice treba dejstvovati. Čestita baka: na mostu jabuke iz vodnjike prodaje. Ako je po volji, mogu da je pitam?

— Učinite dobrotu.

Ardalion se nakašlja u šaku.

— I zahvalnost, kakvu vi za dobro nađete — malu, naravno — također joj uručiti treba, istoj toj baki. A ja ću joj od svoje strane izložiti da od vas nema šta da se boji, jer ste vn gospodin putnik, vlastelin — no pa, naravno, možete razumevati, da je ovo tajna, i da je do neke neprijatnosti ni u kom slučaju nećete dovesti.

Ardalion uze poslužavnik u jednu ruku, pa se, graciozno ljuljajući i svoj sopstveni struk i poslužavnik, uputi vratima.

— Dakle mogu da se oslonim na vas i da se nadam? — doviknuh ja za njim.

— Budite blagonadežni! — razlegnu se njegov samouvereni glas. — Razgovorićemo se sa stârkom, i odgovor ćemo vam u akuratnosti isporučiti.

*

Ja vam sad neću potanko izlagati kakve je misli izazvala u meni ta neobična činjenica što mi je Ardalion saopšti. Ali sam gotov da priznam da sam sa nestrpljenjem očekivao obećani odgovor. Dockan u veče uđe kod mene Ardalion pa mi saopšti svoj veliki jed: nije mogao staricu da pronađe. Ja mu ipak, da bih ga potstakao, turih u šaku banku od tri rublje. Idućeg jutra on opet, ali sad sav radostan, uđe u moju sobu: starica je pristala da se sa mnom vidi.

— Hej, ti, majstore! — viknu Ardalion nekome u hodniku, — dođi-de ovamo!

Uđe dete, od kakvih desetak godinica, sve čađavo kao mače, sa ošišanom, na mestima čak golom glavom, u pocepanom prugastom halatu i ogromnim, tuđim kaljačama na bosim nogama.

— Eto, ti ćeš da ih odvedeš, znaš kuda, — prozbori Ardalion, obraćajući se „majstoru”, i ukazujući na mene. — A vi, gospodine, kad tamo dođete, tražite Mastridiju Karpovnu.
Dečko protepa nešto, te pođosmo.

*

Išli smo dosta dugo nekaldrmisanim ulicama varoši T... Najzad, u jednoj od njih, valjda najizraznijoj i najžalosnijoj, moj vođa zastade pred oveštalim dvospratnim drvenim kućerkom, pa, ubrisavši nos svim rukavom od halata, progovori:
— Ovdi; tu desno.
Ja uđoh preko ulaznih stepena u trem, zakucah desno: oniska vrata ciknuše na zarđalim šarkama, i ja ugledah pred sobom gojaznu babu u cimetastoj, zečjom kožom postavljenoj bundici, i u šarenoj povezači na glavi.
— Mastridija Karpovna?
— Glavom ona, — odgovori mi baba pištećim glasom. — Izvol’te. Je l’ po volji da sednete?
Soba u koju me baba uvede bila je u tolikoj meri pretrpana svakojakim krtogom — ritama, jastucima, perinama, vrećama — da se čovek u njoj okrenuti nije mogao. Sunčana svetlost jedva se probijala kroz dva umusana, prašnjava prozora. U jednom uglu, iza hrpe jedna na drugo nabacanih kotarica, slabo je ječao i žalio se... nisam mogao da vidim ko: možda bolesno dete, a možda i... kakvo štene...
Ja sedoh na stolicu, a baba stade pravo preda me. Lice joj beše žuto, poluprovidno, kao od voska; usne joj behu toliko upale da su, usred silnih bora i mrština, pretstavljale samo jednu poprečnu brazgotinu. Čuperak sede kose strčao je ispod povezače, no zapaljene, zelene očice pametno su i živo izvirivale ispod isturene čeone kosti; a zašiljen joj nosić strčao je kao šilo, pa kao da je njuškao po vazduhu: pogledaj me kakav sam obešenjak!
„Vala, bako, ti si i na situ i na rešetu bila! S tobom nije lako iz jedne zdele kusati!” — pomislih ja; a uz to se od nje još i zadah od votke osećao.
Objasnih joj zašto sam došao — no, kao što videh, njoj je to bilo već poznato. Ona me sasluša, hitro migajući očima, pa samo još

jače isturi svoj nos, kao da će da me kljucne.

— Lepo, lepo, — prozbori ona najzad; — pričali su nam Ardalion Matvejić. Vama je dakle mog sinčića, Vasice, veština potrebna... Samo se mi nešto sumljajemo, dragi gospodine...

— A što? — prekidoh je ja. — Što se mene tiče, tu možete biti potpuno spokojni: ja nisam. detektiv.

— Oh, rode moj rođeni, — brže prihvati baba, — šta to govorite? Zar bismo smeli mi o vama takvo što pomisliti? A posle, šta ko ima tu o nama da potkazuje? Zar mi što grešno i ružno činimo? Nije takav moj Vasica da bi on na kakvu nečistu stvar pristao... jal' da se za kakvim nečistim poslovima zanosi... Ama sahrani me Bože, majko presveta Bogorodice! (Starica se triput prekrsti). Ta on je u svoj guberniji prvi isposnik i bogomoljac; prvi, baćuška vi moj, vaše blagorodstvo! Nego, istina je: milost mu je u deo pala velika. I šta tu ko može! To nije njegovih ruku delo. To je, sokole moj, odozgor; da.

— Znači, vi pristajete? — zapitah je ja. — Pa kad bih mogao ja da se vidim s vašim sinom?

Baba opet zamiga očima, i jedanput dvaput prebaci zgužvanu maramicu iz ruke u ruku.

— Oh, gospodine moj, gospodine moj, sumljajemo se mi...

— Dozvolite, Mastridija Karpovna, da vam uručim ovo, — prekidoh je ja, pa joj turih banku od deset rubalja u šaku.

Baba je odmah ščepa svojim podbulim, erlavim prstima, koji potsećahu na mesnate sovuljagine kandže, hitro je strpa u rukav, zamisli na časak, pa, kao najedared se odlučivši, lupi sebe obema šakama po bedrima.

— Dođi večeras, između sedam i osam časova, — progovori ona ne svojim običnim, no nekim drugim, važnijim i tišim glasom: — samo ne u ovu sobu, nego se izvoli odmah na drugi sprat popeti; pa ćeš tamo videti s leve strane jedna vrata, pa ta vrata otvori. Pa ćeš, vaše blagorodstvo, ući u praznu sob), i u toj ćeš sobi videti sto. Ti si sedni za taj sto pa čekaj; i ma šta da vidiš, ni reči da ne prozboriš, niti išta da radiš; pa ni s mojim Vasicom nemoj da divaniš; zašto je on još mlađanićan, a i boluje mi, veselnik, od padavice. Pa se očas prepadne: počne tek da drhti, da drhti, kao ptiče neko... da ne da Bog!

Ja pogledah u Mastridiju.

— Vi velite da je on mlad, ali ako je on vaš sin...

— Po duhu, baćuška, po svetom duhu sin... Mnogo vam ja imam takvih siročića! — dodade ona, odmahnuvši glavom prema uglu odakle se čulo žalbeno, tužno cviljenje. — O-oh, Gospode ti Bože moj, presveta majko Bogorodice!... A vi, baćuška moj, vaše blagorodstvo, pre no što ovamo izvolite, izvol'te dobro razmisliti koga biste između vaših pokojnih srodnika ili znanaca, — Bog da im dušu prosti! — želeli da vidite. Izređajte ih sve u glavi, vaše pokojnike, pa kojega si izberete, vi ga u pameti držite, neprestavno držite, dok moj sin ne dođe!

— A zar ne treba da kažem vašem sinu koga ja naročito...

— Jok, jok, baćuška — ni cigle reči. On će sam u vašim mislima iznaći što mu treba. A vi samo vašeg znanca doobro u glavi držite; i za ručkom vinca popite — tako dve, tri čašice; vince nikad ne smeta.

Baba se zasmeja, obliznu se, pređe rukom preko usana i uzdahnu.

— Znači u pola osam? — zapitah je ja, dižući se sa stolice.

— U polak osam, baćuška, vaše blagorodije; u polak osam, — umirljivo odgovori Mastridija Karpovna.

*

Oprostih se s babom i vratih se u gostionicu. Nisam sumnjao da hoće da me za nos vuku, ali na koji način? To je sad moju radoznalost dražilo. S Ardalionom progovorih svega dve tri reči.

— Je l' pristala? — zapita me on, namrštivši obrve, i, na moj potvrdan odgovor, uskliknu: — Pa ne rekoh li vam ja — ministar je to, a ne žena!

Ja sad počeh da po savetu tog „ministra” ređam u sećanju svoje pokojnike. Posle dosta dugog kolebanja, zadržah se, najzad, na jednom odavno preminulom čičici, Francuzu, bivšem mom domaćem učitelju. Njega sam navlaš bio izabrao, ne stoga što bih prema njemu neku naročitu simpatiju osećao; nego čitava njegova pojava bila je tako originalna, tako ni nalik na sve savremene pojave, da bi bilo potpuno nemogućno da se neko maskira i načini takav kao što je on bio.

Taj moj Francuz-učitelj imao je grdno veliku glavu, nazad ščešljanu bujnu sedu kosu, guste crne obrve, kukast nos i dve velike

bradavice ljubičaste boje na sred čela. Nosio je zelen frak sa bakarnim, glatkim dugmetima, prugast prsnik sa uspravljenom ogrlicom, žabo i manšete.

„Ako on meni mog deda-Desora pokaže, — pomislih ja, — tad, ću mu, vala, morati priznati da je pravi veštac!”

Za ručkom sam, po babinom savetu, popio flašu bordovskog, „najprve sorte” — po uveravanju Ardalionovom — ali sa vrlo jakim ukusom pržene pampurke i sa gustim talogom slatkog drveta na dnu svake čaše.

*

Tačno u pola osam našao sam se pred domom u kom sam razgovarao sa uvaženom Mastridnjom Kappovnom. Svi kapci na prozorima behu zatvoreni, mo vrata behu otvorena.

Uđoh u kuću, popeh se uz trošne stepene na drugi sprat, pa, otvorivši vrata s leve strane, nađoh se, kao što mi baba reče, u potpuno praznoj, povelikoj sobi. Lojana sveća, pritvrđena za prozorsku dasku, mutno ju je osvetljavala. Kod zida, sproću vrata, stojala je jedna pletena stolica. Ubrisah makazama sveću koja beše već prilično nagorela, sedoh na stolicu i počeh da čekam.

Prvih mi deset minuta brzo prođoše. U samoj sobi ništa nije moglo da privuče na sebe moju pažnju. No ja počeh da osluškujem svaki i majmanji šum, — pažljivo sam pogledao prema zatvorenim vratima... Srce mi je živo kucalo. Posle tih prvih deset minuta prođoše i drugih; zatim pola časa, tri četvrti — i za sve to vreme — da se šta bilo mrdnu i pomače oko mene!

Nekoliko puta se nakašljah, da bih im dao znati da sam tu; dugo vreme poče da me muči, jer na ovakav način da me neko za nos vuče — to se nije slagalo sa mojim predviđanjima. Htedoh već da se dignem, pa, uzevši sveću sa prozora, da pođem dole... Pogledah u sveću, fitilj opet mnogo nagoreo; no, prenevši pogled sa prozora na vrata, ja se najednom sav stresoh: naslonjen na dovratak, stojao je preda mnom jedan čovek. On je tako vešto, hitro i nečujno bio ušao, da ja ništa čuo nisam.

*

Na njemu beše prosta plava anterija; rasta je bio srednjeg i dosta dobro razvijen. Zabacivši ruke za leđa, i, oborivši pogled, on se beše zagledao u mene. Spram mutne svetlosti sveće, ja ne mogoh dobro razabrati njegove crte: video sam samo čitav naviljak razbarušene kose koja je padala na čelo, krupne, malko nakrivljene usne, i razjapljene bele oči.

Htedoh da ga oslovim, ali se setih uputstva babe Mastridije, pa se „ujedoh za jezik”. Čovek što uđe i dalje me je gledao; i ja sam njega gledao, i, čudna stvar! u jedan i isti mah ja osetih — i nešto nalik na strah, i, baš kao na neku zapovest, odmah počeh da mislim na svog starog učitelja.

Onaj je neprestano stojao kod vrata i dahtao, baš kao da bi se uz brdo penjao ili kakav teret dizao, a oči kao da su mu se jednako širile, baš kao da mi se približavale — i bi mi mučno pod njihovim upornim, teškim, strašnim pogledom. Ovda onda te bi oči zasjaktile zloslutnim unutrašnjim plamičkom. Sličan plamičak opažao sam ja kod lovačkog kera kad se ostrvi na zeca, — tako se i sad, isto kao i lovački ker, onaj sav ostrvio svojim pogledom odmah za mojim, kad bih ja pokušao da prenesem pogled u stranu.

*

Tako prođe, ne bih znao reći koliko vremena: možda jedan minut; možda četvrt časa. On neprestano gledaše u mene; ja sam osećao izvesnu neprijatnost i strah, i neprestano sam mislio na svog Francuza. Jedared, dvared pokušah da kažem samom sebi: „Šta mi je trebala ova glupost! Ova komedija!” — Pokušah da se nasmehnem, da slegnem ramenom... Uzalud! Svaka bi se odluka odmah zamrzla u meni, — ja drugu reč iznaći ne mogu. Mnome ovlada neka ukočenost...

Najednom primetih da se onaj već odmakao od vrata, te mi dođe korak ili dva bliže; zatim jedva primetno potskoči, obema nogama najedared, pa mi se još većma primače. Zatim još... pa još; i strašne mu oči prosto su me streljale; ruke mu i dalje ostajahu iza leđa, a široke mu grudi napregnuto dahtahu.

Ti njegovi skokovi učiniše mi se smešni, ali me je i strava hvatala, i, što već nikako nisam mogao da razumem: neka sanjivost i dremež počeše da nailaze na mene. Veđe mi se staše „krpiti”... Čupava

pojava sa razdrljenim belim očima u plavoj anteriji udvostruči se pred mojim očima — i najednom se sasvim izgubi, iščeze!...

Ja se prenuh: on je opet stojao između vrata i mene, ali sad već daleko bliže... Zatim opet iščeze — baš kao da neka magla na nj nalete; opet se pojavi... pa iščeze... pojavi se opet... pa sve bliže, bliže... Njegovo teško, skoro rčuće disanje već me zapahnjivaše...

Opet ga obmota magla, i najednom iz te magle, počev sa belom, na više dignutom kosom, poče jasno, razgovetno da se iscrtava, da se uobličava glava — mog starca Desora! Da, da... to su njegove bradavice, njegove crne obrve, njegov kukasti nos! To je njegov zeleni frak sa bakarnim dugmadima, i prugasti prsnik, i žabo na grudima...

Ja dreknuh, i digoh se... Starac iščeze, te na njegovom mestu nanovo ugledah čoveka u plavoj anteriji. Povodeći se kao pijan, on priđe zidu, odupre se u njega glavom i obema rukama, pa, dahćući kao sipljajiv konj, izgovori promuklim glasom: „Čaja!”

Bog bi je znao otkud ispade, ona baba mu priskoči, pa, govoreći: — Vasice, Vasice, — poče pažljivo da mu briše znoj koji je u mlazevima curio s kose mu i lica.

Ja joj se već približih, no ona tako ubedljivo, takim razdirućim glasom zakuka: „Vaše blagorodstvo! Roditelju milostivi, ne ubijajte ga, otstupite, tako vam Hrista Boga!” — da sam je poslušao; a ona se opet okrenu svom sinu:

— Hranitelju, sokole moj! — umirivala ga je ona; — odmah ćeš čaja dobiti, odmah. A i vi, baćuška, popite kod kuće neku šolju čaja! — viknu ona za mnom.

*

Vrativši se kući, ja poslušah babu pa naredih da mi donesu čaj. Osećao sam umor i klonulost — čak i iznemoglost.

— No, šta je? — zapita me Ardalion: — jeste l’ bili? Šta ste videli?

— Pokazao mi je zbilja nešto... što ja, priznajem, nikad ne bih mogao pomisliti da je moguće, — odgovorih mu ja.

— Velike premudrosti čovek! — primeti Ardalion, iznoseći samovar; — od strane naših trgovaca ve-el-liko mu se uvaženje ukazuje.

Ležući da spavam i razmišljajući o — čudu koje sam doživeo, ja najzad uobrazih da sam mu ipak našao objašnjenja. Taj čovek je, nesumnjivo, imao u sebi neku jaku magnetičnu silu; pa utičući, naravno, nepojmljivim za mene načinom, na moje živce, on je tako jasno, tako očigledno izazvao, reprodukovao u meni lik starca o kom sam u taj par mislio — da mi se, najzad, učinilo da ga živog pred svojim očima gledam...

U nauci su poznate takve „metastaze” — premeštanje osećaja (iz čovekove svesti u prostor van njega). Lepo; ali sila koja je kadra da stvara takva dejstva, ipak je ostajala nešto čudnovato i tajnovito.

„Ma šta ja tu sad umovao i pričao — ja sam ipak video, svojim rođenim očima sam video mog — pokojnog učitelja!“

*

Sutradan bila je igranka u Domu vlasteoskog zbora. Otac Sofijin svrati kod mene pa me potseti na poziv što sam ga bio učinio njegovoj kćeri. U deset časova uveče ja sam već stojao do nje na sredini sale, osvetljene mnoštvom bakarnih lampi, i spremao se da izvodim jednostavne plesne pokrete uz halabuku vojnog orkestra.

Silan svet se te večeri beše tu sabrao; naročito je mnogo bilo dama, i to vrlo lepih: ali palma prvenstva među njima neizostavno bi pala u deo mojoj dami, da ne beše onog unekoliko čudnog, donekle čak divljačkog, unezverenog pogleda njenog. Primetio sam bio da su joj oči retko treptale. Nesumnjiv izraz iskrenosti u njenim očima nije mogao da popravi ono što je u njima bilo neobično. Ali je razvijena bila divno, a kretala se graciozno, premda dosta neodlučno.

Kad bi igrala vals, pa, malko nagnuvši nazad svoj struk, naklanjala tanki vrat ka desnom ramenu, čisto želeći da se malko odvoji od svog igrača, ništa se dirljivo-mlađe i čistije zamisliti nije mogao. Sva je bila u belom, sa bisernim krstićem na crnoj tračici.

Ja je zamolih i za mazurku i potrudih se da joj malo odrešim jezik. No ona mi odgovaraše malo i nerado, a slušala je pažljivo, uvek sa jednim istim izrazom zamišljenog iznenađenja, koji me je pri prvom viđenju s njom porazio. Nikakve ni senke koketovanja u njenim godinama, s onakom njenom spoljašnošću; otsustvo osmeha, i te oči, stalno uprte u oči sabesednika — te oči koje u isto vreme kao da vide nešto drugo, da su nečim drugim zabavljene i zabrinute... Kakvo

čudnovato čeljade! Ne znajući, najzad, čime da je malo razvedrim, setih se da joj ispričam svoj sinoćnji doživljaj.

*

Ona me do kraja sasluša sa očevidnim interesovanjem, ali, čemu se ja nikad ne bih nadao, ne začudi se mojoj pripovesti, nego me samo zapita: da se taj tamo ne zove Vasilije?

— Da; ime mu je Vasilije, — odgovorih joj ja; — a zar ga vi znate?

— Tu kod nas živi jedan bogougodan čovek, koji se zove Vasilije, — izgovori ona; — pa, rekoh, da ne bude to taj?

— Bogougodnost tu nema nikakva posla, — primetih ja, — to je prosto dejstvo magnetizma — činjenica, zanimljiva lekarima i prirodnjacima.

Ja počeh da izlažem svoje poglede na onu naročitu silu što se zove magnetizam, na mogućnost potčinjavanja volje jednog čoveka volji drugoga itd. No moja, istina, unekoliko nesigurna objašnjenja kao da nisu imala željen uticaj na moju sabesednicu. Sofi je slušala, ispustivši u krilo skrštene ruke sa lepezom koja joj je u rukama nepomično ležala. Ona se nije njom igrala, ona uopšte nije ni micala prstima, i ja sam osećao da su sve moje reči otskakale od nje kao od kamene statue. Ona ih je razumevala, ali je očevidno imala svoja nepomerna i neiskorenjiva ubeđenja.

— Vi kanda ne priznajete da bi moglo biti čuda? — uskliknuh ja.

— Razume se da priznajem, — spokojno prozbori ona. — I zar je mogućno ne priznavati ih? Zar nije rečeno u Jevanđelju da ko ima makar makovo zrnce vere, taj brda s mesta pomerati može? Treba samo veru imati, — pa će se i čudesa pojaviti.

— Očevidno, malo je vere u današnjim danima preostalo, — odvratih joj ja: — nešto se slabo čudesa zbivaju.

— Ali što, ipak ih još ima. Vi ste sad i sami videli. Ne; vera se nije sasvim zatrla u naše vreme; a početak je vere...

— Početak mudrosti je bojazan od Boga, — prekidoh je ja.

— Početak je vere, — nastavi Sofi, ne dajući se zbuniti: — samoodricanje... uništenje!

— Zar i uništenje? — zapitah je ja.

— Da. Oholost čovečanska, nadutost, precenjivanje samog sebe, eto šta treba iz korena počupati. Vi maločas pomenuste volju... pa nju baš i treba salomiti.

Ja odmerih pogledom svu pojavu mlađanog devojčeta koje je takve reči znalo da izgovara... „More, kod ovog deteta nema šale!” — pomislih ja u sebi.

Ja pogledah na naše susede u mazurci, i učini mi se da ih je moje divljenje zabavljalo. Jedan se od njih čak osmehnu simpatično prema meni, kao da bi da mi kaže: „A? Šta veliš? Jesi l’ video kakvu osobenjak-devojku mi tu imamo? Ovde je svi kao takvu znamo”.

— Jeste l’ vi kad pokušavali da slomijete svoju volju? — obratih se ja nanovo Sofiji.

— Svaki je dužan da izvršuje ono što mu se čini da je istina i pravica, — odgovori mi ona nekakvim dogmatičnim tonom.

— Dopustite da vas pitam, — počeh ja posle kraćeg ćutanja: — verujete li vi u mogućnost dozivanja mrtvih?

Sofi lako zamaha glavom.

— Pa mrtvih nema.

— Kako nema?

— Duša mrtvih nema; one su besmrtne, i mogu svagda da se jave kadgod zažele... One su stalno tu oko nas.

— Ama kako? Zar vi mislite da, na primer, pored onog tamo garnizonskog majora, onog s crvenim nosom, može u ovom trenutku da lebdi i da se vije neka besmrtna duša?

— A što da ne? Pa sunčana svetlost obasjava i njega i njegov nos — a zar sunčana svetlost, svaka svetlost, nije od Boga? I šta je spoljašnjost? Za čistoga nema ničeg nečistog. Učitelja samo treba naći! Nastavnika naći!

— Ali dopustite, dopustite, — utakoh se ja (priznajem, ne bez zluradosti). — Vi želite nastavnika... No, a vaš duhovnik, da šta vam je on?

Sofi me hladno pogleda.

— Vi se kanda ismevate sa mnom? Moj duhovni baćuška mi priča šta ja treba da činim; ali meni je potreban takav nastavnik koji bi mi sâm, lično — delom pokazao kako čovek sebe žrtvuje!

Ona diže oči prema plafonu. Svojim detinjskim licem i tim izrazom nepomične zamišljenosti — tajnog, stalnog iznenađenja, ona me

potsećaše na pre-Rafaelovske madone...

— Ja sam čitala negde, — nastavi ona, ne okrećući se prema meni, i jedva mičući usnama: — da je jedan velmoža naredio da ga sahrane pod crkvenom papertom. Zato da bi ga svi prolaznici ljudi nogama gazili... Ali to je on trebao još za života učiniti...

Bum! bum! tra-ra-rah! — treštale su sa galerija trube... Priznajem, ovakav razgovor na igranci činio mi se suviše ekscentričan. On je i nehotice budio u meni misli... sasvim suprotne religioznima. Ja se koristih pozivom moje dame na jednu između figura mazurke, te već nismo obnavljali naše tobož-bogoslovske prepirke.

Posle četvrt časa ja odvedoh mademoiselle Sophie njenom roditelju, a dva dana posle toga odoh iz T... i obličje devojke sa detinjim licem i neprodirnom, kamenom dušom, uskoro iščeze iz mog pamćenja.

*

Prođoše od to doba dve godine, i to obličje opet iskrsnu preda mnom. A naime: razgovarao sam s jednim drugarom po službi koji tek što se beše vratio s puta po južnoj Rusiji. On beše probavio neko vreme i u T…, pa mi saopšti poneke novosti o tamošnjem društvu.

— Zbilja! — uskliknu on, — ti si kanda dobro poznat sa Vladimirom Gligorjevićem?

— Naravno, dobri smo poznanici.

— A znaš i njegovu kćer Sofiju?

— Bio sam s njom jedno dvaput.

— Zamisli: odbegla iz kuće.

— Kako — kako to?

— Pa tako. Već su tri meseca kako nikakva traga od nje nema. I najveće je čudo to što prosto niko ne može da kaže s kime je odbegla. Zamisli, niko ničega ne može da se seti — ni najmanje slutnje! Sve je prosioce odbijala. A ponašala se i držala uvek najskromnije. Znam ja te lažne svetiteljke i bogomoljke! Nečuven skandal! B. je prosto očajan... I kakva ju je nevolja terala da uskače? Otac joj je u svemu činio po volji. A što je najglavnije, nepojmljivo vam je to što su svi gubernijski kavaljeri i đide na licu mesta, na broju, svi do jednog.

— I dosad je nisu pronašli?

— Kažem ti, kao da je u vodu utonula! Jedna bogata udavača na svetu manje, eto šta ne valja.

Ta vest me je veoma iznenadila. Ona se nikako nije slagala sa onom uspomenom koju sam očuvao bio o Sofiji B. Ali šta sve ne biva na ovom svetu?

*

S jeseni te iste godine, opet službenim poslovima, sudbina me baci u guberniju koja se nalazi odmah do T-ske. Vreme beše kišno i hladno; isterana poštanska kljusad jedva su vukla moj mali tarantas po raskaljanom drumu. Sećam se, jedan mi dan ispade naročito nezgodan: valjda sam triput morao da dreždim u blatu do glavčina. Moj kočijaš je neprestano napuštao jednu kolotečinu pa sa vikom i psovkom prevlačio kola na drugu; no i na toj ne beše bolje. Jednom reči, do noći sam se toliko bio napatio da, kad nekako do prve stanice dopetljasmo, odlučih se da prenoćim u drumskoj gostionici.

Dadoše mi sobicu sa drvenim, isprovaljivanim divanom, izvitoperenim patosom i oguljenim tapetama po zidovima. U sobi se osećao miris od kvasa, asure, od luka, pa čak i od ćezapa. Čitavi rojevi muva smucali su se po sobi. Ali sam se tu bar od nevremena mogao skloniti; a kiša udesila, što kažu, kako je Bogu volja! Naredih da mi spreme samovar, pa, namestivši se nekako na divanu, predadoh se onim putničkim setnim mislima koji su tako poznati putnicima po našoj Rusiji.

Te misli mi prekide lupa koja se razlegnu u zajedničkoj „kući”, od koje je moja soba bila odeljena samo jednom daščanom pregradom. Ta lupa je bila praćena isprekidanom, prodirnom zvekom, sličnom zveketu lanca, i iznenada se prodera jedan grub muški glas:

— Nek blagoslovi Bog sve u domu svom postojeće. Blagoslovi, Bože! Blagoslovi, Bože! Amin, amin, gubi se bez traga! — ponovi glas, nekako neskladno i ružno otežući poslednji slog svake reči...

Začu se šuman uzdah, i glomazno, teretno telo skljoka se na klupu.

— Akulina! Slugo Božija, odi amo! — progovori opet onaj glas: — pogle, koliko nag, koliko blag... Ha-ha-ha! Ih! Gospode Bože moj, Gospode Bože moj, Gospode Bože moj, — zabruja glas, kao crkveni đakon za pevnicom, — Gospode Bože moj, Vladiko života mojega,

pogledaj na poganstvo moje... O-ho-ho! Ha-ha... Ih! A domu ovome blagodet u čas sedmi!

— Ko je to? — zapitah ja žustru meštanku-kafedžiku koja uđe u moju sobu sa samovarom.

— A to vam je, rode moj, — odgovori mi ona brzpm šapatom, — jedan isposnik, blaženi Božji čovek. Tu se kod nas nedavno pojavio, pa je eto i naš dom izvoleo posetiti. Po kakvom nevremenu!

Curi s njega, veselnika, voda kao iz kabla! Al’ verige na njemu da vidite — straota Božja!

— Blagoslovio vas Bog! Blagoslovio vas Bog! — razlegnu se opet onaj glas. — Akulina! O Akulina! Akulinuška — rode moj! I gde li je naš raj? Raj naš prekrasni? U pustinji je naš raj... raj... A domu ovomu na začetku veka ovoga... radosti velje... o... o... o...

Tu mu glas zamrmlja nešto nerazgovetno, pa najednom, odmah za podužim zevom, opet se začu promuklo cerekanje. To mu je cerekanje izbijalo svaki put čisto nehotice, i svaki put bi se posle njega čulo negodujuće pljuvanje.

— Eh, brate! Stepanića mog nema! Kakva šteta! — čisto za sebe prozbori kafedžika, zastavši kod vrata sa svim znacima najdublje pažnje. — Kakvu će lepu spasonosnu rečcu ovaj sad da kaže, a zar ću ja, ženska strana, nešto razumeti!

Reče pa hitro iskoči iz sobe.

*

Na pregradi beše jedna pukotina; naslonih na nju oko. Jurodivac je sedeo na klupi, leđima prema meni okrenut: mogao sam da razaznam samo njegovu, kao desečana merica ogromnu, čupavu glavu, i široka, pogrbljena leđa, sva u mokrim ritama.

Pred njim, na zemljanom podu, klečaše neka slabodušna ženska u starom, takođe mokrom, građanskom ćurčetu, sa crnom povezačom, navučenom preko očiju. Ona se mučila da svuče čizmu s jurodivčeve noge, prsti su joj klizali po blatnjavoj, klizavoj koži. Kafedžika stojaše pored nje sa prekrštenim preko grudi rukama, pa je pobožno pogledala u „božjeg čoveka”. Ovaj je, kao i pre, trabunjao nekakve nemušte reči.

Najzad ženi u ćurčetu pođe za rukom da nekako otkine čizmu. Ona umalo što se na leđa ne npeturi, ali se održa, pa poče da skida i

obojke jurodivoga. Kod članka na jednoj nozi ukaza se živa rana... Ja okrenuh glavu.

— Zapovedaš li da te čajićem uslužimo, rode moj? — naču se ropski odan glas meandžikin.

— Šta ti to na pamet pade! — odazva joj se jurodivi. — Grešno telo da mazimo!... Oho-ho! More, sve kosti da mu skrušimo... a ona... „čaj”! Oh, oh, draga bako, jak li je još satana u nama! Na njega i glad, na njega i mraz, na njega i bezdanm nebeski, daždi poplavni, do kostiju prodirući, a on, kletnik, ništa! I dalje živuje! Ne zaboravi dan Bogorodičina pokrova! Pa će ti dati Bog, — mnogo će ti dati!

Meandžika čak jauknu od čuđenja.

— Samo ti mene slušaj! Sve daj, glavu daj, poslednju košulju podaj! Makar ti i ne iskali, ti opet podaj! Zašto Bog vidi. Njemu ne treba da krov sa kuće uklanja — on i tako sve vidi. Dao ti je, Milostivac, hleba, pa meći ga u peć! A On sve vidi! Vi... i... di... i! Jer čije je ono oko u trougaoniku... čije?

Domaćica se kradom prekrsti ispod rupca na grudima.

— Drevni naš dušmanin je... tvrd i jak kao kamen adamant! A... da... mant! A... da... mant! — ponovi nekoliko puta jurodivac škrgućući zubima.

— Neka vaskrsne Bog, i nek se razgubaju zlotvori Njegovi! Ja ću sve pokojnike dozvati! Pa ću zlotvoru Njegovom da kidišem... Ha-ha-ha! Ih!

— Imate l’ malo zejtina, — izgovori drugi, jedva čujan glas: — dajte mi da mu ranu previjem... čistu krpicu imam.

Ja opet pogledah kroz pukotinu: ženska u ćurčetu trudila se oko bolesne noge jurodivčeve... „Magdalina!” — pomislih ja.

— Odmah, odmah, golubice, — prozbori domaćica, pa, ušavši kod mene u sobu, zahiti kašičicom ulja iz kandila pred ikonom.

— Ko ga to tamo dvori? — zapitah je ja.

— Pa ne znamo, baćuška, ko je. I ona se, zar, spasava, — grehe otkajava. A ono je, brate, sveti čovek — pravi svetitelj!

— Akulinuška, čedo moje milo, kćeri moja ljubezna, — ponavljaše među tim jurodivac, pa se najednom gorko zaplaka.

Ženska što je pred njim klečala podiže na nj svoje oči... Bože moj, gde li sam ja video te oči?

Domaćica joj priđe sa kašičicom zejtina. Ova dovrši svoju operaciju, pa, digavši se s poda, zapita ima l' tu gde kakav čist mutvačić, i malko sena... jer „Vasilije Nikitić voli na senu sanak da boravi", — dodade ona.

— Kako ne bi bilo, Bog s vama. — odgovori joj domaćica. — Izvoli, rode moj, — obrati se ona jurodivom: — osuši se, otpočini.

Onaj zaječa, polako se dižući s klupe — gvozdene verige do golog mu tela opet zveknuše — pa, okrenuvši se licem prema meni i potraživši okom ikone, poče, daleko razmahujući rukom, da se „velikim krstom" krsti.

Ja ga odmah poznadoh: to beše onaj isti meštanin Vasilije što mi je nekad dočarao bio mog pokojnog učitelja!

Crte mu se nisu mnogo izmenile; samo što im je izraz njihov došao još neobičniji, još strašniji... Donji deo podbulog lica beše sav u čupavoj bradi zarastao. Sav u ritama, prljav, zadivljao, sad mi je izazivao odvratnost, u većoj meri no strah. On prestade da se krsti, ali je i dalje besmislenim pogledom lutao po uglovima, po podu, kao da nešto očekuje...

— Vasilije Nikitiću, izvol'te, — progovori, poklonivši mu se, ona žena u ćurčetu.

On najednom odmahnu glavom, pa se okrenu, ali se spotače, te umalo što ne pade... Saputnica mu odmah priskoči, pa ga prihvati ispod miške. Sudeći po glasu, i po stasu, ona izgledaše još mlada ženska: lice joj se nije moglo videti.

— Akulinuška, sestro! — prozbori još jednom jurodivac nekakvim potresnim glasom, pa, široko zinuvši i udarivši se u grudi, zaječa potmulim jaukom koji mu se sa dna duše diže.

Oboje izađoše iz sobe odmah za domaćicom.

Ja legoh na svoj isprovaljivani divan, pa dugo razmišljah o onom što sam video. Moj magnetizer postade konačno jurodivac. Eto kud ga je okrenula ona sila koju je čovek morao da oseti i prizna u njemu!

*

Idućeg jutra ja se spremih da otputujem. Kiša je lila kao i juče, ali ja nisam mogao put dalje odlagati. Na licu mog služitelja, koji mi donese da se umijem, lepršao je neki naročit, uzdržano-ironičan

smeh. Ja sam dobro razumevao taj osmeh; on je značio da je moj služitelj doznao nešto nepovoljno ili čak ružno o „gospodi”. On je očigledno goreo od nestrpljenja da mi to i saopšti.

— No, šta imaš novo? — zapitah ga ja, najzad.

— Sinoćnjeg jurodivca jeste l’ izvoleli videti? — odmah progovori služitelj.

— Video sam; pa šta je dalje?

— A jeste l’ i drugarku njihovu videli?

— Video sam i nju.

— Ona je gospođica, vlasteoskog roda.

— Kako?

— Istinu vam pričam. Danas su tu neki kupci otud iz T... bili — poznali je. I prezime su joj pominjali: samo sam ja zaboravio.

Mene kao da munja obasja.

— Je l' taj jurodivac. još tu, ili je već otišao? — zapitah ja momka.

— Kanda još nije otišao. Maločas je sedeo pod kapijom i izvodio takvu neku musuvedu da to živ čovek umom postići ne može. Bode ga zob — najeo se — pa se rita! U tom on neku svoju korist nalazi.

Moj služitelj je spadao u isti red obrazovanih dvorskih čipčija, kao i Ardalion.

— Je l' i gospođica s njim?

— S njim je; i ona dežura.

*

Ja izađoh na ulazne stepene i ugledah jurodivca. On je sedeo na klupi pred kapijom, pa, oduprevši se o nju obema dlanovima, klatio je desno i levo duboko sagnutu glavu, — ni uzmi, ni ostavi, divlja zver u kafezu. Gusto pramenje kudrave kose palo mu beše na oči, pa se i ono klatilo s jedne strane na drugu, kao i otromboljene mu usne... Čudnovato, skoro nečovečno mumlanje ispadalo je iz njih.

Saputnica njegova tek što se beše umila iz krčažića koji je visio o jednoj motki, i, ne stigavši još da se poveže, prelazila je nazad ka kapiji jednom uzanom daščicom, prebačenom preko mutnih barica od štalske pištavine. Ja pogledah na tu, sada sa svih strana golu glavu, pa i nehotice pljesnuh rukama od zaprepašćenja: preda mnom beše Sofija B.

Ona se brzo okrenu, pa se zagleda u mene svojim plavim, kao i pre nepomičnim očima. Mnogo je bila izmršavila, koža joj ogrubila pa dobila žućkastocrven presenak preplanulosti; nos joj se istanjio, a usne se oštrije ocrtavale. Ali nije bila poružnela; samo se peđašnjem, zamišljeno-iznenađenom izrazu sada pridružio bio drugi, odlučan, skoro smeon, usredsređeno-ushićen izraz. Od detinjskog na tom licu već ne beše ni traga ostalo.

Ja joj se približih.

— Sofija Vladimirovna, — uskliknuh ja, — pa zar ste to vi? U tom odelu... u tom društvu?...

Ona uzdrhta, još jače se zagleda u mene, kao želeći da dozna ko je to sad oslovljava, pa, ne odgovorivši mi ni reči, prosto odlete svome drugaru.

— Akulinuška, — poče on da baljezga, teško uzdahnuvši, — gresi naši, gresi...

— Vasilije Nikitiću, hajdemo odmah! Čujte, odmah, ovoga časa! — prozborn ona, jednom rukom vezujući maramu na glavu, a drugom hvatajući jurodivca pod lakat, — hajdemo, Vasilije Nikitiću. Ovde je opasno.

— Idem, rode moj, idem, — pokorno joj odgovori jurodivi, pa, nagnuvši se svim. telom napred, diže se s klupe. — Čekaj samo ovaj lančić da zakačim...

Ja još jednom priđoh Sofiji, pa joj se kazah ko sam; počeh da je molim da me sasluša, da mi kaže samo jednu reč; — ukazivah joj na pljusak koji poče da lije kao iz kabla, zamolih je da pričuva svoje zdravlje, zdravlje svog drugara, pomenuh i njenog oca... No nju beše obuzelo nekakvo kobno, nekakvo nemilosrdno oduševljenje. Ne obraćajući ni najmanje pažnju na mene, ona je poluglasno, kratkim, zapovednim rečima, gonila zbunjenog jurodivca, opasa ga, podveza mu njegove verige, natuče mu na kosu suknenu dečiju kapu sa izlomljenim štitom, turi mu štaku u ruku, prebaci i sebi preko ramena uprtnjaču-torbu, pa izađe s njim kroz kapiju na ulicu...

Da je zadržim, za to nisam imao prava, a to ne bi ništa ni vredilo; a na poslednji moj očajni poklič ona se čak i ne osvrnu. Pridržavajući „Božjeg čoveka" pod ruku, ona hitro i lako koračaše po crnom uličnom blatištu, i posle nekoliko trenutaka, kroz gustu maglu

maglovitog jutra, kroz čestu mrežu kiše koja se spustila, poslednji put ukazaše se i iščezoše oba obličja — jurodivca i Sofije...

Saviše za ugao jedne napred izmaknute kuće, i iščezoše zanavek...

*

Vratih se u svoju sobu. Teške misli me obuzeše.. Ništa nisam razumevao. Nisam mogao da razumem kako je mogla tako lepo vaspitana, mlada, bogata devojka da odbaci sve i sva, roditeljsku kuću, porodicu, poznanike; manuti rukom na sve navike, na sve životne udobnosti, i sve to — radi čega? Radi toga da pođe za ćaknutim skitačem, da načini od sebe njegovu robinju?

Ni na jedan časak nije bilo mogućno zaustaviti se pa pomisli da je povod takvoj odluci njenoj bila srdačna, makar i nastrano upućena naklonost, ljubav ili strast...

Dovoljno je bilo samo pogledati na odvratnu pojavu „Božjeg čoveka”, pa da čovek odmah izbaci sličnu misao iz glave! Ne, Sofi je ostala čista; i, kao što mi je jednom rekla, za nju nije postojalo ništa nečisto.

Ja nisam razumevao postupak Sofijin; ali je nisam ni osuđivao, kao što ni posle nisam osuđivao druge naše devojke koje su tako isto sve žrtvovale onome što su one smatrale za istinu u čem su one gledale svoj poziv.

Ja nisam mogao da ne požalim što je Sofi pošla baš tim putem; ali odreći joj svoje divljenje, ili da kažem i više: svoje štovanje, — to takođe nisam mogao. Nije uzalud ona govorila o samopožrtvovanju, o ponižavalju... Kod nje se reči nisu razlikovale ni odvajale od dela. Ona je tražila nastavnika i vođu, i našla ga je... ali u kome, Gospode Bože!

Da, ona se dala da je gaze, da je satiru nogama... Docnije sam nekako doznao da je porodici, najzad, pošlo bilo za rukom da pronađu odlutalu ovcu i da je vrate kući. No kod kuće nije bila duga veka, i umrla je kao usamljenica koja ni s kim nije besedila.

Mir neka je srcu tvome, jadni, zagonetni stvore! A Vasilije Nikitić jamačno i do danas jurodstvuje; železno zdravlje takvih ljudi zbilja poražava. Manj ako ga njegova padavica ne obori.

Baden-Baden, 1869.

STEPSKI KPALJ LIR
— Preveo Jovan Maksimović —

Bilo nas je šestorica, skupljenih jedne zimnje večeri kod starog drugara sa univerziteta. Reč se povede o Šekspiru, o njegovim tipovima, — o tom kako su oni duboko i tačno zahvaćeni iz same jezgre čovečanskog bića. Naročito smo se divili njihovoj životnoj istinitosti, njihovoj svakidašnjosti. Svaki je od nas mogao da ukaže i da imenuje one Hamlete, Otele, Falstafe — (ove poslednje, doduše, samo u mogućnosti) — koje je imao prilike da vidi.

— A ja sam vam, gospodo, — uskliknu naš domaćin, čovek već u godinama, — ja sam vam poznavao jednog kralja Lira!

— Kako to? — zapitasmo ga.

— Pa tako. Eto, ako hoćete, mogu vam ispričati.

— Pa dela, pričaj.

I naš prijatelj poče odmah da priča.

I

„,Sve svoje detinjstvo, — poče on — i prvu mladost do svojih petnaest godina — ja sam proveo u selu, na imanju moje majke, bogate vlasteoke tverske gubernije. Možda je, kao najoštriji, najjači utisak toga, sada već dalekog vremena, ostalo u mom pamćenju obličje našeg najbližeg suseda, nekog Martina Petrovića Harlova. A teško bi se taj utisak i mogao istrti i zgladiti: jer docnije u životu ja ni na šta slično tom Harlovu nisam nailazio.

Zamislite sebi čoveka rasta džinovskog! Na ogromnom trupu stajala je, malko naherena, bez ikakvog traga i znaka vrata, čudovišna glava. Čitav naviljak večno razbarušene, žuto-sede kose dizao se nad njom, počinjući malo te ne od samih nakostrešenih obrva. Na širokom površju modro-plavog, kao oguljenog lica, strčao je jak, čvorugav nos, naduto su se bečile sitne plave oči, i otvarala se usta, takođe sitna, ali kriva, sva ispucana, iste boje kao i ostalo lice.

Glas je iz tih usta izlazio, mada promukao, ali neobično snažan i praskav... Zvuk je njegov podsećao na škripu gvozdenih šipaka kad se tresu u kolima preko džombovite kaldrme — a govorio vam je

Harlov baš kao da bi se na jakoj vetrini preko provalije s nekim dovikivao.

Teško bi bilo reći šta je upravo izražavalo lice Harlovljevo, toliko je bilo prostrano... Jednim pogledom ga, neki put, ne možeš svega ni uočiti! Ali neprijatno to lice nije bilo — neka čak veličina i ponos čitali se na njemu, toliko je ono bilo obilno i neobično... Pa kakve su mu ruke bile, — pravi jastuci! Kakvi prsti, kakve noge!

Sećam se, ja bez nekog respekta i straha nisam mogao da pogledam na zadružna dvoaršinska leđa Martina Petrovića, na njegova ramena, nalik na mlinske žrvnje. Ali su me naročito poražavale njegove uši! Prave — lepinje: a obrazi su ih tek samo dizali i spuštali sa obe strane...

Na sebi bi Martin Petrović imao — i zimi i leti — dolamu od zelenog sukna, opasanu čerkeskim kaiščićem, i lojem namazane čizme. Pošu oko vrata nikad na njemu nisam video, a oko čega bi je i mogao vezati?

Disao je otegnuto i teško, kao bik, ali je hodio lako i nečujno. Moglo se pomisliti da se taj čovek stalno bojao da će, kad uđe u sobu, sve u njoj ispreturati i polupati, te se stoga kretao oprezno, većinom postrance, čisto prikradajući se.

Snagu je imao zbilja herkulovsku, te ga je stoga narod u okolini neobično mnogo cenio i štovao: naš narod još i danas oseća strahopoštovanje pred junacima. O Harlovu su se čak čitave legende načinile: pričalo se da se on jednom u šumi sukobio s medvedom, i teško te ga nije i nadvladao; da, kad je jednom na svom pčelinjaku zatekao tuđeg seljaka, kradljivca, on ga je zajedno s kolima i s konjem prebacio preko plota, i tome slično.

Sam Harlov se nikad nije razmetao tom svojom snagom.

— „Što je moja desnica blagoslovena”, — rekao bi on, — „pa to je bila volja Božija!”

On je bio ponosit: ali se nije ponosio svojom snagom, no svojim vlasteoskim položajem, poreklom, i svojim umom-razumom.

— Naš rod od Všeđanina (tako je on izgovarao reč: Šveđanin), od Všeđanina Harlusa svoje poreklo vodi, — uveravao nas je on. — Za vreme Ivana Vasiljevića Tamnog (eto vam kad je to još bilo!) došao je on u Rusiju. I nije pristao taj Všeđanin Harlus da bude

kakav tamo čuhonski[2] grof — nego je zaželeo da bude rosijskim vlastelinom, te je u zlatnu knjigu svoje ime zapisao. Eto vam, otkud smo potekli mi, Harlovi!... I iz istog tog uzroka svi se mi, Harlovi, rađamo plavi, očima svetli i vedri, a licem čisti!

— Pa, Martine Petroviću, — pokušah ja jednom da mu primetim, — Ivan Vasiljević Tamni nikad nije ni postojao, nego je postojao Ivan Vasiljević Grozni. A Tamnim su nazvali kneza Vasilija Vasiljevića.

— Hajd ne pričaj! — spokojno bi mi odgovorio Harlov: — treba da znaš da kad ja kažem, znači da je tako!

Jednom ga moja mama nekako u oči pohvali zbog njegove, zbilja, neobične nesebičnosti.

— Eh, Natalija Nikolajevna! — prozbori on skoro ljutito: — našli ste za šta da me hvalite! Pa mi, vlastela i gospoda, i ne smemo inače; da se nikakva tamo baraba, kakav ćata, podvlastan čovek ne drzne ni da pomisli o nama nešto loše i nečasno! Ja, Harlov, eno vam otkud svoje poreklo i ime vodim... (tu on ukaza prstom vrlo visoko iznad sebe u plafon)... pa zar ja naopako da na čast i ugled ne pazim?! Ta kako bi tako što mogućno bilo?!

Drugi put opet nadari đavo jednog visokog činovnika koji je bio naš gost, da se malo prošegači ca Martinom Petrovićem. Ovaj nekako opet pomenu svog pra-pradeda „Všeđanina” Harlusa koji je nekad došao u Rusiju...

— Je l’ za vreme cara Radivana? — prekide ga velikodostojnik.

— Ne, nije za cara Radovana nego za vlade Ivana Vasiljevića Tamnog.

— A ja, vidite li, mislim da je rod vaš daleko starodrevniji, te da ide čak do prepotopskih vremena, kad je na svetu još mastodonata i megalogerija bilo...

Ti učeni nazivi bili su potpuno nepoznati našem Martinu Petroviću; no on ipak odmah oseti da bi ovaj veliki gospodin da se šegači s njim.

— Može biti, — nabreknu on na gosta, — naš rod je, zbilja, mnogo star: u ono vreme, kad je moj pra-praded u Moskvu došao, živela je u njoj jedna budalčina, ništa lošija od vašeg prevashodstva, a takvi se zevzeci samo jednom u hiljadu godina rađaju.

Veliki gospodin sav pozelene, a Harlov odmanu glavom nazad, isturi bradu, frknu, diže se i ode... Posle dva tri dana eto ti ga opet kod nas. Mama poče da ga kore.

— To mu je za pamet, gospodarko, — prekide je Harlov: — nek ne srlja kao slep. Prvo pitaj s kim imaš posla. Mlad je on i zelen, treba mu nos ubrisati.

Taj veliki gospodin je bio skoro jednih godina sa Harlovom; ali ovaj džin je bio navikao da sve ljude smatra za nedorasle. Mnogo se u sebe uzdao, i nikoga se na svetu nije bojao.

— Zar meni neko šta može? Gde je taj čovek na svetu? — pitao bi on, pa bi najednom počeo da se kikoće kratkim, ali gromkim smehom.

II

Moja majka je veoma pazila i birala s kim će da se upoznaje, no Harlova je primala od sveg srca i za mnogo šta bi mu kroz prste progledala: on joj je, pre dvadeset pet godina, spasao život, zadržavši njene kočije na ivici dubokog ponora u koji su se njeni konji već bili survali. Konopci i ždrepčanici se pokidaše, no Martin Petrović ne pusti iz ruku točak koji je stigao bio da dohvati — mada mu je krv ispod nokata šiktala.

Moja majka ga je i oženila: dala je za njega svoju sedamnaestogodišnju hranjenicu, u njenom domu odraslu. Njemu je tada bilo četrdeset godina. Žena Martina Petrovića bila je slabunjava, — pričaju da ju je on, posle venčanja, na dlanu u svoj dom uneo, — i s njim nije dugo poživela. Ali mu je rodila dve kćeri.

Moja mati je i posle njene smrti ukazivala pokroviteljstvo Martinu Petroviću: ona je smestila stariju mu kćer u gubernijski pansion, zatim joj našla mladoženju — i već je i za mlađu imala drugog na očima.

Harlov je bio valjan ekonom, zemlje je imao oko trista desetina, pa je svoje imanje malo po malo u dobro stanje doveo, a kako su ga seljaci slušali i voljno mu radili — o tom i da ne govorimo!

Zbog svoje gojaznosti, Harlov skoro nikad nije išao peške: „zemlja ga nije držala”. On bi se svuda vozio na sniskim lakim droškama i sam bi terao konja, mršavu, matoru kobilu sa ožiljkom od

rane na plećki: tu je ranu ona dobila u bitki na Borodinu, pod narednikom kavaljerijskog puka.

Ta kabila je stalno hramala nekako na sve četiri noge ujedared; korakom ići nije mogla, nego bi samo potskakujući kaskala. Pasla je štavolj i pelen na uvratinama, što ja ni kod jednog konja nisam opažao. Sećam se, ja nikad nisam mogao da razumem kako je mogla takva para da vuče onakav strašan teret. Ne smem ni da ponovim koliko se pudova računalo da ima naš sused.

Iza leđa Martina Petrovića vozilo se na lakim droškama njegovo crnomanjasto slušče — kozačić — Maksimka. Pribivši se svim telom i licem uz svog gospodina i odupirući se bosim nogama o zadnju osovinu kočija, on je izgledao kao neki listić ili crvić koji je slučajno pao na ispolinski trup što se pred njim dizao.

To isto slušče je jednom nedeljno brijalo Martina Petrovića. Da bi izveo tu operaciju, on bi se, tako pričaju, peo na sto; neke šaljivčine su uveravali da je on morao da trči oko brade svoga gospodara.

Harlov nije voleo dugo kod kuće da se zadržava, te smo ga stoga često mogli videti gde se vozi na svom večno jednom te jednom ekipažu, sa uzdama u jednoj ruci (drugom se on iroški, izvrnuvši i isturivši lakat, odupirao o koleno), sa omanjim starim kačketom na vrh glave. On je vedrovoljno gledao oko sebe svojim medveđim očicama, dovikivao bi gromovnim glasom poneku reč svakom seljaku, zanatliji, trgovcu, koje bi na putu sreo. Popovima, koje očima nije mogao da vidi, dobacivao bi stalno svakojake masne izraze, a jednom, stigavši me (ja bejah pošao s puškom da se malo prođem), tako zaplaši vikom zeca koji se beše kraj puta šćućurio, da mn je do noći u ušima zvonilo.

III

Majka bi moja, kao što rekoh, svesrdno primala i dočekivala Martina Petrovića. Ona je znala kakvo je duboko poštovanje osećao on prema njenoj ličnosti.

„Prava vlasteoka! Gospođa! Naše gore list!” — tako se on o njoj izražavao.

On ju je voleo kao svoju dobrotvorku, a ona je opet u njemu gledala odanog joj diva koji se ni časa ne bi kolebao da za nju sam

na čitavu rulju mužika kidiše: — pa mada se nije predviđala čak ni mogućnost nekog takvog sudara, ipak, po pojmovima majkinim, kako je bila bez muža (ona je rano ostala udova), takav zaštitnik, kao što beše Martin Petrović, nije nikad na odmet. Osim toga, on je bio čovek iskren i otvoren, nikom se nije ulagivao, novac na zajam nije tražio, votku nije pio — a ni glup nije bio, mada skoro nikakvih škola nije imao.

Kad se jednom odlučila bila da napiše testamenat, ona pozva njega za svedoka, a on se naročito odvezao kući po naočari, bez kojih pisati nije mogao. Pa baš i s naočarima na nosu on je s teškom mukom, šmrkajući i znoj sa čela brišući, uspeo da nacrta svoj čin, ime i prezime, pri čem su mu slova ispadala ogromna, četvrtasta, sa starinskim skraćenicama i uvojcima. A svršivši svoje delo, izjavi da je umoran, i da je njemu — a pisati, a buve 'vatati — „jedan i isti vrag”.

Da, moja majka ga je mnogo cenila... ali dalje od trpezarije njega kod nas nisu puštali. Jer neka jaka duva je od njega išla: osećao se miris zemlje, šumske suhovine, barskog mulja.

„Kao da je bikove po ritu vijao!” — uveravala je moja stara dadilja.

Za ručak bi Martinu Petroviću postavljali u uglu zaseban sto — on se na to ne bi nalazio uvređen: tako je bar bio komotniji pri jelu: a jeo je, kako, ja mislim, niko još od vremena jednookog džina Polifema nije jeo.

Za njega bi se uvek, na samom početku ručka, spremio, radi sigurnosti, lonac kaše od jedno tri oke. „Inače ćeš ti više od mene pojesti!” šalila bi se moja majka. — „Pa više ću i pojesti, nego šta!” — odgovarao bi joj Martin Petrović, dobrodušno se smešeći.

Majka je volela da sluša njegove poglede i razlaganja o nekom poljoprivrednom predmetu: ali dugo nije mogla da izdrži njegov gromovit glas.

— Ama šta je to s tobom! — klicala bi ona: — trebalo bi da se lečiš, brate! Ogluviću od te tvoje puste glasine!

— Natalija Nikolajevna! Dobrotvore moj! — odgovarao bi joj obično Martin Petrović. — Pa ja nisam gospodar od svog grla. A i kakav bi tu lek nešto mogao učiniti? Nego — evo — sad, ću malo i da poćutlm.

I zbilja, nikakav lek ne bi ništa mogao s Martinom Petrovićem učiniti. A on nikad nije ni bio bolestan.

Pričati nije znao, a nije ni mario za pričanje. „Od dugog govora čovek se zaduva”, — primećivao bi on sa prekorom. Samo kad bismo nekako naveli na dvanaestu godinu[3] (on je služio u poslednjoj odbrani i dobio bronzanu medalju, koju bi o praznicima nosio na vladimirskoj tračici), kad bi ga počeli da pitaju o Francuzima, — on bi nam pričao poneke anekdote, premda bi pri tom stalno tvrdio da nikakvi Francuzi, pravi, nisu tada u Rusiju ni došli, nego tako... koje kakve gladnice dotrčale da se najedu, da pale i pljačkaju, i da je on lično mnogima od tih adrapovaca, kad bi ih negde u šumi našao, „namecao leđa”.

IV

A međutim, i na tog nesavladljivog, u sebe pouzdanog diva nailazili su trenutci sete i teških misli. Bez ikakvog vidnog povoda, on bi tek najednom počinjao da se teško oseća; zatvarao bi se sam u sobu, pa bi tamo brujao — zbilja brujao, kao čitav pčelinji roj; ili bi dozivao svog „kozačića” — slušče Maksimku, pa bi mu naređivao ili da mu čita na glas iz jedne, zalutale u njegovu kuću knjige rasparčanog Novikovljevog „Odmarajućeg se Trudoljupca”, — ili da mu peva.

A Maksimka, koji je, čudnom igrom slučaja, znao da čita, sričući na slogove, — laćao bi se sa običnim presecanjem reči i smešnim premeštanjem naglaska — uzvikuje rečenice, na formu ove: — „ali čovek strastan izno-si iz ovog praznog mesta koje on na-lazi u stvarima, sasvim protivne po-sledice. Svaka stvar za sebe, govori on, nije kadra da me uči-ni srećnim!” — i t. d., ili bi otegao onim naj-najtanjim glaskom setnu-neveselu pesmicu u Kojoj mu se moglo razabrati samo: „I... i... e... i... Aaa... ska!... O... u... -bi... i... i... i... la!”

A Martin Petrović bi mahao glavom, žalio se na taštinu i propadljivost svega na svetu; na to kako će sve otići ustaman, uvenuće kao trava; minuće sve što postoji — i neće ga biti!

Naišao je negde na neku sliku: na njoj je bila sveća na koju sa svih strana duvaju vetrine; dole je bio potpis: „ovakav je život

čovekov!” Vrlo mu se dopala ta slika, pa ju je obesio na zid u svom kabinetu. Ali u obično — ne melanholično — vreme, izvrgao bi je licem prema zidu, da ga ne rastužuje.

Harlov, taj kolos, bojao se smrti! Ali religiji, molitvama on, čak ni u napadu melanholije, nije rado pribegavao: on se i tu više uzdao u svoju sopstvenu pamet. Neke naročite pobožnosti kod njega nije bilo; u crkvi se retko viđao. Doduše, on je govorio da u crkvu ne ide tobože iz tog uzroka što se, po razmerima svoga tela, bojao da ne istisne sve napolje.

Njegovp nastupi melanholije bi se obično svršavali tim što bi Martin Petrović počinjao da zviždi — pa bi tek najednom svojim gromovitim glasom naredio da mu prežu u kočije, pa se digne kud bilo u susedstvo, junački i izazivno tresući slobodnom rukom iznad štita od kačketa, kao da bi tim celom svetu da dovikne: svi ste mi vi opet sićušni i neznatni, — more mi je opet — do kolena?

Odjednom reći — pravi Rus!

V

Atleti i junačine, slični Martinu Petroviću, većinom su flegmatpci; on bi se, naprotiv, lako naljutio i planuo. Naročito ga je iz strpljenja izvodio brat pokojne njegove žene, neki Bičkov, koji je, pola u ulozi dvorskog budale, pola iz milosti prihvaćenog, našao skloništa u našoj kući. Još u ranom detinjstvu neko mu dade ime Suvenir, te je tako za sve nas ostao Suvenir, čak i za sluge koji su mu, doduše, odavali čast oslovljavajući ga kao — Suvenira Timofejića.

Pravog svog imena on kanda ni sam nije znao. To beše čovek mizeran, od sviju preziran: jednom reči, gotovan i čankoliz. Na jednoj strani vilica nije imao nijednog zuba, te mu je njegovo sićušno, zbrčkano lice izgledalo iskrivljeno. Svuda se nezvan trpao: i u devojačku se sobu uvuče, ili u kancelariju, u selu kod, popova, ili kmetu u kuću; odasvud ga gone, a on se samo ježi, žmirka svojim kosim očima — ali i smeh mu je bedan i nikakav: kao da vodu iz stakleta ispljuskuje.

Uvek mi se činilo: kad bi Suvenir imao para, iz njega bi izašao najskrnavniji, najpoganiji čovek, nemoralan, zao, čak zver. A ovako mu je nokte sirotinja sasekla. Piće je dobijao samo o praznicima.

Odevali su ga prilično, po naredbi moje matere, jer bi joj on uveče pri piketu ili bostonu, kad nema koga drugog, društvo pravio.

S.uvenir bi neprestano ponavljao: „Sa’ ću ja to, sa’ ću ja”. — „Ama šta ti je to „sa’ ću”?” — zapita ljutito moja mati.

On odmah odbaci ruke za leđa, skunji se pa tepa: „Kako zapovedate!”

Iza vrata osluškivati, spletkariti. a što mu je glavno: zajedati — druge brige i zanimanja on nije imao — i zajedao je svet tako baš kao da je imao pravo na to, baš kao da se celom svetu za nešto svetio.

Martina Petrovića je zvao „bratom”, i strašno mu je dosađivao.

— A zašto ste vi seju Margaritu Timofejevnu u grob oterali? — napadao ga je on, vrteći se pred njim i cerekajući se.

Jednom je Martin Petrović sedeo u bilijarskoj, hladovnoj sobi, u kojoj nikad niko nijedne muve nije viđao — a koju je naš sused, neprijatelj omorine i sunca, stoga veoma voleo. Sedeo je između zida i bilijara. Suvenir se smucao oko njegove „telesine”, zadirkivao ga; bekeljio se na nj... Martin Petrović htede da ga odgurne — na izmahnu obema rukama, ispred sebe. Sreća Suvenirova te stiže da otskoči — dlanovi njegovog „brata” sudariše se sa bilijarom — i teški seoski bilijar odlete sa svih šest zavrtnjeva...

U kakvu bi se lepinju pretvorio Suvenir da je dospeo u te atletske ruke!

VI

Ja sam odavna bio radoznao da vidim kako li je svoje lično naselje udesio Martin Petrović, kako li mora da izgleda njegova kuća. Jednom mu se ponudih da ga na konju otpratim do Jeskova (tako se zvalo njegovo imanje).

— Gledaj ga! Oćeš da vidiš moju državu, — prozbori Martin Petrović. — Pa izvoli! I baštu ću ti pokazati, i dom, i gumno — i sve. U mene ti ima svakog dobra na svetu.

Te tako odosmo. Od našeg sela do Jeskova računalo se svega tri vrste.

— Eto to ti je moja knežina! — zagrme najednom Martin Petrović, trudeći se da okrene svoju nepomičnu glavu i šireći ruke i desno i

levo. — Sve je to moje.

Vlasteostvo se Harlovljevo nalazilo na vršini položitog brega; dole, prema omanjem ribnjaku, ređalo se nekoliko trošnih seljačkih udžerica. Kraj ribnjaka, na klupi, jedna starica u klečanim skutima lupala je pratljačom po zgužvanom rublju.

— O, Aksita! — riknu na nju Martin Petrović, ali tako da čitavo jato vrana prnu sa susednog ovsišta u oblake... — Čiči svome gaće pereš?

Stara se okrenu i do pojasa pokloni.

— Peremo, baćuška, da šta ćemo, — začu se njen slab glas.

— Naravno. Eto, pogledaj, — nastavi Martin Petrović, kasajući pored oronulog plota, — ovo je moja konoplja; a ona tamo — seljačka; razliku vidiš? A ovo ti je moj voćnjak; te jabuke sam sve ja sam svojom rukom sadio, i one vrbe — takođe. A pre tu ni drveta nije bilo. Tako ćeš i ti — zato sad gledaj pa uči.

Svratismo u dvorište, ograđeno tarabom. Odmah se spram kapije dizalo starodrevno kućno krilo sa slamnim krovom; sa strane stojalo je drugo krilo, novije, i sa majušnim mecaninom — ali i ono na „kokošijim nožicama”.

— Eto I tu možeš da se poučiš, — prozbori Harlov, — vidiš li u kakvoj su straćari očevi naši živeli; a jakom pogledaj kakve sam ja dvore sebi sagradio?

A i ti njegovi „dvori” su ličili na kućicu od karata.

Pet šest pasa, jedan od drugog čupaviji i ružniji, zaarlukaše kad nas osetiše.

— Čobanski! — primeti Martin Petrović. — Pravi krimski! Šibe, ne bilo vas! Gle kako se skleptali — kao kurjaci!

Na stepenima novog doma ukaza se jedan mladić u dugom nankinskom balahonu, muž starije kćeri Martina Petrovića. Vešto priskočivši do kočija, on pažljivo pridrža ispod lakta tasta kojm je silazio — pa čak učini jednom rukom kao da će da prihvati i džinovsku nogu koju onaj, nagnuvši se napred trupom i zahukavši se, umalo što preko sedišta ne prebaci. Zatim pomože i meni da sjašem s konja.

— Ana! — uskliknu Harlov: — Natalije Nikolajevne sinčić izvoleo kod nas. Lepo da mi ga dočekate i čast mu ukažete. A gde je Jevlampijuška? (Ana mu je bila starija, Jevlampija mlađa kći).

— Nije kod kuće; otišla u polje da nabere kitu različka, — odazva se Ana, promolivši se kroz prozor na vrata.

— Ima li supa? — zapita Harlov.

— Ima.

— A skorupa?

— Ima i skorupa.

— Ovamo s njim na sto, a ja ću dotle da im kabinet pokažem. — Izvolte ovamo, ovamo, — dodade on, okrenuvši se meni i zovući me kažiprstom. Sad, u njegovoj kući, nije mi više „ti” govorio: domaćin treba da je pristojan. Povede me hodnikom.

— Eto gde vam ja boravim, — prozbori on, koraknuvši postrance preko praga širokih vrata, — a evo i mog kabineta. Izvol’te!

Pokaza se da je taj kabinet jedna velika soba, nemalterisana i skoro prazna. Po zidovima, po nesimetrično pobijenim ekserima, visile su dve nagajke, trorog iz boje izašao šešir, puška dvocevka, sablje, nekakav čudan konjski am sa bakarnim pločama, i slika koja je prikaznvala zapaljenu sveću izloženu vetrovima. U jednom uglu je stojao nekakav drveni divan, pokriven šarenicom. Čitavi rojevi muva zundarali su ispod plafona; inače je u sobi bilo hladno; samo se teško osećao onaj naročit šumski miris koji je Martina Patrovića svuda pratio.

— No — valja l’ moj kabinet? — zapita me Harlov.

— Ne mož’ biti bolji.

— Pogledaj samo — tamo mi visi holandski am, — nastavi Harlov, vraćajući se opet na „ti”. — Divan am! S Čivutinom sam se trampio. Pogledaj ga samo!

— Dobar am.

— Vrlo praktičan! Omiriši ga samo! Kakva je to koža! — Ja omirisah am. Od njega se osećao užežen riblji zejtin — i ništa više.

— Pa sedite — eto tu na stolici, budite mi mio gost, — prozbori Harlov, pa se i sam spusti na divan i kao da zadrema, zažmuri, čak poče i da rče. Ja se ćuteći zagledah u njega i nisam dovoljno mogao da mu se nadivim: grdosija — i ništa drugo! On se najednom trže.

— Ana! — razvika se on, a pri tom mu se njegov ogroman trbuh diže i spusti, kao talas na moru: — šta je to, brate, s tobom? Zar ti ne čuješ?

— Sve je gotovo, baćuška, samo izvol’te, — razlegnu se glas njegove kćeri.

Ja sam se u sebi čudio brzini sa kojom su se izvršivale zapovesti Martina Petrovića, pa pođoh zatim u salon, gde na stolu, pokrivenom crvenim čaršavom sa belim šarama, već beše spremljena zakuska: sir, skorup, pšenični hleb, čak i sitan šećer sa suvim grožđem.

Dok sam se ja borio sa sirom, Martin Petrović, ljubazno promumlavši: „Ručaj, sinovče, ručaj, sokole, ne zameraj seoskom jestivu”, — opet sede u ugao, pa opet kao da zadrema.

Preda mnom je nepomično, sa oborenim očima, stojala Ana Martinovna, a kroz prozor sam mogao da vidim kako je njen muž šetao, vodao po dvorištu mog jahaćeg konja, sopstvenim rukama tarući i gladeći lančić od žvala.

VII

Moja majka nije trpela stariju kćer Harlovljevu. Više puta bi rekla da je ohola. Ta Ana Martinovna skoro nikad nije ni dolazila do nas, da majci ukaže čast i poštovanje, i, u prisustvu moje matere, držala se ukočeno i hladno, mada se maminom dobrotom i zauzimanjem školovana u pansionu, pa i udala, i na dan venčanja dobila od nje hiljadu rubalja, i žut turski šal, istina, već malo nošen.

To beše žena srednjeg rasta, suvonjava, vrlo živa i okretna, sa smeđom, gustom kosom, sa lepim crnomanjastim licem, sa koga su malko čudnovato, ali prijatno sijale bledo-plave, uzane oči. Nos je imala prav i fini, usne tanke a bradu malko zašiljenu.

Svaki ko bi je video jamačno bi pomislio: „Gle, kakva si ti pametnica i — pakosnica!” — I kraj svega toga na njoj je bilo nešto vrlo privlačno; čak tamni mladeži, rasuti kao eljdina zrnca po licu joj, lepo su joj stajali i pojačavali su osećanje što ga je ona izazivala.

Turivši pod maramu ruke, ona me je kradom — odozgo na niže (ja sam sedeo, a ona je stojala) — pogledala. Neki zao osmeh prelazio je preko njenih usana, preko obraza, u senci dugih trepavica.

„Ah ti„ razmaženi gospodičiću!” — baš kao da mi je govorio taj njen osmeh.

Svaki put, kad bi disala, nozdrve su joj se lako širile — i to je bilo malko čudnovato; no ipak, meni se činilo da, kad bi me zavolela ta Ana Martinovna, ili kad bi samo htela da me poljubi tim svojim tananim, čisto grubim usnama — ja bih od ushićenja do tavanica potskočio.

Ja sam znao da je ona bila vrlo stroga i tačna, da su je se seoske žene i devojke kao vatre bojale — ali šta mari! Ana Martinovna je potajno uzbuđivala moju uobrazilju... Uostalom, ja tada tek što sam bio navršio petnaest godina, — a u tim godinama...

Martin Petrović se opet prenu iza sna.

— Ana! — viknu on: — otsviraj nam nešto na klaviru... Mlada gospoda to vole.

Ja se osvrnuh: u sobi zbilja stojaše neka žalosna prilika klavira.

— Razumem, baćuška, — odgovori Ana Martinovna. — Samo, šta da im sviram? Njih to neće zanimati.

— Pa što sam te onda školovao u pansionu?

— Sve sam poboravila... a i žice se isprekidale.

Glas je u Ane Martinovne bio veoma prijatan, zvonak i čisto žalben... na formu onog što biva u ptica grabljivica.

— No, — izgovori Martin Petrović pa se zamisli. — No, — poče on opet: — a je l' po volji gumno da vidite. Valođka će vas odvesti! — Ej, Valođka! — viknu on svome zetu, koji je neprestano po dvorištu s mojim konjem hodao, — odvedi ih do gumna... i uopšte... pokaži naš domazluk. A ja moram malo da otspavam. Da! Srećan vam ostanak!

On izađe napolje, a ja za njim. Ana Martinovna odmah poče brzo i čisto ljutito da usprema sto. Na pragu od vrata ja se okrenuh i poklonih joj se; no ona baš kao da i ne primeti moj pozdrav, samo se opet osmehnu, ali još pakosnije no maločas.

Ja uzeh od Harlovljevog zeta svog konja pa ga povedoh za uzdu. Pođosmo zajedno na gumno, — ali kako tamo ništa naročito ne pronađosmo, a pri tom on u meni, kao u mladom dečku, nije ni mogao pretpostavljati neku veliku ljubav prema ekonomiji, — to se mi vratismo preko voćnjaka na drum.

VIII

Ja sam dobro poznavao tog Harlovljevog zeta: zvao se Sljotkin, Vladimir Vladimirović. On je bio siroče, sin neznatnog činovničića, punomoćnika moje matere, i njen vaspitanik. Prvo je bio dat u školu našeg okruga, posle je stupio u našu „Baštinsku kancelariju”, zatim ga zapisaše na službu po državnim magacinima, a najzad ga oženiše ćerkom Martina Petrovića.

Moja mati ga je zvala Čifučetom, i on je, zbilja, svojom kudravom glavom, svojim crnim i večno vlažnim, kao kuvana šljiva, očima, svojim orlovskim nosom i širokim broćastim usnama, potsećao na jevrejski tip; samo mu je boja kože bila bela, i bio je uopšte prilično lep mlad čovek.

Po naravi je bio uslužan, no samo dok ne bi bio u pitanju njegov lični interes. Inače bi se očas zbunio zbog svoje puste grabljivosti, pa bi čak i do suza dolazio. Zbog kakvih trica gotov je bio ceo dan bogoraditi i kukati, sto puta potsećati na dato mu obećanje, i naći se gorko uvređen i cviliti ako mu se ono odmah ne ispuni.

Voleo je da lunja poljem s puškom; pa kad bi mu se desilo da ulovi zeca ili patku, on bi sa naročitim osećanjem trpao svoj plen u lovačku torbu, govoreći:

„A sad, brate, batali! Jakom ćeš ti mene da poslužiš!”

— Dobro vam ovo konjče, — progovorn on svojim tepavim glasom, pomažući mi da se popnem na sedlo. — E, taki da mi je konj! Ali kud ću ja! Nemam ja te sreće. Kad biste majku vašu zamolili... da je potsetite.

— A je l' vam obećala?

— Eh da je obećala! Nije; no ja sam računao da bi ona, po velikoj svojoj darežljivosti...

— Pa što se Martinu Petroviću ne obratite?

— Martinu Petroviću! — ponovi otegnuto Sljotkin. — Pa njemu je — a ja, a kakvo bilo ništavno slušče Maksima, svejedno. Bedan je i jadan naš život pod njegovim krovom, i nikakve pažnje ni nagrade ne vidimo mi od njega za sav naš trud.

— Ta šta govorite!

— Tako mi Boga! Kad on jednom rekne: „moja je reč sveta”, to kao da je na panju otsekao. Molio ga, ne molio — svejedno ti je. A i Ani Martinovnoj, mojoj supruzi, ne ukazuje se onaka pažnja kao njenoj eestri Jevlampiji Martinovnoj.

— Ah, Gospode Bože moj, — šta je ovo naopako! — prekide on sam sebe, na očajno pljesnu rukama. — Pogledajte samo! Čitavu desečanu mericu ovsa, našeg ovsa, nekakav nesretnik nam pokosio. Šta velite na to? E pa živi ti sad tu! Razbojnici, aramije! Eto, pravo imaju oni što kažu: ne veruj Jeskovu, Beskovu, Jerinu, Bjelinu! (Tako su se zvala četiri okolna sela). Ah, ah, šta je to u zao čas! Ta to je za čitavo podrug, pa čak i za dva rublja štete!

U glasu Sljotkinovom se skoro jecanje čulo. Ja obodoh konja pa odleteh da ne slušam njegovu kuknjavu.

No vapaji Sljotkinovi još doletahu do mog sluha, kad se najednom, na drumskom savijutku, sukobih sa tom istom drugom kćeri Harlovljevom, Jevlampijom, koja je, po rečima Ane Martinovne, otišla bila u polje da nabere različka.

Pun venac toga cveća vio joj se oko glave. Poklonismo se jedno drugom ćuteći.

I Jevlampija je bila dosta lepa devojka, isto kao i sestra joj, ali samo na drugi način. Rasta je bila visokog, punog; sve je pa njoj bilo veliko: i glava, i noge, i ruke, i kao sneg beli zubi, a naročito oči, reljefne, sa pavlakom, zagasito plave, kao biserje. Sve je na njoj bilo čak monumentalno (nije uzalud ona bila Martina Petrovića kći), ali lepo.

Svoju plavu bujnu kosu prosto nije znala kud da dene, pa bi je triput oko temena obmotavala. Usta su joj bila divna, sveža kao ružica, malinine boje, i kad bi govorila, sredina gornje usnice bi joj se vrlo milo dizala. Ali u pogledu njenih ogromnih očiju bilo je nešto divljačno i skoro surovo.

„Slobodarka, kozačka krv”, — tako bi za nju govorio Martin Petrović.

Ja sam je se pribojavao... Mene je ta dostojanstvena lepotica potsećala na njenog oca.

Odjahah još malo dalje pa čuh kako je zapevala jednačitim, snažnim, malko oštrim, pravim seljačkim glasom. Zatim najednom umuknu. Ja se osvrnuh pa je sa vrhunca brega ugledah gde stoji pored Harlovljevog zeta pred pokošenim parčetom ovsišta. Onaj je mlatarao rukama i pokazivao joj, a ona se nije pokrenula.

Sunce je obasjavalo njenu visoku pojavu i jarko se plavio venac od različaka na njenoj glavi.

IX

Ja sam vam, kanda, već govorio, gospodo, da je moja majka i za tu drugu Harlovljevu kćer uočila i spremila bila mladoženju. To beše jedan od najsiromašnijih suseda, armijski major u ostavci, Žitkov, Gavrilo Fjodulić, čovek već u godinama, i kao što se on sam, ne bez neke taštine, i čisto preporučujući vam se, sam o sebi izražavao: „čovek koji je i na situ i na rešetu bio”.

Bio je slabo pismen i priglup, ali se potajno nadao da će se jednog dana naći kod moje majke kao išpan, jer js on sebe smatrao za „delatnika — izvršioca”.

„Da tražite od mene drugo šta, to ću ja i tako i tako, ali zube geaku izbrojati — u tom vam se poslu ja do tančina razumevam” — govorio bi on, skoro škripeći sopstvenim zubima: — „jer sam ja to naučio, — objašnjavao je on, — u pređašnjoj mojoj dužnosti.”

Da je taj Žitkov bio malo manje glup, on bi lako mogao uvideti da dospeti kod moje matere za išpana nije bilo za njega nikakvih izgleda, jer bi se u tom slučaju moralo naći neko drugo dobro mesto za tadašnjeg našeg išpana, nekog Kvicinskog, veoma karakternog, sposobnog Poljaka, u kome je moja mati imala potpuno poverenje.

Lice je Žitkovljevo bilo duguljasto, konjsko; sve je bilo zaraslo u prašnjavo-plavim maljama, čak i obrazi ispod očiju su bili sasvim zarasli. U najvećim mrazevima ono bi sve bilo pokriveno silnim znojem, kao nekom rosom.

Čim bi ugledao moju mater, on bi se odmah ukočio i kao proštac istegao, glava bi počela da mu se trese od usrdnosti, ogromne ručerde bi lupkale po bedrima, i sva pojava kao da je vapila:

„Zapovedaj samo — pa ću ti na šta hoćeš poleteti!”

Moja mati se nije varala u pogledu njegovih sposobnosti, što joj, međutim, nije smetalo da se ipak brine o njegovoj ženidbi sa Jevlampijom.

— Samo, hoćeš li moći ti s onim zmajem od devojke na kraj izaći, rode moj? — zapita ga ona jednom.

Žitkov se samozadovoljno osmehnu.

— Ama molim vas, Natalija Nikolajevna! Čitavu sam četu ja u redu držao, kao na noktu su mi išli, pa zar to... Ama ovo je sitnica —

ništa lakše.

— Ono je četa, rode moj, a ovo je devojka vlasteoskog roda i plemena, ženska strana, — primeti moja mati nezadovoljno.

— Molim vas! Natalija Nikolajevna! — opst uskliknu Žitkov. — Sve smo mi to u stanju da razumemo. Jednom reči: gospodsko dete, nežna osoba.

— No! — odluči, najzad, mati. — Samo znaj: Jevlampija neće dati da se s njom neko titra! Ta ne zna za šalu!

X

Jednom, stvar je bila juna meseca, dan se klonio k večeru — služitelj nam javi da je došao Martin Petrović. Moja se mati malo začudi: mi ga, doduše, već nedelju dana nismo videli, ali on tako kasno nikad nije dolazio.

— Nešto se moralo desiti! — uskliknu mati poluglasno.

Na licu Martina Petrovića, kad je upao u sobu i odmah se spustio na stolicu kraj vrata, video se takav izraz, ono je bilo tako zamišljeno, pa čak i bledo, da moja mati i nehotice ponovi svoj usklik.

Martin Petrović se zagleda u nju svojim malim očima, poćuta, teško uzdahnu, opet poćuta, pa izjavi, najzad, da je došao po jednoj stvari... koja je takve prirode da iz uzroka...

Promrmljavši te nevezane reči, on se najednom diže pa izađe.

Mati zazvoni, naredi ušavšem lakeju da odmah stigne i neizostavno vrati Martina Petrovića, ali ovaj beše već stigao da sedne u svoja kola i da ode.

Sutradan je moja mati, koju su čudan postupak Martina Petrovića i neobičan izraz njegovog lica podjednako bili iznenadili, pa čak i zabrinuli. htela već da mu pošlje naročitog čoveka, kad se on i sam pojavi pred njom. Ovoga puta je bio spokojniji.

— Govori, baćuška, govori, — uskliknu mati, čim ga je opet ugledala, — šta je to s tobom? Ja sam, boga mi, sinoć pomislila: Gospode! — pomislih ja — da nije naš starac šenuo pameću?

— Nisam ja šenuo, gospo, razumom svojim, — odgovaraše Martin Petrović: — nisam ja taj čovek. Nego mi je potreba da se s vama posavetujem.

— O čem?

— Samo se sumljam da vam ovo ne bude neprijatno?

— Kazuj, kazuj, rode moj, ali samo što prostije. Ne uznemiruj me! I kakvo ti je to tvoje „sumljam se”! Govori, brate, ljucki. Ili je zar opet melanholija na tebe naišla?

Harlov se natušti.

— Ne, nije melanholija, ona na mene kad se mesec menja nailazi. Nego dopustite da vas zapitam, gospođo, šta vi mislite o smrti?

Moja majka se zaprepasti.

— O čem?

— O smrti. Može li smrt koga bilo na ovom svetu poštedeti?

— Šta ti opet sad u glavu dunu, rode moj? Ko je između nas besmrtan? Jer eto, kud ćeš većeg i žešćeg diva no što si ti, pa i tebi kraj mora doći.

— Doći će, oh, doći će! — prihvati Harlov pa obori glavu. — Desilo mi se u snu jedno maštanje, neko pretskazanje... — oteže on najzad.

— Šta kažeš? — prekide ga majka.

— Sneno maštanje, — ponovi on. — Jer ja sam snovidac, vizionar.

— Ti?

— Ja, ja! Zar niste znali? — Harlov uzdahnu. — No, pa eto vam... Legnem vam ja, gospođo, pre nedelju dana, a baš uoči Petrovskih poklada; legnem posle ručka da ss malo odmorim. No... i zaspah! I vidim, kao da mi u sobu najednom banu neko vrano ždrebe. Pa se to ždrebe razigra, i poče zube da kezi. A ždrebe vrano kao bumbar.

Harlov ućuta.

— No, pa? — progovori mati.

— Pa kad se obrnu to isto ždrebe, pa kad se ritnu... dovati me u levi lakat, baš gde žila prolazi!... Probudim se, a moja vam se ruka ukočila, pa ni mrdnuti, i leva noga isto. E rekoh — ovo je kaplja: staše žmarci niz leđa da mi mile... još mi se ni sad nisu smirili. Čim otvorim pesnicu, a oni se razigraju.

— Pa ti si to, Martine Petroviću, morao nezgodno na ruku leći.

— Ne, gospođo. Nemojte tako da govorite! To je meni opomena... Znači, došao mi je kraj!...

— Idi molim te! — poče već majka.

— Opomena! Spremaj se, veli, čoveče! I stoga ja, gospođo, evo š ga bih hteo da vam kažem i naručim, ni malo ne oklevajući. Ne želeći, — razvika se najednom Harlov, — da me smrt zateče kad joj se ne nadam, ja sam ovako odlučio u mojoj glavi: da podelim sad odmah, dok sam još živ i zdrav, svoje imanje između mojih kćeri, Ane i Jevlampije, — onako kako mi to Bog na dušu pošle.

Tu Martin Petrović zastade, jeknu i dodade:

— Ni časa ne časeći.

— Lepo. To ti je pametna stvar, — primeti moja majka; — samo, ja mislim, ne moraš se baš tako žuriti.

— Pa pošto ja želim u ovoj stvari, — nastavk Harlov još više povisivši glas, — da očuvam potreban red i zakonitost, to najpokornije molim vašeg sinčića, Dmitrija Sjemjonovića, — vas ja, gopođo, uznemiravati ne smem, — molim istog sinčića, Dmitrija Sjemjonovića, a već srodniku mom Bičkovu ja to u prvu dužnost uračunavam — da pri izvršenju formalnog akta i uvođenja mojih dveju kćeri, Ane udate, i Jevlampije, device — prisustvuje. Koji akt će biti na snagu proizveden prekosutra, u dvanaestom času pre podne, na sopstvenom mom imanju Jeskovu, Kozjuljkinu takođe, pri učešću imalaca vlasti i činova, koji su već i pozvati.

Martin Petrović jedva dovrši taj očigledno naizust naučen i čestim uzdasima prekidan govor... Baš kao da mu je vazduha u grudima nedostajalo: pobledelo mu lice opet pocrvene, i on nekoliko puta obrisa s njega znoj.

— A ti si već sastavio deobni akt? — zapita ga moja majka. — Pa kad brže ti to uradi?

— Stigao sam... oh! Ni pio, ni jeo nisam...

— Jesi l’ sam pisao?

— Valođka mi je... oh! pomagao.

— I molbu si predao?

— Predao sam, i sud je odobrio, i okružnom sudu naređeno, i privremenom odelenju zemskog suda... oh!... da prisustvuje naređeno.

Moja mati se osmehnu.

— Pa ti si to, Martine Petroviću, već sasvim, kao što mu sleduje, naredio, — i kako brzo! Znači, nisi pare žalio?

— Nisam žalio, gospođo!

— Pa lepo. A veliš da si rad sa mnom da se posavetuješ. Najposle, ne branim, nek ide Mićenjka; pa ću i Suvenira s njim pustiti, i Kvicinskom ću reći... A Gavrilu Fjodulića nisi zvao?

— Gavrila Fjodulića... gospodin Žitkov... od moje strane je takođe izvešten. I on, kao mladoženja, treba da je tu!

Martin Petrović je, očevidno, istrošio bio svu zalihu svog besedništva. Uz to, meni se uvek činilo da on kao da nije sasvim bio naklonjen mladoženji druge kćeri što joj ga je moja mati bila našla. On je možda očekivao neku bolju priliku za svoju Jevlampijušku.

On se diže sa stolice pa grebnu patos nogom.

— Blagodaran sam vam za vaš pristanak.

— Pa kud ćeš sad? — zapita ga mati. — Sedi, čoveče, malo! Narediću da ti se zakuska donese.

— Mnogo sam zahvalan, — odgovori Harlov. — Ali ne mogu... Oh! moram kući.

On pođe natraške i htede, po svom običaju, porebarke na vrata da izađe.

— Čekaj, čekaj, — nastavi moja majka, — pa zar ćeš baš celokupno imanje, bez ostatka, kćerima da daš?

— Pa naravno — bez ostatka.

— No, a ti sam... gde ćeš ti živeti?

Harlov čak zamaha rukama.

— Kako gde? Pa kod svoje kuće, kao što sam i dojako živeo... tako ću i unapredak. Kakva tu može da bude promena?

— I ti si u kćeri svoje i u zetove toliko uveren i pouzdan?

— To vi za Valođku izvolevate govoriti? Za onu pačavru? Ama ja ću njega kud zaželim da šljisnem, i tamo, i ovamo... Kakva je njegova vlast? A one će mene, kćeri moje to jest, do groba hraniti, pojiti, odevati, obuvati... Nego kako! Prva njihova dužnost! Nego ja im i neću dugo oči bosti. Moja smrt nije preko sveta — tu je, rukom da je dohvatim.

— Smrt je u rukama Gospoda Boga, — primeti mati, — a to što kažeš, to im je i dužnost. Samo ti mene izvini, Martine Petroviću: starija ti, Ana, to svi znamo, poznata je gordeljivica, a i ova mlađa ti gleda ko kurjak...

— Natalija Nikolajevna! — prekide je Harlov, — ta šta vi to?... Zar da one... moja deca... Zar da ja... Iz pokornosti da iziđu? Ta njima to

ni u snu... Da se protive? Kome? Ocu rođenom?... Zar bi se usudile? A zar ja ne znam i prokleti? U strahu i trepetu, u pokornosti su vek provele, — pa zar sad najednom!... Gospode!

Harlov se zakašlja, promuknu.

— Lepo, lepo, — prihvati mati da ga umiri. — Samo ja ipak ne razumem zašto si ti tako navalio da im još sada deliš? Pa i tako bi im posle tebe sve ostalo. Svemu je tome, ja mislim, tvoja melanhollja uzrok.

— Eh, matuška! — skoro ljutito joj odvrati Harlov, — zaintačili ste neprestano tu vašu melanholiju! Tu možda odozgo neka sila dejstvuje, a vi: melanholija! Zato sam, gospođo, ja ovo naumio, što ja samolično, dok sam još zdrav i čitav, u svom prisustvu hoću da odlučim čije će šta biti, pa čime ja koga nagradim, taj time nek i vlada i gospodari, zahvalnost nek oseća i ukazuje; pa kako ti je otac i dobrotvor odredio, to ti imaš za veliku milost da...

Glas se Harlovljev opet prekide...

— No, dosta, dosta, rode moj, — prekide ga majka; — jer ovako će ti se i zbilja tvoje vrano ždrebe pojaviti.

— Oh, Natalija Nikolajevna, ne pominjite mi ga, — jeknu Harlov. — To je smrt moja po mene dolazila. Oprostite, ako sam vas što... A vas, gospodičiću moj, za prekosutra vas očekivati čast ću imati!

Martin Petrović izađe. Majka pogleda za njim pa brižno zamahnu glavom.

— Nije na dobro ovo, — šapnu ona; — nije na dobro! Jesi l’ primetio, — obrati se ona meni: — on govori, na čisto žmiri od sunca; da znaš: to je rđav znak. Takvom čoveku leži nekakav veliki teret na srcu, i nesreća mu preti. Nego što je, tu je — ti pođi preksutra sa Vikentijem Osipovićem i sa Suvenirom.

XI

U naznačeni dan, velik naš porodični intov sa četiri sedišta, zapregnut sa šest kulaša konja, sa glavnim „lajb-kučerom”, sedobradim i gojaznim Aleksejićem na prednjem sedištu, lako dokasa pred ulaz u naš dom. Značaj akta kome je nameravao da pristupi Harlov, svečanost s kojom nas je on pozvao, uticali su na moju mater. Ona je sama izdala naredbu da se zapregne baš taj

vanredan intov, i naredila Suveniru i meni da se praznički obučemo: ona je očevidno želela da ukaže naročitu pažnju prema svom štićeniku. A Kvicinski — on je već i inače svagda išao u fraku i beloj mašni.

Celog puta Suvenir je kao svraka čegrtao, kikotao se, iznosio svoje mišljenje o tom da li će i njemu „brata” što dati, pa ga je već unapred nazivao bezjakom i suklatom.

Kvicinski, čovek mrgodan, jedak, ne izdrži najzad:

— Nije vas sramota, — progovori on svojim poljskim, razgovetnim izgovorom, — neprestano takve bljuvotine torokati! Zar vi ne možete jednom i mirno da sedite bez tih vaših „nikom nepotrebnih" (omiljen njegov izraz) svinjarija?

— Sa’ ću ja, sa’ ću! — promrmlja ubrisani Suvenir, pa se zagleda svojim kosim očima u karučni prozorčić.

Ne prođe ni četvrt časa, naši kulaši, koji ravnomerno kasahu, tek počeše da se znoje pod finim kaišima novih amova — kad nam se već ukazaše Harlovljevi dvori. Kroz širom otvorenu kapiju ulete naš intov u dvorište. Naš mali forajtor, koji je. nogama jedva dopirao i do polovine konjskog trupa, još poslednji put sa dečačkim klicanjem potskoči na svom mekom sedlu, laktovi starog Aleksejića u isti mah se raširiše i izdigoše —raču se lako otegnuto: „Sto-o-oj!” — i kočije se zaustaviše.

Psi nas ne dočekahu lavežom, dečaci dvorske posluge u dugim, na pupastim trbusima lako otvorenim košuljicama — i oni se nekud izgubiše. Sećam se, osobito su me začudile brezove grane, pozabadane s obe strane ulaznih stepena, baš kao na Trojičin-dan.

Svečanost nad svečanostima! — otpeva kroz nos Suvenir, izlazeći prvi iz kočija.

I zbilja, svečanost se osećala na svemu. Harlovljev zet je vezao bio oko vrata plišanu pošu sa atlasnom trakom, a obukao neki potesan frak. A na glavi Maksimke, koji iskoči odnekud iza njegsvih leđa, kosa je bila toliko kvasom načvakana da su mu sve kaplje niz lice curile.

Uđosmo u salon i ugledasmo Martina Petrovića koji se nepomično uzdizao — zbilja uzdizao — na sred sobe. Ne znam šta su osetili Suvenir i Kvicinski kad su ugledali njegovu ispolinsku pojavu, no ja osetih nešto nalik na strahopoštovanje.

Martin Petrović se beše obukao u jednu sivu dolamu sa crnom, krupnom, izdignutom jakom, kakvu je verovatno nosio poslednji poziv iz 1812 godine. Žuta mesingana medalja videla mu se na grudima, sablja mu je visila o bedrima. Levu je ruku stavio na balčak, desnom se oslanjao o sto, zastrt crvenom čojom. Dva ispisana lista hartije ležala su na tom stolu.

Harlov se nije micao, čak se ni njegovo duboko disanje ni duvanje nije čulo. I kakvo se samo dostojanstvo videlo u njegovom celom držanju, kakva uverenost u sebe, u svoju neograničenu i nesumnjivu vlast! On nas jedva primetno pozdravi gestom, pa promuklo izgovorivši: „Molim!” — ukaza kažiprstom leve ruke u pravcu poređanih stolica.

Do desnog zida salona stojale su obe kćeri Harlovljeve, svečano obučene: Ana u zelenoljubičastoj haljini sa žutim svilenim pojasom; Jevlampija — u ružičastoj, sa punciranim trakama. Kraj njih se uparadio Žitkov, u novom mundiru, sa običnim izrazom tupog i gramžljivog očekivanja u očima, i sa većom no obično količinom znoja na rutavom licu.

Na levoj strani salona sedeo je pop, u iznošenoj mantiji duvanske boje, star čovek sa oštrom zelenkasto-sedom kosom. Ta kosa i setne, mutne oči, i velike rapave ruke koje kao da su i njemu samom na teretu bile, te su mu, kao neke grudve, ležale na kolenima; i lojem namazane čizme koje su mu ispod mantije virile, — sve je to svedočilo o argatskom, brižnom njegovom životu: njegova nurija beše vrlo siromašna.

Odmah do njega sedeo je šef policije — ispravnik — podebeo, bled, neumiven činovničić, sa čisto podbulim, kratkim ručicama i nožicama, crnim očima, crnim, sasečenim brkovima, sa stalnim, doduše veselim, ali bednim osmehom na licu: za njega se znalo da bezobzirno iznuđava od naroda mito, i da je tiranin. Ali ne samo vlastela, no čak i seljaci behu se nekako navikli na njega pa su ga još i voleli!

Taj čovek je vrlo ležerno pa unekoliko i potsmešljivo pogledao oko sebe: videlo se da ga je čitava ova procedura zabavljala. U stvari, njega je interesovala samo pretstojeća zakuska sa rakijicom.

No zato advokat koji je sedeo odmah do njega, neki suvoparan čovek sa istegnutim licem, uzanim zaliscima od uva do nosa, što su

se nosili za vreme Aleksandra Prvog — uzimao je svesrdno učešće u današnjem poslovanju Martina Petrovića, i nije odvajao od njega svoje velike, ozbiljne oči: od pojačane pažnje i saosećanja on je neprestano mickao usnama, ali ne otvarajući ih.

Suvenir se bio prišljamčio uz njega, pa se šapatom upusti i u razgovor s njim, no pošto je pre toga meni dao na znanje da je ovo prvi farmazon u guberniji.

Privremeno odeljenje zemskog[4] suda sastoji se, kao što je poznato, iz ispravnika, advokata i policiskog pristava; no pristav danas uopšte nije bio ni došao, ili se ovde u tolikoj meri bio povukao da ga nisam ni primetio. Uostalom, on je kod nas u okrugu i inače imao nadimak: „nepostojeći”, kao što, na primer, ima „nemuštih”.

Ja sedoh do Suvenira, Kvicinski do mene. Na licu ovog praktičnog Poljaka čitala se očevidna dosada i jed na ovaj „nikom nepotreban” put, na uzaludno traćenje vremena...

— Vlasteoka-gospođa! Vlasteoske ruske fantazije! — kao da je šaputao on u sebi... — Eh, brate, što su ti ti Rusi!

XII

Kad smo svi bili posedali, Martin Petrović smače ramenima, nakašlja se, omeri nas sve svojim medveđim očicama pa, uzdahnuvšm, gromkim glasom ovako otpoče:

— Štovana gospodo! Ja sam vas danas. zvao zbog sledeće stvari. Ja starim, gospodo, iz dana u dan sam sve slabiji i nemoćniji... Imao sam već i opomenu — samrtni čas mi se kao noćni lupež prikrada... Zar nije tako, baćuška? — obrati se on popu.

Baćuška se trže.

— Tako je, tako je, — prognjeveta on, tresući bradom.

— I stoga, nastavi Martin Petrović, najednom povisivši glas, — ne želeći da me ta ista smrt iz nebuha zateče, ja sam svojim umom i pameću odredio... Martin Petrović je to sad od reči do reči ponavljao frazu koju je prekjuče izgovorio pred mojom majkom. — Na osnovu moje odluke, — viknu on još gromovitije — ovaj akt (on udari rukom po aktima što ležahu na stolu pred njim) sam ja sastavio, i nadležne

vlasti su za svedoke pozvate; a u čem se moja volja sastoji, o tom sleduju tačke. Nacarevao sam se — dosta mi je bilo svega!

Tu Martin Petrović natače na nos svoje gvozdene okrugle naočari, dohvati sa stola jedan od ispisanih tabaka pa poče:

— Deobni akt imanja štik-junkera u ostavci i vlastelina od zamande, Martina Harlova, od njega samog, pri potpunoj i zdravoj pameti, i po sopstvenom blagouviđanju sastavljen, a u kojem se sa tačnošću određuje kakva se dobra njegovim dvema kćerima, Ani i Jevlampiji (poklonite se! — one mu se pokloniše) predostavljaju, i na koji se način pridvorne čipčije i ostalo imanje i stoka među istim mu kćerima dele! Svojeručno pisano i potpisano.

— To je njihov akt, — prišapnu, sa neizmenjivim svojim osmehom, ispravnik Kvicinskom, — to oni samo zbog lepote stila žele da nam pročitaju, a zakonski je akt sastavljen u propisanoj formi, bez svih tih njegovih cvetića.

Suvenir već poče da se kikoće...

— Saglasno s mojom voljom, — umeša se Harlov, kome ne umače ispravnikova primedba.

— U svima tačkama saglasno, — žurno i veselo odgovori ovaj; — samo se ni zvanična forma, vi znate, Martine Petroviću, nikako ne sme obići. I te vaše suvišne pojedinosti su otstranjene. Jer u vaše šarene krave i u turske plovane se sud ni na koji način ne može upuštati.

— Odi-der ovamo! — riknu Harlov zetu, koji je odmah za nama bio ušao u sobu pa sa pretvornopokornim izgledom zastao kod vrata.

On sad odmah skoči kod svog tasta.

— Na, uzmi pa čitaj! Jer meni je teško. Samo pazi, nemoj da brzaš i praznosloviš. Da sva prisutna gospoda mogu jasno da vide u čemu je stvar.

Sljotkin uze list u obe ruke, pa poče, drhteći ali razgovetno, sa ukusom i osećanjem, da čita deobni akt. U njemu je sa najvećom tačnošću bilo naznačeno šta je dopadalo Ani, a šta Jevlampiji, i kako da podele. Harlov bi, s vremena na vreme, prekidao čitanje rečima:

— Čuješ li, to je tebi, Ana, za tvoju usrdnost i grudbu oko mene! — ili: — A to tebi, Jevlampijuška, ostavljam!

Obe sestre su se klanjale, — Ana „do pojasa“, Jevlampija samo glavom.

Harlov ih je sa mrgodnom važnošću posmatrao. „Vlasteoski dom” (novo krilo) dao*je Jevlampiji, — „kao mlađoj ćerci, po starodrevnom običaju”. Čitaočev glas je tu zveknuo i zadrhtao izgovarajući te za njega neprijatne odredbe; a Žitkov se samo obliznu. Jevlampija ga preko ramena pogleda: — da sam ja tad bio na Žitkovljevom mestu, taj pogled mi se, boga mi, ne bi dopao. Prezriv izraz lica, svojstven Jevlampiji, kao i svakoj pravoj ruskoj lepotici, imao je na sebi ovoga puta naročit presenak.

Sebi lično Martin Petrovnć je ostavljao pravo da živi u sadašnjim svojim sobama i stavljao je kao neizostavan uslov: potpuno izdržavanje „naturalnom provizijom” —„namirnicama u naturi” — i deset rubalja mesečno na obuću i odelo. Poslednju rečenicu deobnog akta zaželeo je Harlov da pročita sam.

„I ovu moju roditeljsku volju”, — glasilo je to mesto: — „kćeri moje da vrše i sablju davaju sveto i nenarušimo, kao amanet i zapovest; jer sam im ja, posle Boga, otac i glava, i nikome računa davati nisam dužan, niti sam ga davao; i budu li one volju moju vršile, počivaće na njima i moj roditeljski blagoslov, a ne budu li volju moju izvršivale, odašta neka nas Bog sačuva, to će ih stići moja roditeljska nepromašna kletva, sada i va vekove vekova, amin!”

Tu Harlov podiže tabak visoko iznad glave. Ana se odmah hitro spusti na kolena pa lupnu glavom o pod; za njom se i muž joj skotrlja.

— No, a ti? — obrati se Harlov Jevlampiji.

Ova sva planu pa mu se i ona do zemlje pokloni.

Žitkov se svim telom napred presamiti.

— Potpišite se! — uskliknu Harlov, ukazujući prstom na kraj dokumenta. — Tu: Zahvaljujem i primam, Ana! Zahvaljujem i primam, Jevlampija!

Obe kćeri se digoše i potpisaše jedna za drugom. I Sljotkin ustade, pa već pruži ruku za pero, po Harlov ga otstrani, darnuvši ga srednjim prstom u mašnu, tako da ovaj skoro jauknu. Skoro ceo minut potraja ćutanje. Najednom Martin Petrović kao da zajeca, pa, promrmljavši: — „No, sad je sve vaše!” — povuče se u stranu.

Kćeri i zet se pogledaše, priđoše mu, pa ga staše grliti i iznad lakata ljubiti. Do ramena mu nijedno nije moglo dosegnuti.

XIII

Ispravnik sad pročita pravi, formalan akt, darovni dokumenat, što ga je zvanično izdao Martin Petrović. Zatim on skupa sa advokatom izađe na trem pa objavi skupljenim kod kapije susedima, porotnicima, pozvatim zvaničnim prisutnicima, Harlovljevim mužicima-čipčijama i nekim pridvornim mužicima svršen događaj.

Otpoče uvođenje u posed dveju novih vlastelaka, koje takođe izađoše na trem, i na koje je ispravnik ukazivao rukom kada je, lako namrštivši jednu obrvu, te očas davši svom nemarnom licu izgled strahotan, — preporučivao seljacima „pokornost i poslušnost”.

On je mogao da posao svrši i bez tih saveta: jer već smirenijih fizionomija, no što su ih imali Harlovljevi robovi-seljaci, valjda na svetu nije postojalo. Odeveni u bedne gunjce i pocepane kožuhe, no veoma zategnuto potpasani, kao što to svagda biva u svečanim prilikama, oni stojahu nepomično, kao od kamena, i čim bi ispravnik ispuštao umetke: „Čujete li, nesretnici! Razumete li, anatemnjaci!” — oni bi se svi, kao na komandu, najedared klanjali. Svaki od tih „nesretnika i anatemnjaka” čvrsto je držao svoju kapu obema rukama, i nije odvajao pogled sa prozora u kom se videla pojava Martina Petrovića.

Nisu mnogo manje drhtali pred ispravnikom ni seljaci-svedoci.

— Jesu l’ vam poznate kakve bilo smetnje, — viknu na njih ispravnik, — da se ove jedine i zakonite naslednice Martina Petrovića Harlova uvedu u posed?

Svi svedoci se u času naježiše.

— Jesu l’ vam poznati? Govorite, đavo da vas nosi! — prodera se opet ispravnik.

— Ništa nam, vaše blagorodstvo, nije poznato, — muški i smelo odgovori mu jedan rohav starac, sa ošišanom bradom i brkovima, negdašnji vojnik.

— Naravno, naš Jeremejić ni pred kim ne drhće! — govorili su posle o njemu svedoci, razilazeći se.

Kraj svih molbi, Harlov ne pristade da izađe zajedno sa kćerima na trem.

— Moji podanici će se i bez toga mojoj volji pokoriti! — odgovarao je on.

Posle završetka akta, njega obuze nešto nalik na setu i tugu. Lice mu opet poblede. Ta] novi, nepoznati nam izraz tuge tako se malo slagao sa prostranim i dobrim crtama Martina Petrovića, da ja prosto nisam znao šta da mislim. Da neće to opet njegova melanholija na nj da naiđe.

I seljaci su, očevidno, od svoje strane, osećali nedoumicu. I zbilja: „Gospodar je još živ, čio i bodar — eto ga gde stoji, pa još kakav gospodar: Martin Petrović! I sad najednom neće im on gospodar biti... Čudnovato!”

Ne znam da li se dosetio Harlov kakve su se misli mogle sada ređati u glavama njegovih „podanika”, da li je zaželeo da još poslednji put pokaže ko je on i šta je, — tek on sad najednom otvori „fortočku” — pokretno manje okno na prozorskom krilu — približi tom otvoru glavu na gromovnim glasom viknu:

— Pokorni da ste! — pa zalupi prozorče.

Zbunjenost, neodlučnost seljaka, naravno, time nije iščezla, niti se smanjila. Oni se još žešće skameniše, pa čak kao da prestadoše i da gledaju. Grupa pridvornih čipčija (u njihovom broju nalazile se i dve zdrave, jedre devojke, u kratkim skutima i sa takvim listovima kakve se mogu videti valjda samo na Mikel-Anđelovom Strašnom Sudu, i još jedan, već sasvim prestareo, od starosti pobeleo kao da ga je svega sneg zavejao, poluslep čovek u šinjelu od čupavog šajka — on je, kao što se pričalo, još pri Paćomkinu u orkestru svirao u valtornu — a slušče, Maksimku, Harlov je za sebe zadržao), — ta grupa je pokazivala više živahnosti no mužici iz sela: ona se, ako ništa, bar s noge na nogu na svom mestu premeštala.

A nove vlasteoke držale su se veoma „važno”, naročito Ana. Stisnuvši svoje suve usne, ona je uporno gledala samo dole... Nije mnogo dobrog obećavala pridvornima njena nemila pojava. Ni Jevlampija nije očiju dizala, ona se samo jednom okrenu, pa, kao s nekim čuđenjem, omeri pogledom svog mladoženju, Žitkova, koji, odmah za Sljotkinim, nađe za potrebno da se i on pojavi na tremu.

— Kojim pravom si i ti ovde? — izgledaše da su govorile te divne, reljefne oči.

Sljotkin — taj se najviše od sviju bio izmenio. Na svem biću njegovom izbi neka žustra živost, kao da ga je neki apetit, neka požuda obuzimala. Pokreti glave, nogu, ostaše prepokorni kao i pre, ali kako je nekako veselo širio on sad ruke, kako je užurbano skakao s mesta na mesto.

— Dočepah se najzad! — kao da je govorilo sve njegovo držanje.

Završivši „postupak” uvođenja u posed, ispravnik, kome od pomisli na blizinu zakuske čak voda na usta pocuri, protra ruke na onaj naročit način koji obično prethodi „ubacivanju u sebe prve čašice”.

Ali se pokaza da je Martin Petrović želeo da se prvo otsluži molepstvije sa „svećenjem” vode. Pop se obuče u oveštalu odeždu koja se od starosti jedva „držala”. Jedva živ crkveni pojac izađe iz kujne, s teškom mukom raspirujući tamjan u staroj bakarnoj kadionici. Molepstvije otpoče. Harlov je neprestano uzdisao. Da se klanja do zemlje, to on, zbog svoje debljine, nije ni mogao, ali je, krsteći se desnom rukom i sagibajući glavu, ukazivao makar prstom leve ruke na pod.

Sljotkin se sav sijao od zadovoljstva, čak mu i suze na oči navreše. Žitkov je blagorodno, vojnički, tek-tek mahao prstima između trećeg i četvrtog dugmeta na mundiru. Kvicinski, kao katolik, ostao je bio u susednoj sobi. No zato se advokat tako usrdno krstio i čitao molitve, tako je saosećajno uzdisao uzastopce za Martinom Petrovićem, i tako ostrvljeno šaputao i usnama pljeskao, zavraćajući oči naviše, da, posmatrajući ga, i ja osetih nekakvu razdraganost pa počeh i ja toplo se Bogu moliti.

Po završetku molepstvija i vodoosvećenja, pri čem svi prisutni, čak i slepi paćomkinski „valtornist”, čak i Kvicinski, poškropiše sebi oči „svetom” vodom, — Ana i Jevlampija se još jednom, na zapovest Martina Petrovića, zahvališe ocu poklonom do zemlje, i tek sad, najzad, nasta čas doručka.

Jela je bilo mnogo, i sva ukusna da ukusnija biti ne mogu. Svi se strašno najedosmo. Pojavi se i neizbežna flaša donskog. Ispravnik, kao čovek koji je više i bolje od svih nas bio poznat sa „velikosvetskim” običajima, a i kao pretstavnik vlasti, — prvi diže

čašu i izgovori zdravicu u čast „divnih novih sopstvenica”. Zatim nam, opet on, predloži da ispijemo čašu u zdravlje veoma uvaženog i veoma velikodušnog darovatelja, Martina Petrovića. Kod reči „veoma velikodušnog”, Sljotkin ciknu pa polete da ljubi svog dobrotvora...

— No, dobro, dobro, nemoj toliko, — mrmljaše Harlov čisto jetko, otstranjujući ga od sebe laktom...

Ali tu iskrsnu ne baš prijatan, što kažu, pasaž.

XIV

A naime: Suvenir, koji je od samog početka doručka bez prestanka pio, najednom se, sav crven kao paprika, diže sa stolice, pa, ukazujući prstom na Martina Petrovića, zagrcnu se svojim izlapelim, poganim smehom.

— Velikodušan! Velikodušan! — prasnu on. — Da vidimo prvo šta će izaći iz te njegove velikodušnosti, kad jednog dana njega, raba Božjeg, golog i bosog... pa u sneg!

— Jezik za zube, budalo! — nabreknu na njega Harlov.

— Budala, budala! — ponovi Suvenir. — Jedimom Svevišnjem Bogu je znano ko je sad između nas dvojice prava budala. Nego, vi ste, brato, moju pokojnu seku, suprugu vašu, na onaj svet ekspedirali — pa ste zato sad, Boga moleći, i sebe u ševin dalak otpravili... ha-ha-ha!

— Kako smete vi tako našeg uvaženog dobrotvora vređati! — pisnu Sljotkin, pa, otkinuv se od Harlovljevog ramena, o koje se u taj mah bio obisnuo, nasrnu na Suvenira. — A znate li vi, ako naš dobrotvor to samo zaželi, mi ceo ovaj dokumenat ovoga časa možemo uništiti?...

— Al’ vi ćete njega ipak golog i bosog na sneg.... — dobaci mu Suvenir, izgubivši se iza Kvicinskog..

— Umukni! — zagrme Harlov. — Jer ako te pljesnem, samo će mokro ostati na tom mestu gde stojiš. A i ti da ćutiš, štene! — obrnu se on Sljotkinu: — ne trpaj se gde te ne zovu! Kad sam ja, Martin Petrović, odlučno našao za potrebno i umesno da ovaj deobni dokumenat izdam, gde je taj koji ga može uništiti? Protiv moje volje poći? Ama na svetu takve sile nema!...

— Martine Petroviću! — prozbori sočnim glasom advokat. (I ovaj je povukao bio malo više, ali od toga mu se osećanje svoje važnosti pojačalo). — No, a ako je taj gospodin vlastelin istinu izvoleo reći? Stvar ste vi veliku svršili; al' ako, sačuvaj Bože, zbilja... mesto dužne zahvalnosti, iskrsne tek neka... uvreda i sramota?

Tu ja kradom pogledah na obe kćeri Martina Petrovića. Ana se bila prosto upila očima u govornika i već, naravno, pakosnijeg, zmijskijeg, ali u samoj pakosti lepšeg lica ja svog veka nisam viđao! Jevlampija se okrenu i ruke skrsti. Prezriv osmeh više no ikad zgrči njene punačke, rujne usnice.

Harlov se diže sa stolice, zinu, ali vidi se da ga jezik izdade... On najednom tresnu pesnicom po stolu, tako da se sve u sobi zatrese i otskoči.

— Otac, — brže progovori Ana: — oni nas ne poznaju, pa stoga mogu o nama tako da misle; a vi nemojte sebi da škodite. Samo uzalud primate sve to k srcu i ljutite se. Eto, kako vam se lice iskrivilo.

Harlov pogleda u Jevlampiju. Ona se ne micaše, mada ju je Žitkov, koji je do nje sedeo, u slabinu gurkao.

— Hvala ti, kćeri moja Ana, — potmulo prozbori Harlov: — ti si oduvek bila očeva pametnica. Ja se u tebe uzdam, a isto i u muža tvog.

Sljotkin opet potciknu. Žitkov se opet isprsi pa i nogom lako lupnu; no Harlov ne primeti te njegove napore.

— A taj rđa od čoveka, — nastavi on, ukazujući bradom na Suvenira: — uvek je gotov bio da me zajeda. A i vi, gospodine, — obrati se on advokatu, — mali ste vi da Martina Harlova ocenjujete. Vajni ste tamo neki činovnik, al' reči vam ni lule duvana ne vrede. Uostalom, stvar je svršena, odluka se moja menjati neće... A sad... srećan vam ostanak! Ja odoh. Ja tu više nisam gospodar ni domaćin, ja sam gost. Ana, eto ti gostiju, pa ih podvori; a ja odoh u svoj kabinet. Dosta je bilo, svega sam sit!

Martin Petrović nam okrenu leđa pa, ne prozborivšn ni reči više, polako izađe iz sobe.

Takav iznenadan odlazak domaćinov nije mogao da nam ne pokvari društvo, tim pre što se uskoro i obe domaćice izgubiše.

Sljotkin se uzalud trudio da nas zadrži. Ispravnik ne propusti da ukori advokata zbog njegove sasvim neumesne iskrenosti.

— Aml nisam mogao! — odgovori mu ovaj. — Career u meni progovori!

— Eto, ne rekoh li vam da je on mason! — šapnu mi Suvenir.

— Savest! — primeti ispravnik, — znamo mi tu vašu savest! Ona isto tako, boj se, i kod vas u — ćemeru sedi, kao i u nas grešnika!

Pop, međutim, već stojeći na nogama, ali predosećajući da je tu kraj gozbi, neprestano je trpao u usta komad za komadom.

— A vi ste, kao što vidim, pri dobrom apetitu, — oštro mu primeti Sljotkin.

— Pa, rekoh, što ne bih, kad je, eto, dao Bog! — odgovori pop smireno ustajući: večito gladovanje osećalo se u tom odgovoru.

Nasta škripa i topot kola... i mi se raziđosmo.

Na povratku nije imao ko da spreči Suvenira da se ne ludi i brblja, jer je Kvicinski bio izjavio da su mu već dosadile te „nikom nepotrebne” gluposti i svinjarije, pa je i pre nas otišao peške. Na njegovo mesto ubaci se u naše kočije Žitkov. Taj bivši major imao je vrlo nezadovoljan izgled, i neprestano je, kao insekat, mrdao brkovima.

— Šta je, vaša visokoblagorodnost, — brbljao je kao čegrtaljka Suvenir: — subordinacija, znači, potkopana? Pričekajte samo — sve je ovo još cveće. Zapržiće oni i vama čorbu. Ah vi, mladoženjče, mladoženjče, kuku-mladoženjče moje!

U Suveniru se očigledno neki đavo razigrao, a jadni Žitkov se uzmicao pa je samo brkovima mrdao.

Vrativši se kući, ja ispričah mami sve što sam video. Ona me sasluša, pa nekoliko puta zamaha glavom.

— To da-bog-da da se dobro svrši, — prozbori ona. — Nimalo mi se te tvoje novosti ne dopadaju.

XV

Sutradan nam Martin Petrović dođe na ručak. Majka mu čestitaše srećan završetak naumljenog dela.

— Ti si sad slobodan čovek, — reče ona, — te se sad jamačno lakše i osećaš.

— Kako da mi nije lakše, gospođo, — odgovaraše Martin Petrović, no ni najmanje ne pokazujući izrazom svog lica da se sad zbilja bolje oseća. — Sad može čovek malo i o duši svojoj da misli, pa da se i za umrli čas, kao što valja, spremi.

— A je li, — zapita ga mama, — da l' ti još oni žmarci po ruci trče?

Harlov jedared dvared steže i raširi šaku leve ruke. — Trče, točno, trče; — i evo šta još: kad hoću već da zaspim, nešto mi u glavi viče: „Čuvaj se! Čuvaj se!”

— To su živci, — primeti majka, pa pomenu jučerašnji dan, nagovesti neke pojedinosti koje su pratile izvršenje deobnog postupka.

— Pa jeste, — prekide je Harlov: — bilo je tako, ponešto... neznačajno. Samo evo šta ću ja vama da kažem, — dodade on ponajlak. — Nisu mene zbunile juče ništavne Suvenirove reči — pa čak ni sam gospodin advokat, mada je to inače, smišljen, ozbiljan čovek — ni on me nije zbunio; nego me je zbunila... Tu Harlov zape.

— Ko?

Harlov baci prema njoj pogled.

— Jevlampija.

— Jevlampija? Kći tvoja? Kako to?

— Pa molim vas, gospođo, — kao da je od kamena. Kip — pravi kip! Pa zar ona, naopako, ne oseća?! Sestra njena, Ana — ko, ta sve lepo, kako mu sleduje. Ona je — fina! A Jevlampija — ta ja sam — što ću da vam krijem! — svagda više pažnje i ljubavi ukazivao njoj nego njenoj sestri. Zar joj nije žao mene? Ona je trebala da pomisli da kod mene nešto nije dobro: znači, osećam ja da mi već nema opstanka na ovome svetu, kad im eto sve predajem; ali jok — kao da je od kamena! ama da je guknula! Da kažete da se klanja — klanjala se, ali od neke blagodarnosti ni traga!

— Pričekaj malo, — primeti mu mama: — dok je udamo za Gavrilu Fjodulića... kod njega će omekšati.

Tu Martin Petrović opet „ispod obrva” pogleda na mamu.

— Osim možda Gavrila Fjodulića! Vi se, znači, gospođo, u njega uzdate?

— Nadam se.

— Pa lepo — vi ćete to bolje znati! A Jevlampija, da vam kažem, — a moja, a njena — narav nam je jednaka. Kozačka krv, a srce nam je — vatra živa!

— Pa zar je takvo srce u tebe, rode moj?

Harlov joj ne odgovori. Nasta kraće ćutanje.

— Pa kako, Martine Petroviću, — poče moja mati, — kako misliš ti sad svoju dušu da spasavaš? Hoćeš do Mitrofanija da odeš, ili u Kijev? Ili ćeš se možda u Optinu Pustinju dići, jer i ona je tamo blizu? Tamo se, kažu, sad takav nekakav inok pojavio... Otac Makarije se zove. Niko takvog ne pamti! Sve grehe skroz vidi.

— Ako se ona pokaže zbilja kao nezahvalna kći, — prozbori promuklim glasom Harlov: — pa tad će mi, čini mi se, lakše biti da je svojom rođenom rukom ubijem.

— Ta šta ti je!... Šta to govoriš, Bog s tobom, čoveče! — Kakve ti to reči govoriš! Eto, to je ono! Trebao si me poslušati onomad kad si mi bajagi na savet dolazio! A ovako ćeš se sada samo mučiti — mesto da o duši svojoj misliš, kao što si nameravao. Ti ćeš mučiti sebe, ali se u lakat poljubiti ne možeš! Da! Sad se eto žališ, duhom si klonuo...

Taj prekor kao da Harlova u samo srce bocnu. Sva njegova pređašnja oholost kao nekim talasom opet ga zapljusnu. On se strese, i bradom mače napred.

— Nisam ja takav čovek, gospođo, Natalija Nikolajevna, da se žalim ili da od nečega strahujem, — progovori on mrgodno. — Ja sam samo vama, kao dobrotvorci svojoj i uvaženoj osobi, svoja osećanja hteo da izložim. Ali to Gospod Bog zna (tu on diže ruku iznad glave), da će se pre zemaljska kugla u paran parčad razdruzgati, no što bih ja svoje reči nazad povukao, ili... (tu on čak frknu)... ili da strahujem, ili da se kajem zbog onoga što sam jednom učinio! Znači, postojali su uzroci! A kćeri moje iz poslušnosti neće izaći, va veki vekova, amin!

— Pa što tako, brate, kao truba trubiš! Ako si ti sam toliko u svoje ukućane uveren, pa... hvala neka je Gospodu! Svu si mi glavu tvojom vikom zdruzgao.

Martin Petrović joj se izvini, uzdahnu jedared dvared pa ućuta. Mama mu opet pomenu Kijev, Optinu Pustinju, oca Makarija... Harlov joj odobravaše, govoraše da je „potrebno, potrebno... trebaće... i o

duši...” — i ništa više. Do samog odlaska on se ne razvedri; s vremena na vreme stiskao bi i otvarao šaku, zagledao se u svoj dlan, govorio bi da bi mu najstrašnije bilo da umre bez pokajanja, od kapi, pa da se stoga zarekao da se nikad ne ljuti, jer se od ljutine krv kvari i u glavu leti... Osim toga, on se od svega otstranio, pa šta ima onda da se ljuti? Nek se sad malo i drugi promuče i krv sebi kvare!

Praštajući se s mojom majkom, on se nekako čudnovato zagledaše u nju: zamišljeno i upitno... pa najednom, brzim pokretom, istrgnuvši iz džepa knjigu „Odmarajućeg se Trudoljupca”, sunu je majci u ruke.

— Šta ti je to? — zapita ga ona.

— Pročitajte... evo ovde... — užurbano progovori on: — tu, gde je na uglu presavijeno — o smrti. Izgleda mi da je zdravo dobro rečeno, ali ja nikako ne mogu da razumem. Možda biste mi vi to mogli protumačiti, dobrotvorko moja? Ja ću opet doći, pa ćete mi objasniti.

To reče Martin Petrović pa izađe.

— Nije dobro! Eh, nije dobro! — primeti majka, čim on iščeze iza vrata, pa uze da vidi ono mesto u „Trudoljupcu”. Na strani što ju je Harlov bio obeležio, stojale su ove reči:

„Smrt je važan i velik posao Prirodin. Ona nije ništa drugo nego to, da duh, pošto je lakši, finiji i daleko jače prodirući od onih stihija kojima je bio dat pod vlast; pa čak i od same električne sile, — to se on hemijskim putem čisti, i teži sve donde dok ne oseti ravno duhovno sebi mesto...” itd.[5]

Mati pročita to mesto dvaput, uskliknu: „Ih, brate!” — pa baci knjigu.

Posle dva, tri dana dođe joj glas da je umro muž njene sestre, pa, uzevši me sobom, odosmo kod nje u selo. Mati je računala da ostane kod nje mesec dana, ali ostade sve do jeseni — pa se tek koncem septembra vratismo u svoje selo.

XVI

Prva vest s kojom me je dočekao moj kamerdiner Prokofije (on je bio i vlasteoski lovac) bila je da je odnekud naletela čudna božja šljuka, i da naročito u brezovom šumarku pored Jeskova

(Harlovskog imanja) one prosto kipte. Do obeda nam je ostajalo još oko tri časa. Ja odmah uzeh pušku, lovačku torbu, pa zajedno sa Prokofijem i kerom pohitah u Jeskovsku šumu.

Šljuka smo u njoj našli zbilja mnogo — pa izbacivši oko trideset metaka, ubismo ih jedno pet komada. Žureći s lovom kući, ugledah kraj puta jednog seljaka gde ore. Konj mu beše zastao, a on je, plačno i ljutito psujući, nemilice trzao vođicom konjsku, na stranu nagnutu glavu.

Zagledah se u kukavno kljuse kome rebra samo što ne behu kroz kožu ispala, a u znoju ogrezle sapi mu se grčevito i neravnomerno nadimahu kao kovački mehovi, — pa odmah poznadoh u njemu ostarelu, oronulu kobilu sa ožiljkom na plećki, koja je toliko godina služila Martina Petrovića.

— Je l’ živ gospodin Harlov? — zapitah ja Prokofija.

Lov nas je u tolikoj meri bio zaneo da sve do tog trenutka ni o čem drugom nismo razgovarali.

— Pa živ je. A što?

— Pa ovo je njegov konj. Zar ga je prodao?

— Konj je doduše njihov; samo, da kažete da ga je prodao — nije ga prodao; nego su mu ga oduzeli — pa ovom seljaku dali.

— Kako oduzeli? I on pristao?

— Pa nije ih niko ni pitao. Tu su posle vas takve prilike nastale, — izgovori Prokofije sa lakim osmehom u odgovor na moj začuđen pogled: — da ne da Bog! Gospode Bože! Sad tamo kod njih gospodin Sljotkin upravlja.

— A Martin Petrović?

— Martin Petrović je sad prosto najposlednji čovek na svetu postao. Jednoudi i — gladuje, kud ćete gore. Dotukli ga sasvim. Svaki čas ga mogu i iz kuće izbaciti.

Pomisao da bi i tog diva neko mogao izbaciti — nikako mi nije u glavu išla.

— Dobro. A Žitkov — šta on na to veli? — zapitah ja najzad. — Pa on se venčao sa mlađom?

— Venčao? — ponovi Prokofije, pa ovog puta svim ustima prsnu u smeh. — Pa njega tamo, gospodine, ni u kuću ne puštaju, ne trebaš nam, kažu; okreni, vele, rukunice nazad. Kažem vam! Sljotkin sad tamo i žari i pali.

— A šta veli verenica?

— Je l' Jevlampija Martinovna? Eh, gospodine, kazao bih ja vama... al' mladi ste vi još — eto šta je. Tamo su sad nastale takve stvari, da... i... i! Oho! pa naša Dijanka opet načuljila uši!

Zbilja, moj pas beše kao ukopan zastao, pred jednim širokim hrastovim žbunom kojim se završavala uzama provalija što je izlazila na drum. Ja i Prokofije pritrčasmo psu: iz žbuna naglo izlete šljuka. Obojica ispalismo na nju, ali promašismo. Šljuka se odbi na drugu stranu; mi se digosmo za njom.

Supa beše već na stolu kad sam se vratio. Majka me izgrdi.

— Šta je to sad? — reče ona nezadovoljna: — zar već prvi dan pa da te tako dugo na ručak čekamo!

Ja joj pokazah ubijene šljuke, no ona ih i ne pogleda. Osim nje, u sobi se nalazili Suvenir, Kvicnnski i Žitkov. Ovaj negdašnji major zavukao se bio u ugao — ni uzmi ni ostavi, kao đače kad što skrivi. Na licu mu se videla neka smesa jeda i žalosti; oči mu behu crvene...

Moglo se čak pomisliti da je maločas zbog nečega otplakao.

I mati mi je i dalje bila rđavo raspoložena; nije mi trebalo velikog truda da se uverim da moj zadocneli dolazak nije bio uzrok njenoj zlovolji. Za vreme ručka ona skoro ni reči nije progovorila; major bi ovda onda bacao na nju setne poglede, ali je inače svojski jeo. Suvenir je drhtao, a Kvicinski je i dalje na svom licu očuvao dostojansgven izraz.

— Vikentije Osipiću, — obrati mu se mati, — molim vas da sutra pošljete naše kočije po Martina Petrovića, jer sam čula da je ostao bez svojih; pa naredite da želim da se vidim s njim.

Kvicinski već htede nešto da primeti, ali se uzdrža.

— I Sljotkinu dajte na znanje, — nastavi mama, — da mu naređujem da mi se javi... Čujete li? Na... re... đujem!

— Ako ikoga, ali toga... tog podlaca bi trebalo... — poče poluglasno Žitkov. No mama ga tako prezrivo pogleda da se on očas okrenu i umuknu.

— Jeste l' čuli? Ja zapovedam! — ponovi mama.

— Razumem, — pokorno ali s dostojanstvom prozbori Kvicinski.

— Neće Martin Petrović doći! — šapnu mi Suvenir, izlazeći zajedno sa mnom posle ručka iz trpezarije. — Da čovek ne veruje

šta se, učini od tog čoveka! Ja mislim da on i što mu se kaže — ništa ne razume. Da! Priklještiše guju vilama!

I Suvenir se zagrcnu svojim izlapelim smehom.

XVII

Suvenirovo pretskazivanje pokazalo se kao tačno. Martin Petrović ne htede da dođe kod mame. No ona se time ne zadovolji no mu posla pismo; on njoj posla četvrtinu hartije na kojoj su krupnim slovima bile napisane ove reči: „Tako mi Gospoda Boga, ne mogu. Ne mogu od sramote. Neka me — nek ovako propadnem. Hvala vam. Ne mučite me. Harlov Martinko”.

Sljotkin dođe, ali ne onoga dana kad mu je moja majka „naređivala” da joj se javi, no čitav dan kasnije.

Mati naredi da joj ga dovedu u njen kabinet... Sam Bog zna o čemu su oni besedili, no razgovor njihov ne potraja dugo: četvrt časa, ne više.

Sljotkin izađe iz majkine sobe sav crven, i sa takvim jetko-pakosnim i drskim izrazom na licu da, sukobivši se s njim u salonu, ja se prosto zaprepastih, a Suvenir, koji se tu vrzmao, ne završi započet smeh. I mati mi izađe iz kabineta sva crvena u licu, pa nam reče da svi čujemo: da g-na Sljotkina ni pod kakvim vidom k njoj unapredak ne puštamo; a ako se Martina Petrovića kćeri usude da joj se jave — a za to će se u njih, reče, naći drskosti — i njih odbiti. Za ručkom ona najednom uskliknu:

— Kakvo pogano Čifuče! A ja sam ga za uši iz blata izvukla, ja sam ga među čestit svet uvela, on meni za sve, za sve duguje — i da on meni kaže da se ja u njegove poslove ne mešam! Da je Martin Petrović sišao s pameti i da mu se ne može kako bi on hteo ugađati. Ugađati! Šta kažete na to?! Ah štene neblagodarno, pogano Čifuče!

Major Žitkov, koji se takođe nalazio u broju gostiju za obedom, uobrazi sebi da mu je sad već sam Gospod Bog kazao da iskoristi priliku, pa da i on neku rekne... No mati ga odmah ućutka.

— A i ti si mi, brajko, krasan! — prozbori ona. — S devojkom nisi mogao da na kraj izađeš, a ovamo, majkin oficir! Četom komandovao čovek! Zamišljam kako te je i ta četa slušala! A još hteo išpan da mi bude! Lepo bih se ja provela s takvim išpanom!

Kvicinski, koji je sedeo na kraju stola, osmehnu se za sebe ne bez zluradosti, a jadni Žitkov samo što brkom vrdnu i obrve izdiže, i svim svojim rutavim licem se u salfet zagnjuri.

Posle ručka on izađe na trem da, po svom običaju, popuši svoju lulu — pa mi se učini tako jadan i samohran, da mu se ja, mada mi nikad nije bio simpatičan, ovog puta ipak pridružih.

— Kako se to, Gavrila Fjoduliću, — počeh ja, — poremeti stvar između vas i Jevlampije Martinovne? Ja sam računao da ste vi već odavna venčani.

Major u ostavci me setno pogleda.

— Ispod kamena guja me je, — poče on, brižljivo izgovarajući svaki glas svakog sloga, — svojim žalcem ubola, i sve moje nade u životu — u prah i pepeo pretvorila! I ispričao bih vam ja, — Dimitrije Sjemjonoviću, sve njene — te zmije — pakosne postupke, ali se bojim da majku vašu ne razljutim! („Mladi ste vi još” — sevnu mi u glavi Prokofijev izraz). Jer već i tako...

Žitkov se zagrcnu.

— Nego... trpeti... trpeti... ništa mi sad više ne preostaje. (Tu se on udari pesnicom u grudi). Trpi, starn verni službeniče, trpi! Cara sam svog verno i ispravno služio... neporočno... da! Nisam žalio krvavog znoja, a sad eto šta sam dočekao! Da je to u puku — pa da stvar od mene zavisi, — nastavi on posle kraćeg ćutanja, grčevito džmareći svoj trešnjev čibuk: — ja bih njega... ja bih njega — propustio kroz šibe... u tri smene... da bi mu meso s kostiju otpadalo...

Tu Žitkov izvadi lulu iz usta pa ustremi pogled u daljinu, čisto uživajući u slici što ju je o sebi izazvao.

Suvenir pritrča pa poče da zajeda majora. Ja ih ostavih — pa odlučih da se pošto poto vidim sa Martiiom Petrovićem... Moja detinja radoznalost je jako bila potaknuta.

XVIII

Sutradan se ja, opet s puškom i psom, ali bez Prokofija, uputih u Jeskovsku šumu. Dan se desio divan: ja mislim da osim Rusije nigde u septembru mesecu takvih dana nema. Takva tišina na sve strane oko čoveka da se na sto koraka može čuti kako veverica po suhom

lišću skakuće, kako se otkinuta grančica najpre za druge grančice kači i pada, pa na meku travu — pada zanavek: ona se odande neće pomaći dok ne istrune.

Vazduh ni topao, ni hladovan, no samo mirisan i čisto kisi, jedva osetno štipa vam oči i obraze. Tanašna, kao čaurino vlakno, sa belim klupčetom na sredini, duga svila lako naleće, pa, prionuv uz puščanu cev, pravo se oteže u vazduhu — znak stalnog, toplog vremena.

Sutradan se ja, opet s puškom i psom, ali bez čina. Šljuke su često izletale, no ja sad nisam na njih naročitu pažnju obraćao: znao sam da šumarak dolazi skoro do samog dvora Harlovljevog, do samog plota njegovog vrta — pa sam se upućivao u tom pravcu — mada nisam mogao sebi jasno da pretstavim kako ću ja u samu kuću dospeti, a čak sam i sumljao i kolebao se da li ja uopšte i da se javljam tamo, jer je moja majka bila ozlojeđena na nove sopstvenike.

Živi ljudski glasovi pričuše mi se kad se primakoh dvoru. Počeh osluškivati... Neko je išao.. pravo na mene.

— To si trebao odmah kazati, — začu se ženski glas.

— Ne pričaj! — prekide je drugi glas, — glas muškarca. — Ne može se to sve najednom.

Glasovi mi se učiniše poznati. Ženska plava haljina promače na trenutak kroz proređeno leskovo žbunje; pored nje se ukaza zagasit kaftan. Još jedan trenutak, — i na proplanak, na pet šest koraka ispred mene, izađoše Sljotkin i Jevlampija.

Oni se najednom zbuniše. Jevlampija se odmah povuče nazad, u žbunje. Sljotkin se zamisli na časak — pa mi priđe. Na licu mu se ne opažaše već ni traga one ropski ponizne smirenosti s kojom je on, pre četiri meseca, idući po dvorištu Harlovljevog doma, ribao i čistio am na mom konju; ali ni ono drsko izazivanje nisam na njemu mogao uočiti kojim me je to lice onako porazilo juče, na pragu materinog kabineta. Ono beše ostalo kao i pre belo i lepo, ali sad izgledaše odlučnije i šire.

— Pa jeste l’ dosta šljuka nalovili? — zapita me on, podigavši šešir, smešeći se i prelazeći rukom po svojoj crnoj kudravoj kosi. — Vi to u našoj šumi lovite... Samo izvol’te! Mi vam ne branimo... Naprotiv!

— Danas ništa nisam ulovio, — prozborih ja, odgovarajući na prvo njegovo pitanje: — a iz vaše šume ću odmah izaći.

Sljotknn brže metnu šešir na glavu.

— Ama molim vas! Zašto? Niko vas ne goni — nama je čak vrlo milo... Eto i Jevlampija Martinovna će to isto reći! Jevlampija Martinovna, izvol’te ovamo! Kud ste se tamo zavukli?

Glava Jevlampijina se ukaza iza žbunja, ali nam ne priđe. Ona je za poslednje vreme došla još lepša i — kao da je još porasla i raskrupnjala se.

— Meni je, istinu da vam kažem, — nastavi Sljotkin, — čak vrlo prijatno što sam se sreo s vama. Vi, mada ste još mladi, već ste potpuno razumni. Mama se vaša juče izvolela na mene razljutiti — nikakvih objašnjenja od mene nije htela da primi, a ja, kao pred Bogom, tako evo i pred vama izjavljujem: ni za šta na svetu vam ja tu nisam kriv. S Martinom Petrovićem je nemogućno drukčije postupati: prosto se sasvim podetinjio. A mi tek ne možemo sve njegove kaprise izvršivati. A poštu mu svaku ukazujemo, kako treba i prilikuje! Pitajte eto i Jevlampiju Martinovnu.

Jevlampija se nije micala; običan njen prezriv osmeh lepršao je po njenim usnama — i neljubazno su gledale njeke divne oči.

— A zašto ste vi, Vladimire Vasiliću, Martin Petrovićevog konja prodali? (Mene je naročito bolno dirao taj konj koji je sad bio seljačka svojina).

— Konja njihovog zašto smo prodali? Pa molim vas — od kakve je vajde bio taj konj? Samo je seno za npa boga trošio. A kod seljaka može bar orati. A Martin Petrović — kad zaželi kud da se izveze — samo nek nam kaže. Mi mu kočije ne zakraćujemo. Samo kad nije radni dan — drage volje!

— Vladimire Vasiljeviću, — potmulo progovori Jevlampija, kao odazivajući ga, i još uvek ne mičući se sa svoga mesta. Ona je vrtila oko prstiju nekoliko stabljičica bele rade i otsecala im krunice, lupkajući ih jednu o drugu.

— Zatim još odnosno sluščeta Maksimke, — nastavi Sljotkin: — Martin Petrović se žali zašto smo mu ga, veli, oduzeli pa ga dali na zanat. Ali izvolite i sami rasuditi: no, šta bi bilo od tog dečka da je i dalje kod Martina Petrovića ostao? Zjale bi prodavao, i ništa više. A on ga baš ne bi ni mogao kako treba služiti: zbog svoje maloletnosti i gluposti. A sad smo ga dali sedlaru na zanat. Istesaće se od njega dobar majstor — i sebi će od koristi biti, i nama će čipčijsku

otkupninu plaćati. A u našem malom gazdinstvu to je stvar važna! U našem malom gazdinstvu ništa nije za bacanje!

„I ovog je čoveka Martin Petrović nazivao pačavrom!” — pomislih ja. — A ko će sad Martinu Petroviću čitati? — zapitah ga ja.

— A šta ima da mu se čita? Imao je tamo jednu knjigu — al’ mu se nekud zabacila... A i kakvo čitanje sad, u njegovim godinama?

— A brije l’ ga ko? — opet zapitah ja.

Sljotkin prsnu u smeh sa odobravanjem, kao u odgovor na neku zgodnu šalu. — Ama niko. Spočetka je on sebi bradu svećom prljio, — a sad je sasvim digao ruke od nje! I divota!

— Vladimire Vasiljeviću! — uporno ponovi jevlampija: — o Vladimire Vasiljeviću!

Sljotkin joj dade znak rukom.

— Obuven je, odeven Martin Petrović, jede ono isto što i mi; pa šta hoće on više? A on je i sam svakog uveravao da on više ništa na ovom svetu ne želi, nego da se o duši svojoj brine. A trebalo bi ipak da ima na umu da je sad sve — nek priča šta ko hoće — sve je sada — naše! On i to priča da mu njegovu platu ne dajemo; no mi ni sami nismo svagda pri novcu; i na što mu, molim vas, novac, kad ima, hvala Bogu, sve gotovo? A mi se prema njemu sasvim rodbinski ponašamo; istinu vam kažem. Sobe, na primer, u kojima on živi, — još kako su nam potrebne! Bez njih, prosto, ne možemo da se okrenemo u kući; a mi — ništa! — trpimo. Čak i o tom pomišljamo kako bismo ga malo razonođavali. Eto, sad o Petrovu sam mu vanredne udice kupio — prave engleske, skupocene udice! — da ribu peca. Naš ribnjak je pun lepih karaša. Da si lepo sedi pa da peca! Časak, dva presedeo — a čorbica mu sama na noge došla! To vam je najpametnije zanimanje, za star svet!

— Vladimire Vasiljeviću! — i treći put, odlučnim tonom izgovori Jevlampija pa baci daleko od sebe travkine stabljičice koje je vrtila u prstima. — Ja idem! — Oči joj se susretoše s mojima. — Ja ću da idem! — ponovi ona pa je nestade iza žbuna.

— Eto me odmah, Jevlamppja Martinovna, odmah! — doviknu joj Sljotkin.

— I sam Martin Petrović nam sad priznaje, — nastavi on, obraćajući se meni. — U prvi mah se nalazio uvređen, istina; pa je čak i roptao, dok nije, najzad, i sam uvideo: jer on vam je, i sami

znate, bio čovek plahovit, nagao — nagao i — da ne da Bog! No, a sad se sasvim smirio. Korist je svoju uvideo. A mamica vaša — o Bože moj! Kako me je juče, ni krivog ni dužnog, napala!... Naravno, gospođa-vlasteoka, kao oči u glavi ceni i čuva svoju vlast, isto kao nekad Martin Petrović. Ali najlepše će biti: naiđite jednom i sami pa se uverite — pa kad se ukaže prilika recite joj koju reč u našu odbranu, zaštitite nas. Ja Natalije Nikolajevne dobročinstva veoma čuvstvujem; ali, brate, treba zar i mi da živimo!

— A Žitkovu kako je otkazano bilo? — zapitah ja.

— Je l' Fjoduliću? Zar tom bezjaku? — Sljotkin sleže ramenima. — Ama molim vas: na što bi se on mogao upotrebiti? Vek je svoj proveo u kasarni — a ovde mu dunulo u pamet da se ekonomijom bavi. Ja ću, veli, lako sa seljacima na kraj izaći. Jer sam ja majstor kad treba da se po njuški raspali. Ništa vam pod bogom taj čovek ne zna i ne može. Jer i po njuški biti — i to treba znati. A Jevlampija Martinovna ga je i sama odbila. Sasvim nezgodan čovek. Sve bi nam gazdinstvo pored njega ustaman otišlo.

— Au! — razlegnu se zvonak glas Jevlampijin.

— Odmah! odmah! — odazva joj se Sljotkin. On mi pruži ruku; ja je, ako i nerada, ipak stiskoh.

— Izvinite i oprostite, Dmitrije Sjemjoniću, — poče da govori Sljotkin, obnaživši svoje bele zube. — Gađajte slobodno šljuke, koliko god hoćete; ptica je tvar doletna, nikom ne prinadležeća; a ako natrči i kakav zečić — njega već poštedite: to je lov — naš. Da — još nešto! Nećete l' imati kakvo štene od vaše kučke? Vrlo biste me zadužili!

— Au! — razlegnu se nanovo glas Jevlampijin.

— Au! au! — odazva joj se Sljotkin pa otrča u žbunje.

XIX

Sećam se, kad sam ostao sam, zanimala me je misao: kako to da Harlov nije raspalio po Sljotkinu tako „da samo mokro mesto ostane onde gde se on nalazio” — i kako se uopšte Sljotkin nije bojao da ga takvo nešto postigne? Očevidno, Martin Petrović se zbilja „smirio”, — pomislih ja — pa još jače zaželeh da se provučem kroz žbunje do Jeskova, pa da makar jednim okom gledнem toga

ispolina, koga ja nikako nisam mogao sebi da pretstavim kao u tikvu steranogi smirenog.

Stigoh već do okrajka šumskog — kad najednom, ispod samih mojih nogu, prhnu krupna šljuka pa odlete u čestu šumsku. Ja nanišanih; puška mi slaga. Vrlo mi bi neprijatno: ptica je bila vrlo dobra, i ja se odlučih da okušam sreću pa da je nanovo krenem. Pođoh u pravcu kojim je bila odletela — pa prešavši jedno dvesta koraka, ugledah na omanjoj livadici, pod granatom brezom — ne šljuku — no onog istog gospodpna Sljotkpna. On ležaše na leđima, zabacivši obe ruke pod, glavu, pa je sa zadovoljnim osmehom pogledao u vis, na nebo, klateći levom nogom, prebačenom preko desnog kolena.

On ne primeti da sam mu se približio. Po livadici, na nekoliko koraka od njega, hodala je Jevlampija. Kao da je tražila nešto na travi — pečurke, šta li. Ovda, onda sagibajući se, pružala je ruku — i pevala poluglasno.

Ja odmah zastadoh pa počeh da slušam. U prvi mah nisam mogao da uhvatim šta ona to peva, ali posle lepo razabrah ove, poznate stihove starinske pesme:

Naiđi-de, naiđi, ti oblače stravični,
Pa mi ubi, ubi moga tasta-baćušku,
I zgromi mi, zgromi moju taštu-majčicu,
A mlađanu ženicu ja ću i sam ubiti.

Jevlampija je pevala sve glasovitije i glasovitije; naročito je snažno otegla bila poslednje reči. Sljotkin je neprestano ležao na leđima i smeškao se, a ona se neprestano čisto vila i kružila oko njega.

— Gle molim te! — prozbori on najzad. — Šta nam se sve neće u glavu uvući!

— A šta to?

Sljoskin lako pridiže glavu.

— Veliš, šta? Pa kakve ti to reči pevaš?

— Pa iz pesme, Valođka, — ti i sam znaš, — iz pesme reč ne možeš izbaciti, — odgovori mu Jevlampija, okrenu se i ugleda mene. Oboje ujedanput ciknusmo, i oboje na razne strane pobegosmo.

Ja brže izađoh iz šume, pa, prešav jednu uzanu poljanicu, obretoh se pred Harlovljevim vrtom.

XX

Ja nisam imao kad, a nisam imao ni rašta da razmišljam o onom što sam maločas svojim očima video. Samo se setih reči „odoljen-trava”,[6] koju sam nedavno pred tim čuo, i čijem sam se značenju mnogo čudio... Pođoh duž baštenskog plota i, posle nekoliko trenutaka, iza srebrnastih topola (one još ne behu isterale lišće, ali su se raskošno širile, i sve u nekom sjaju blistale), ugledah dvorište i domove Martina Petrovića. Sva ta usadba učini mi se sad počišćena i stegnuta; svuda se opažahu tragovi stalnog i strogog nadzora. Ana Martinovna se pojavi na tremu, pa, zažmiriv svojim otvoreno plavim očima, duže se zagleda u pravcu šume.

— Jesi l’ video gospodina? — zapita ona mužika koji prolazaše dvorištem.

— Vladimira Vasiljića? — odgovori ovaj, zgrabivši s glave kapu. — On kanda u šumu ode.

— Znam da je u šumu. A nije se vratio? Nisi ga video?

— Nisam ga video... nema ga.

Mužik je i dalje stojao bez kape pred Anom Martinovnom.

— Dobro, idi, — izgovori ona. — Ili ne... čekaj... A Martin Petrović gde je? Znaš li?

— A Martin, velite, Petrović, — odgovaraše joj mužik pevajućim glasom, neprestano dižući čas desnu, čas levu ruku, kao pokazujući nekuda: — Sedi tamo-na kod ribnjaka, s udicom. U trščaku si sedi i s udicom. Ribu, zar, faća, Bog bi ga znao.

— Lepo... Sad idi, — ponovi Ana Martinovna: — i skloni onaj točak, što će tamo na putu!

Mužik potrča da izvrši zapovest, a ona ostade još nekoliko trenutaka na tremu, pa se jednako zagledaše u šumarak. Zatim polako popreti jednom rukom u pravcu šume, pa se ponajlak vrati u kuću.

— Aksjutka! — razlegnu se njen zapovedni glas iza vrata.

Ana Martinovna je imala izgled ljutit i nekako je sad naročito sažimala svoje i onako tanane usne. Obučena je bila nehatno, a pramen raspletene kose padaše joj na rame. No, ne obzirući se ni na nehatnost njene odeće, ni na njenu ljutinu, ona mi je kao i pre izgledala privlačna, i ja bih još te kako rado poljubio bio njenu uzanu, takođe čisto pakosnu ruku, kojom je ona jedno dvaput odbacila onu raspletenu viticu.

XXI

— Pa zar zbilja Martin Petrović da ribe peca? — pitao sam ja samoga sebe, uputivši se ribnjaku, koji se nalazio s one strane vrta. Popeh se na nasip. Pogledah tamo, amo... Nigde mog Martina Petrovića. Uputih se duž ribnjačke obale — i, najzad, skoro na samom njenom kraju, kraj omanjeg zaliva, usred pljosnatih i iskrzanih stabljika natrule trske, ugledah neku ogromnu suru grdosiju... Zagledah se bolje: to beše Harlov. Bez kape, razbarušen, u rasparanom i pocepanom kaftanu, podvukavši poda se noge — sedeo je nepomično na goloj zemlji. I sedeo je tako nepomično da se jedna čaplja, kad se ja približih, otkide sa osušenog ritskog mulja na svega dva koraka ispred njega — i polete, trzajući krilima i zviždeći iznad vode. Znači, odavna se niko u njenoj blizini nije micao, niti je plašio.

Celo obličje Harlovljevo beše u tolikoj meri neobično da moj pas, čim ga je ugledao, najednom zastade i ustuknu, podvuče rep i zaarluka. Harlov jedva malko nakrenu glavu pa se zagleda u mene i u mog psa svojim unezverenim očima.

Mnogo ga beše izmenila brada, istina kratka, ali česta, kudrava, u belim uvojcima, nalik na kićanke. U desnoj mu ruci beše kraj udičinog pruta, drugi se kraj lako nihao na vodi. Srce mi se i nehotice steže; međutim, ja se pribrah, priđoh mu i pozdravih se s njim. On polako zamiga očima, kao da se iza sna trgao.

— Šta radite, Martine Petroviću? — počeh ja: — ribu lovite?

— Da... ribu, — odgovori on promuklim glasom, pa trže udičin prut, na čijem se kraju klatio okraći komadić kanapa ali — bez udice...

— Udica vam se otkinula, — primetih mu ja, ali u isti mah primetih da kraj Martina Petrovića ni kantice nije bilo, ni glista... A i kakav bi lov mogao biti sad, u septembru?

— Prekinula, veliš? — prozbori on pa pređe rukom po licu. — Pa... svejedno.

On opet baci svoju „udicu”.

— Natalije Nikolajevne sinak? — zapita on Mene, posle kakva dva minuta, u toku kojih sam ga ja, ne bez potajnog zaprepašćenja, razgledao. On je bio jako izmršavio, no ipak je još i sad izgledao kao div. Ali u kakve je dronjke i rite bio obučen, i kako se sav strašno ispustio!

— Tako je, — odgovorih ja, — ja sam sin Natalije Nikolajevne.

— Je l’ zdrava?

— Mama je moja zdrava. Ali joj vrlo krivo i žao bilo kad ste odbili njen poziv, — dodadoh ja: — ona se nikad ne bi nadala da vi kod nje nećete hteti doći.

Martin Petrović obori glavu.

— A jesi l’ bio ti tamo? — zapita me on, mahnuvši u stranu glavom.

— Gde?

— Tamo u kući. Nisi bio? Idi. Jer šta ćeš ovde? Idi. Sa mnom nemaš šta da razgovaraš. Ne volim.

On poćuta.

— A ti sve tako s tom puškom? Dok sam bio mlad, i ja sam tom putanjom trčao. Ali me otac jednom... ja sam ga cenio i štovao, još te kako! On nije bio kao ovi današnji. Išiba ti me on jednom kamdžijom — i huja! Više puške u ruku nisam uzimao. Jer sam ga štovao... Oho!... Da...

Harlov opet poćuta.

— Ali ti se ovde ne zadržavaj. Nego idi tamo u kuću. Tamo sad gazdinstvo divno napreduje. Valođka... — Tu on na časak zamucka... — Valođka mi je od svake ruke majstor. Nema mu para! Al’ je i — nitkov!

Ja ne znadoh šta da reknem. Martin Petrović je govorio vrlo mirno.

— Pa i kćeri mi vidi. Ti se valjda sećaš: ja sam imao dve kčeri. I one su dobre gazdarice, vrlo praktične. A ja, eto, starim; uklonio sam

im se s puta. U mir...

„Žalostan ti je to „mir!” — pomislih ja, pogledav oko njega.

— Martine Petroviću! — prozborih ja glasno. — Vi biste neizostavno trebali da dođete kod nas.

Harlov me pogleda.

— Idi ti, bratac, svojim putem. To imam da ti kažem.

— Ne žalostite moju mamu, nego nam dođite.

— Idi, momče, idi, — ponavljaše Harlov. — Nemam ja šta s tobom da razgovaram!

— Ako kočija nemate, moja mama će vam naše poslati.

— Idi, kad ti kažem!

— Ama boga mi, Martine Petroviću!

Harlov opet obori glavu — a meni se učini da njegovi potavneli, kao zemljom prekriveni obrazi opet pocrveneše.

— Boga mi, da dođete, — nastavih ja. — Šta ćete tu da sedite? Da se samo mučite?

— Kako „da se mučim”? — prozbori on otežući.

— Pa tako! — Vi se tu samo mučite, — ponovih ja.

Harlov ućuta pa kao da utonu u duboku misao.

Ohrabren tim ćutanjem, ja se odlučih da budem iskren, da radim pravce, na čistinu. (Ne zaboravite: ja sam bio tek u šesnaestoj godini)!

— Martine Petroviću! — počeh ja, sedajući do njega. — Pa ja sve znam, odlučno sve! Ja znam kako vaš zet s vama postupa — dabogme — u takvom položaju... Ali nemojte da očajavate!

Harlov neprestano ćutaše, i samo što udicu ispusti; a ja — za kakvog sam umnika, za kakvog sam filosofa ja sebe u taj mah držao!

— Naravno, — počeh ja nanovo, — vi ste postupili neoprezno što ste sve predali u ruke svojim kćerima. To je bilo vrlo velikodušno od vaše strane — i ja ne smem da vas za to korem. — To je danas vrlo retka crta! Ali kad su vaše kćeri toliko nezahvalne — vi treba prosto da im ukazujete prezrenje... ništa drugo no prezrenje — i ne padati duhom...

— Ostavi me! — šapnu najednom Harlov škrgućućn zubima, a oči njegove, uprte na ribnjak, pakosno sevnuše... — Odlazi!

— Ali, Martine Petroviću...

— Odlazi kad ti kažem!... Jer ću te ubiti!

Ja sam mu se već bio sasvim primakao; ali kod te poslednje reči i nehotmce skočih na noge: — Šta rekoste vi to, Martine Petroviću?

— Ubiću te, rekoh ti: odlazi! — Uzverenim jaukom, rikom ote se glas iz Harlovljevih grudi, no on ne osvrtaše glave, te je i dalje jarosno gledao pravo preda se.

— Potegnuću pa ću te baciti sa svim tvojim ludačkim savetima, baciti u tu vodu — pa ti neće više padati na pamet, žutokljunče, da starim ljudima dosađuješ!

„Pa ovaj je pameću pomerio!” — sevnu mi kroz glavu.

Zagledah se u njega malo pažljivije pa se konačno zaprepastih: Martin Petrović je plakao!! Suza za suzom ronile su mu se niz obraze... a lice dobi sasvim svirep izraz...

— Odlazi! — viknu on još jednom: — jer ću te ubiti, tako mi Boga! Da mi se i drugi tako ne navade.

On se odbaci svim telom nekako u stranu, i kao vepar iskezi zube. Ja zgrabih pušku pa pobegoh. Moje pseto s lavežom polete za mnom. I ono se, jadno, prestravilo!

Vrativ se kući, ja, naravno, ni jednom rečju ne nagovestih majci šta sam video, ali kad naiđoh na Suvenira, nadari me vrag pa mu sve ispričah. Taj odvratni čovek se toliko obradova mom pričanju, da se, potcikujući, cerekao, i čak skakao, — tako da umalo što ga nisam izbio.

— Eh! da mi je da sam ga video, — ponavljao je on, gušeći se od smeha: — kako se ta budalčina, „Všeđanin” Harlus zavukao u rit pa, sedi u njemu...

— Pa što ne odete do njega na ribnjak kad vas tako zanima?

— Da; a ako me ucmeka?

Vrlo mi je dosadio bio Suvenir, i ljuto sam se posle kajao zbog svoje neumesne prolivenosti... Žitkov, kome je on brže saopštio moje pričanje, pogledao je na tu stvar inače.

— Pa to će se morati i u piliciju prijaviti, — odluči on: — a ne bi zgoreg bilo i po kakav vojni odred poslati.

Njegovo predosećanje odnosno vojnog odreda nije se zbilo, — ali se desilo nešto, zbilja, neobično.

XXII

Oko polovine oktobra, na tri nedelje posle mog sastanka sa Martinom Petrovićem, ja sam stojao kod prozora moje sobe, na drugom spratu našeg doma — i, ni o čem naročito ne razmišljajući, setio sam se zagledao u dvorište i na put koji se iza njega otezao. Vreme je već peti dan bilo pogano; na lov se ni misliti nije moglo. Sve živo se beše posakrivalo; čak su se vrapci bili ućutali, a vrane se odavno nekud izgubile.

Vetar bi čas potmulo zavijao, čas na mahove fijukao; nisko, bez ijedne svetle tačke, nebo je iz neprijatno bele boje prelazilo u olovnu, još zloslutniju boju, — a kiša, koja je lila, lila „neućutno" i neprestano, iznenada bi tek počela da biva krupnija i još više kosa — pa bi se sa cikom rasplinjavala po oknima.

Drveće se bilo sasvim iskrzalo i došlo nekako suro: rekao bi čovek da je s njega sve pokidano bilo — a vetar tek malo malo — pa opet nasrne pa ga iz korena ljulja i kida. Na sve strane se videle mrtvim lišćem pokrivene bare; krupni bobuci, svaki čas prskajući i novi iskrsavajući, skakutali su i klizili su po njima.

Blato je po putovima bilo neprohodno; hladnoća je prodirala u sobe, pod odelo, u same kosti; i nehotična drhtavica pretrčavala je po telu — i iskazati se ne može kako se čovek rđavo u duši osećao. Upravo rđavo — a ne setno. Izgledalo je kao da već nikad na svetu neće biti ni sunca, ni sjaja, ni boja, no da će večno vekovati ta lapavica i blatište, i siva mokroća, i prokisla plesan — i da će vetar do skončanja sveta siktati i zapomagati!

U takve misli utonuo, stojao sam ja kod prozora — i sećam se: pomrčina se stušti iznenadno, neka sinja pomrčina — premda je časovnik pokazivao tek dvanaest. Najednom mi se pričini da preko našeg dvorišta — od kapije do ulaznih stepena — kao neki medved protutnji! Istina, ne četvoronoške, nego onakav kako ga slikaju kad se na zadnje šape uspravi.

Ja očima svojim nisam verovao. No ako ja to baš i nisam samog medveda video, ono u svakom slučaju nešto ogromno, crno, čupavo... Ne stigoh ja još da smislim šta bi to moglo biti, kad najednom zatutnji odozdo neka pomamna lupa. Izgledaše da se nešto sasvim neočekivano, nešto strašno stuštilo na naš dom. Nasta lom i trka...

Ja brže strčah niza sgepenice, skočih u trpezariju...

Na vratima od salona, licem prema meni, stojaše, kao ukopana, moja majka; iza nje se videlo nekoliko prestravljenih ženskih lica; upravitelj dvora, dva lakeja, mamino slušče — svi zinuli od zaprepašćenja — tiskahu se oko vrata za pretsoblje; a nasred trpezarije, ogrezlo u blatu, raščupano, rastrzano, mokro — mokro u tolikoj meri da se para oko njega dizala a voda čitavim mlazevima curila s njega po podu — posred svega toga klečalo je, teretno se nišući i čisto obamirući, ono isto čudovište što onako na moje oči prelete preko dvorišta!

I ko je bilo to čudovmšte?

Harlov!

Ja zađoh sa strane pa ugledah — ne lice njegovo — no glavu koju je on bio obuhvatio šakama povrh slepljene od blata kose. Disao je teško, uzdrhtano; nešto mu je čak klokotalo u grudima — i na svoj toj blatnjavoj tamnoj masi mogle su da se razgovetno uoče samo sitne, uzverene očne rožnjače.

Bio je strašan.

Setih se onog visokog činovnika koga je on nekad onako oporo „ubrisao” kad ga je ovaj sa mastodontom uporedio. No zbilja: ovakav izgled morala je i imati prepotopska životinja u času tek što se spasla bila od drugog još jačeg zvera, koji ju je napao u sred vekovečne ilovače pradavnih, prepotopskih ritova.

— Martine Petroviću! — uskliknu, najzad, moja majka i pljesnu rukama. — Jesi l’ ti to, ako Boga znaš?

— Ja sam... ja... — začu se isprekidani glas, koji kao da s teškom mukom i bolom izbacuje svaki zvuk: — oh! Ja sam!

— Pa šta je to s tobom, tako ti Boga?!

— Natalija Nikolajev... na... ja sam do vas... pravo iz kuće pobe... gao peške...

— Po ovakom blatu! Pa ti, brate, na čoveka više ne ličiš. Ustani, pa bar sedi... A vi, — okrenu se ona sobaricama: — brže trčite po peškire. I nađite negde kakvo suvo odelo! — reče ona upravitelju dvora.

Upravitelj pokaza rukama: gde, veli, da se nađe odelo za ovakvu gromulu?...

— U ostalom, jorgan kakav da donesemo, — reče on: — il ako ne to, onda — imamo novo štalsko ćebe.

— Ama ustani, ustani, Martine Petroviću, pa sedi, — ponovi moja mati.

— Isterali me, gospo, — jeknu najednom Harlov pa glavu nazad odbaci, i ruke ispred sebe opruži. — Isterali me, Natalija Nikolajevna! Rođene kćeri, sa mog rođenog ognjišta...

— Ta šta to govoriš?! Isterali te?! Kakav greh! kakav greh! (Tu se moja majka prekrsti.) Samo ustani ti, Martine Petroviću, molim te!

Dve sobarice uđoše sa peškirima pa staše pred Harlovim. Videlo se da i one nisu mogle da smisle kako da mu pristupe, šta da pomnu s onolikom hrpom blata.

— Isterali me, gospo, isterali, — ponavljaše međutim Harlov.

Dvoroupravitelj se vrati sa velikim vunenim jorganom pa i on stade u nedoumici. Glavica Suvenirova promoli se iza vrata, ali odmah iščeze.

— Martine Petroviću! Ustani! Sedi! Pa mi ispričaj sve redom, — odlučnim tonom otkomandova moja mati.

Harlov se diže... Dvoroupravitelj htede da mu pomogne, ali samo ruku ukalja, pa se, otresući prste odmače do vrata. Sobarice mu se opet približiše sa peškirima, ali ih on otstrani pokretom ruke, pa i jorgan odbi.

Nego ni sama moja mati nije sad navaljivala: osušiti Harlova očevidno nije bilo mogućno; samo blatnjave tragove njegove na podu privremeno, na brzu ruku ubrisaše.

XXIII

— Kako su te to oni mogli isterati? — zapita moja majka Harlova, čim je malo odahnuo.

— Gospođo! Natalija Nikolajevna! — poče on napregnutim glasom — i opet me porazi nemirna trka njegovih očnih rožnjača: — istinu ću vam kazati: najviše sam od sviju ja kriv...

— E, to je ono; nisi tad hteo da me poslušaš, — reče mati, spuštajući se u naslonjaču i pomalo mašući pred licem namirisanom maramicom: mnogo se osećao neprijatan zadah od Harlova... ni šumska bara tako jako ne udara.

— Oh, nisam ja tim pogrešio i skrivio, gospo, no ohološću svojom. Oholost me je upropastila, isto kao cara Navuhodonosora.

Jer ja sam tada mislio: Bog me nije umalio umom i pameću; te kad ja nešto odlučim, znači: tako mu to i treba da bude... A uz to se tu pojavi i strah od smrti... Sasvim sam put izgubio! Da im pokažem, rekao sam sam sebi, sad na posletku silu i vlast svoju! Nagradiću ih — a oni moraju do groba osećati... (Harlov se najednom zgrozi i sav se strese...) Kao šugavog psa izgnali me iz kuće na ulicu! Eto kakva je njihova zahvalnost!

— Ali kako, zaboga?... Na koji način? — poče opet moja majka.

— Slušče Maksimku mi oduzeše, — prekide je Harlov (oči su mu i dalje trčale, obe ruke je držao kod brade — prste u prste) — kočije mi oduzeli, mesečinu smanjili, platu ugovorenu ne plaćaju — od glave do pete me opelješiše, — a ja sam na sve to ćutao, sve sam trpio! A trpio sam iz uzroka... oh! Opet zbog oholosti moje! Da ne reknu ljuti moji neprijatelji: eno ga, onog matorog budale, sad vidi šta je uradio. A i vi ste me, sećate l’ se, gospo, opominjali: „Lakta svog, rekoste, nećeš ugristi!” — Elem, tako sam vam trpio... Ali, danas ulazim ja u svoju sobu — a ona već zauzeta — i postelju mi moju u mutvak izbacili! Možeš, kao vele, i tamo spavati — ovde te i tako iz milosti trpimo. Nama je, vele, tvoja soba za gazdinstvo potrebna. I eto, to leni kaže — šta mislite, ko? Valođka Sljotkin, ona pogan, smrad...

Harlova tu glas izneveri.

— Ali kćeri tvoje? Šta one na to? — zapita ga mati.

— A ja sam sve trpio, — nastavi Harlov svoje pričanje: — gorko, gorko mi je bilo ne znate kako, i sramota... Crn mi dođe ovaj Božji svet! Stoga ja ono pre nisam hteo, matuška, da vam dođem — od tog istog stida i sramote! Jer ja sam, majčice, sve isprobao: i miloštom, i pretnjom, govorio im i savetovao ih, i šta sve nisam! Klanjao sam im se i molio... evo ovako (Harlov pokaza kako se klanjao). I sve uzalud! I svs sam ja to trpio! Spočetka, u prvo vreme sam ja i drukčije misli imao: da uzmem, rekoh, da ih pomlatim, da ispreturam sve, da im ni semena, ni traga ne ostane... Pa da znaju! No a posle sam se — pokorio! Takav mi je, rekoh, krst od Boga poslan. Za smrt se, znači, spremati treba. Kad najednom danas... kao psa! I to ko? Valođka! A što me o kćerima pitati izvoleste, pa zar one imaju neku svoju volju? Valođkine izmećarke! Da!

Moja majka zaneme od čuda.

— Pa za Anu mogu još i da razumem, ona mu je — žena... Ali otkud ona druga, tvoja...

— Jevlampija? Gora je od Ane! Sva se, kako je vidite, u ruke Valođkine dala. Stoga je ona i tog vašeg soldata odbila. Po njegovoj, Valođkinoj, naredbi. Ana — očigledna stvar, trebalo bi da se oseća i pokaže uvređena, i ona sestru zbilja očima ne može da gleda — ali se pokorava! Omađijao je, nesretnik! Nego njoj, Ani, je sad vidite li i prijatna pomisao: kao veli, eto ti, Jevlampijo, kakva si uvek bila ohola, a sad eto šta se od tebe učini!... O... oh, oh! Bože moj, Bože!

Mati me brižno pogleda. Ja se uklonih malko u stranu, iz predostorožnosti: da me ne bi otstranili odavde...

— Veoma mi je žao, Martine Petroviću, — poče mati, — što ti je moj bivši pitomac pričinio toliko zla i nevolje, i što se kao tako zločest čovek pokazao. Ali eto, i ja sam se u njemu prevarila... Ko bi se mogao tome nadati!

— Gospo, — jauknu Harlov i udari se u grudi. — Ja neću moći podneti ovu nezahvalnost od mojih kćeri! Ne mogu, gospo! Jer ja sam im sve — sve sam im dao! A osim toga, i savest me strašno muči. Mnogo... oh! mnogo je šta kroz moju glavu prošlo dok sam kraj ribnjaka sedeo i ribu pecao! „Da si bar nekome u životu neku korist učinio! — tako sam ja tamo razmišljao: — sirotinju da si pomagao, svojim seljacima-robovima da si slobodu darovao zato što si im vek trovao! Jer ti si pred Bogom mnogo za njih odgovoran! A eto dođe čas kad se njihove suze i niz tvoje obraze rone!”

... I kakva je tek sad njihova — mojih seljaka — sudbina: bila je jama i kod mene duboka — što da krijem? — a sad joj se kod njih ni dno ne vidi! Sve te grehe sam ja na dušu uzeo, savest sam svoju za decu žrtvovao, a meni danas za to — šipak! Ritnuše se kopitom pa me kao psa iz kuće izbaciše!

— Nemoj sad više o tom da misliš, Martine Petroviću, — primeti moja mati.

— I kad mi reče, taj vaš Valođka, — prihvati Harlov s novom snagom, — kad mi reče da ja u mojoj sobici više neću smeti stanovati, a ja sam baš u toj istoj sobici, kad sam kuću gradio, svako brvance svojim rođenim rukama jedno na drugo slagao — kad mi on to reče — sam Bog zna šta se tad sa mnom stalo! Pomuti mi se mozak u glavi, a po srcu kao da me ko nožem secnu... No! il’ njega

zaklati, ili sam iz kuće napolje!... I tako eto potrčah do vas, dobrotvorko moja, Natalija Nikolajevna... a gde bih sad i znao glavu moju skloniti? A tu još ova kiša, blatište, lapavica... Možda sam dva’est puta dovde u blato upadao! I sad... eto kakav sam... kao da sam se u kaljuzi valjao...

Harlov omeri ssbe pogledom i uzmuči se na stolici kao da se spremao da ustane.

— No, no, — zašto tako o sebi da govoriš, Martine Petroviću, — brže izgovori majka: — pa šta onda, ako si nam i tako blatnjav u kuću ušao? Pod si ukaljaz? Čudna mi čuda!... Nego evo šta bih ja tebi sad predložila. Čuj! Sad će te moja čeljad odvesti u zasebnu sobu, postelju će ti čistu dati — ti se svuci, umi se, lezi pa se ispavaj...

— Matuška, Natalija Nikolajevna! Zar ja sad da zaspim?! — tužno prozbori Harlov. — Ta meni sad u mozgu kao da čekići čukaju! Mene su danas kao nepotreban šljam...

— Lezi ti samo pa zaspi, — uporno ponovi mati, — A posle ćemo ti čaja doneti — no, pa ćemo se dalje o svemu sporazumeti. Ne padaj duhom, stari moj prijatelju! Ako su te iz tvog doma izagnali, u mom domu ćeš ti svagda zaklona naći... Jer ja ne zaboravljam da mi je Martin Petrović život spasao!

— Dobrotvorko! — jauknu Harlov pa pokri lice rukama. — Vi me sad spasavate!

Taj vapaj tronu moju mamu skoro do suza.

— Od sveg srca sam pripravna da ti pomognem, Martine Petroviću — svim, čime samo mogu; ali mi ti moraš obećati da ćeš me unapredak slušati i da ćeš ružne misli od sebe odbaciti.

Harlov ukloni ruke s lica.

— Ako je potrebno, — prozbori on, — ja mogu i da oprostim!

Majka moja sa odobravanjem klimnu glavom.

— Vrlo mi je milo da te vidim u takvom istinski hrišćanskom raspoloženju duha, Martine Petroviću; no o tom ćemo posle besediti. A sad ti prvo dovedi sebe u red — a što je glavno, prvo da ideš da spavaš. Odvedi ti Martina Petrovića u zeleni kabinet pokojnog gospodina, — obrati se mati upravitelju dvora, — i što god on zatraži, sve to onog časa da se učini! Odelo naredi da se osuši i očisti — a košulje, kakve zatreba, išti od kastelanke.

— Razumem, — odgovori upravitelj.

— A kad se probudi, krojaču odmah naredi meru da mu uzme; i tu bradu mu treba obrijati. Ne sad odmah, no posle.

— Razumem, — ponovi upravitelj dvora. — Margine Petroviću, izvolite.

Harlov ustade, pogleda u moju majku, htede kanda da joj priđe, ali se zadrža, pokloki joj se „do pojasa”, prekrsti se prema ikoni triput, pa pođe za dvoroupraviteljem. Odmah za njim šmugnuh i ja iz sobe.

XXIV

Kastelan odvede Harlova u zeleni kabinet, pa odmah otrča po kastelanku, jer čaršava na postelji nije bilo. Suvenir, koji nas srete u pretsoblju pa zajedno s nama upade u kabmnet, poče odmah, sa svojim ludesanjem i cerekanjem, da se vrti oko Harlova, koji, lako raširivši ruke i noge, zamišljen zastade na sred sobe. Voda je još neprestano curila s njega.

— Vseđanine! Vseđanine Harluse! — cikao je Suvenir, presamitivši se na dvoje i držeći se za slabine. — Veliki osnivaču znamenitog roda Harlovih, vaz-zri na svog potomka. Šta veliš na ovu pojavu? Možeš li da je poznaš? Ha-ha-ha! Vaša svetlost, dajte ručicu da je celivam! A što će vam te crne rukavice?

Ja htedoh da ga zadržim. da mu dam znati da je to stidno i sramno što radi s ovim čovekom. Ali ništa ne mogoh sa bezočnim nesretnikom učiniti.

— Gotovanom i čankolizom me je nazivao! — rđogrizao je i dalje Suvenir. — „Nemam, veli, kao drugi svet, svoga krova!” A sad, je, vala, i on sam takav isti gotovan kao i az grešnik! A Martin Harlov, a Suvenir — jedan đavo! I on će odjako od milostinje da živi! Sluge će da dignu sa zemlje neku koricu hleba, što je pseto njuškalo na dalje otišlo... Evo ti, reći će mu, pa ručaj! Ha-ha-ha!

Harlov je neprestano stojao nepomično, uvukavši glavu, raširivši noge i ruke.

— Martin Harlov! Vlastelin od zamande! — nastavi da pišti Suvenir. — Kakav je važan izraz dao svojoj pojavi! Ko je — on je! Svi su mu niko i ništa! Ne prilazi mi, veli, blizu, jer ću te smožditi! A kad,

je ono onda imanje svoje po vajnoj svojoj velikoj pameti počeo davati i deliti — kako se raskokodakao! „Zahvalnost! — viče, — Zahvalnost!” A što je mene zaboravio i omalio?! Ja bih danas možda više srca i osećanja imao! I danas mu, eto, izlazi da sam ja istinu tada govorio da će ga oni, boga moleći, golog-nagog na sneg...

— Suvenire! — viknuh ja. No Suvenir nikako da stane.

Harlov se neprestano još ne micaše s mesta; izgledalo je kao da on tek sad počinje da oseća u kolikoj meri je sve na njemu bilo mokro, pa je čekao kad će se sve to s njega skinuti. No dvoroupravitelj. se još ne vraćaše.

— A ovamo ratnik! — zaintači opet Suvenir. — Dvanaeste godine otačestvo spasavao! Junaštvo svoje pokazivao! Dabogme: sa smrznutih marodera gaće svlačiti, to je naš posao; a kad ćerka na nas nogom lupne, nama i samima duša u gaće...

— Suvenire! — viknuh ja ponovo.

Harlov pogleda u Suvenira sa strane. On sve do tog trenutka baš kao da ni svestan nije bio da je i Suvenir tu; i tek je sad moj uzvik izazvao njegovu pažnju.

— Pazi, brajko, — progunđa on potmulo: — nemoj da te čudo snađe kom se nisi nadao.

Suvenir se zaceni od smeha.

— Oh, kako ste me uplašili, velikoštovani brato! Uh, kako ste strašni, boga mi! Što makar tu kosu ne očešljaste, jer ovako, sačuvaj Bože, može da vam se ukoreni, pa je posle ni đavo ne opra; moraćete je srpom kositi...

Tu se Suvenir najednom raspali.

— I još se junači čovek! Golja, a pravi se junak! Gde vam je krov sada, bolje mi to recite, jer svagda ste se njim razmetali! „Ja krov nad glavom imam, a ti si na ulici! — tako ste mi se uvek rugali. — Nasledan moj starodrevni krov!” (Suveniru se nadala ta reč, pa ju je neprestano ponavljao).

— Gospodine Bičkove, — rekoh ja. — Šta vi to radite? Jeste l’ pri sebi vi?

No on je i dalje mlatao jezikom, neprestano je đipao i muvao se oko Harlova... A upravitelj i kastelanka još nikako da dođu!

Meni dođe teško. Ja počeh opažati da se Harlov, koji se u toku razgovora s mojom majkom malo pomalo stišavao, te se čak pri

kraju, očevidno, i pomirio sa svojim udesom, da se on sad počeo da uzrujava i razdražuje: on poče brže da diše, ispod ušiju kao da mu se opet nešto nadu, prsti staše da mu igraju, oči mu počeše opet da trče ispod tamne maske blatom izbrazdanog lica.

— Suvenire! Suvenire! — uskliknuh ja. — Prestanite, inače ću zvati mamu.

No Suvenira kao da neki bes u svoje ruke dohvati.

— Da, da, veleštovani! — zatrešta on opet: — eto u kakvim se suptilnim prilikama ja i vi danas nalazimo! A ćerčice vaše, sa krasnim vam zetom, Vladimirom Vasiljevićem, pod onim vašim krovom ne mogu siti da vam se nasmeju! Pa da ste ih bar, kao što ste im pretili — da ste ih bar prokleli! Pa ni za to snage niste imali! Ali zar vi sa Vladimirom Vasiljevićem da se vučete klipka? Pa ste mu još tepali i Valođkom ga zvali! Kakav vam je on Valođka? Vladimir Vasiljević je on, gospodin Sljotkin, vlastelin, a ti — ko si i šta si ti danas?

Divlji urlik zagluši govor Suvenirov... U Harlovu prekipe. Pesnice se njegove stegoše i digoše, lice mu pomodri, pena mu izbi na ispucana usta, sav se zatrese od jarosti.

— Krov, — veliš ti! — zagrme on svojim železnim glasom: — da ih prokunem! — veliš ti... — Ne, neću proklinjati ja njih... Mape oni! Nego krov... krov ću ja njihov da razorim, pa neće krova imati, isto kao što ga ni ja danas nemam! Zapamtiće Martina Harlova! Nije propala moja snaga još! Videće može l’ se i sme li se ko sa mnom titrati!... Neće, vala, ni oni krova nad glavom imati!

Ja pretrnuh; otkad se pamtim nisam bio svedokom takvog neizmernog gneva. Ne čovek, — nego divlja zver kidao se preda mnom! Ja pretrnuh... a Suvenir, — taj se od straha pod sto zavuče.

— Ni oni! — viknu Harlov još poslednji put, pa samo što ne preturi kastelanku i upravitelja doma koji naiđoše, — i jurnu iz kuće... Kao strela prelete on dvorište i nestade ga iza kapije.

XXV

Moja mama se strašno razjedila kad joj upravitelj doma sa zbunjenim izgledom dođe da javi o novom nenadnom odlasku Martina Petrovića. On se ne usudi da zataji ni uzrok tog odlaska; ja sam bio primoran da potvrdim njegove reči.

— To si, dakle, sve ti! — viknu mama na Suvenira, koji je pre nas do nje kao zec dotrčao pa joj čak i ruci prišao: — tvoj pogani jezik je svemu kriv!

— Molim vas, molim — sa’ ću ja, sa’ ću ja to... — zamucka Suvenir, odbacujući laktove iza leđa.

— „Sa’ ću, sa’ ću”... znam ja to tvoje „sa’ ću!” — ponovi mama ljutito pa ga istera napolje. Zatim zazvoni, naredi da joj zovnu Kvicinskog, pa mu naredi da odmah pođe s kočijama u Jeskovo, da pošto poto iznađe Martina Petrovića i da ga doveze.

— Bez njega mi se ne vraćajte! — završi ona.

Turobni Poljak ćuteći saže glavu pa izađe.

Ja se vratih u svoju sobu, opet sedoh kod prozora, pa sam, sećam se, dugo razmišljao o tome što se pred mojim očima zbilo. Bio sam i sam zbunjen: nikako nisam mogao da razumem kako to da Harlov, koji je skoro bez roptanja podnosio uvrede nanesene mu od njegovih domaćih, nije mogao da savlada sebe te da prezre potsmehe i zabadanja tako ništavog stvora kakav beše Suvenir. Ja tada još nisam znao kakva neizdržljiva gorčina može neki put da ss sadrži u jednom praznom prekoru, čak i tada kad ovaj iz prezrenih usta dođe... Mrsko ime Sljotkinovo, kad ga izgovori Suvenir, pade kao varnica u barut; bolno mesto ne izdrža taj poslednji ubod.

Prođe možda jedan čas. Kočije naše uđoše u dvorište; no u njima je sedeo naš išpan — sam. A mati mu reče: „bez njega mi se ne vraćajte!” Kvicinski žurno iskoči iz kočija — pa se ustrča na trem. Na licu mu se čitao izgled rastrojen — što se kod njega skoro nikad nije viđalo. Ja odmah siđoh dole i ustopce za njim pođoh i ja u salon.

— No? Jeste l’ ga dovezli? — zapita ga mati.

— Nisam ga dovezao — odgovori Kvicinski: — niti bi ga iko mogao dovesti.

— A zašto? Jeste l’ bili s njim?

— Bio sam.

— Da se nije desilo što s njim? Kaplja?

— Bože sačuvaj; ništa mu se nije desilo.

— Pa što ga niste dovezli?

— On tamo kuću svoju ruši.

— Šta rekoste?

— Stoji na krovu svog novog doma — pa ga razvaljuje i baca. Šindri je dosad, jamačno, valjda četrdeset komada odletelo; a poprečnih letava takođe pet šest komada. („Neće, vala, ni oni krova imati!” — setih se Harlovljevih reči.)

Majka se zagleda u Kvicinskog.

— Sam... on jedan na krovu stoji i krov čupa i baca?

— Tačno tako. Ide po podu tavanjačkom, na desno i levo kida i lomi. A snaga je u njega, sami izvolevate znati, nadčovečanska! nego i krov mu je, treba istinu reći, nikakav; podmetači pod šindrom razređeni i razmaknuti, — colovačama daskama sklopljeni, čavli drveni — na brzu ruku tesani.

Majka pogleda u mene kao da bi da se uveri da možda nije nešto prečula.

— Colovačama... razređen, — ponovi ona, očigledno ne razumevajući značenje nijedne od tih reči...

— No, pa šta ste vi tada... — progovori ona najzad.

— Došao sam za uputstvo. Tu se bez ljudi ništa ne da učiniti. Tamošnji seljaci se svi od straha posakrivali.

— A kćeri mu — šta one?

— Pa i kćeri — ništa. Ustumarale se, trče... Kukaju. Šta mogu?

— Je l’ i Sljotkin tamo?

— I on je tu. Kuka i nariče gore od sviju — al’ ni on ništa nije kadar.

— I Martin Petrović, velite, na krovu stoji?

— Na krovu... to jest, na tavanu — i krov razvaluje i baca.

— Da, da, — izgovori majka; — colovačama...

Događaj je zaista bio neobičan.

Šta je tu trebalo preduzimati? Poslati u varoš po starešinu policije, — ispravnika, — skupiti seljake? Majka se moja beše sasvim zbunila.

Zbunio se bio i Žitkov kad dođe na ručak. Istina, on pomenu opet odred vojnika, ali inače nikakav određen savet ne dade, nego je samo gledao pokorno i odano. Kvicinski, kad vide da on tu nikakvih instrukcija neće dobiti, izjavi mojoj materi — sa svojstvenom mu prezrivom učtivošću — ako mu ona odobri da povede sobom nekoliko konjušara, baštovana i druge dvorske čeljadi, — on bi pokušao...

— Da, da, — prekide ga mama: — pokušajte nešto, ljubazni Vikentije Osipiću! Samo brže, molim vas, a ja za sve što učinite, uzimam odgovornost na sebe.

Kvicinski se hladno osmehnu.

— Jedno mi samo dozvolite da vam unapred objasnim, gospođo; za rezultat je nemogućno dobar stojati, jer je snaga u gospodina Harlova divovska, a očajanje takođe: on se preko svake mere uvređen oseća!

— Da, da, — prihvati mati: — i svemu je tome kriv taj poganac, Suvenir! Nikada mu ja to oprostiti neću. Idite samo, povedite te ljude, brže se samo krećite, Vikentije Osipiću!

— Vi, gospodine upravniče, što više konopaca ponesite — i požarnih kuka, — prozbori Žitkov svojim basom: — i ako se i neka mreža nađe — i nju ne bi zgoreg bilo poneti. Kod nas tako jednom u puku...

— Vaša su mi uputstva izlišna, gospodine, — mrzovoljno ga prekide Kvicinski; — ja i bez vas znam šta sad treba raditi.

Žitkov se nađe očepljen i izjavi da, pošto je on računao da će i njega pozvati...

— Ne, ne! — umeša se i mama. — Ti bolje ostani tu... Nek Vikentije Osipić sam dejstvuje... Polazite, Vikentije Osipiću!

Žitkov se sad nađe još žešće uvređen, a Kvicinski ee pozdravi i izađe.

Ja poleteh u konjušnicu, sam brže osedlah svog jahaćeg đogata, pa poleteh u galopu drumom ka Jeskovu.

XXVI

Kišica beše prestala, no vetar je duvao sa udvostručenom žestinom — pravo meni u lice. Na pola puta sedlo poda mnom umalo što se ne preturi: kolan beše popustio. Ja siđoh s konja pa počeh kaiše zubima da zatežem... Najednom čujem: neko me po imenu viče... Suvenir je trčao za mnom po usevima.

— Šta je, braca, — dovikivaše mi on još izdaleka: — radoznalost vas savladala? Pa naravno, ko bi sad... I ja ću tamo, prekim putem, Harlovim tragom... Jer ovakovu musevedu... i umrećeš, a videti nećeš!

— Delo ruku svojih hoćete da gledate i da uživate, — prozborih ja sa negodovanjem, skočih na konja pa opet poleteh galopom; ali nesavladljivi Suvenir ne zaostajaše za mnom, pa se čak i u trčanju cerekao i ludao.

Evo najzad i Jeskova — evo i ustave, a tamo je dug plot i vrbak usadbe... Ja priđoh kapiji, odjahah, privezah konja i zastadoh, zaprepašćen.

Od prednje trećine krova na novoj kući, od mezanina, ostao beše još samo skelet. Malter i šindre ležahu u razbacanim gomilama sa obe strane kuće na zemlji. Recimo, krov je bio, po rečima Kvicinskog, na dvoje na troje sklepan; no ipak je sve ovo bila neverovatna stvar! Po podu tavanskom, dižući prašinu i đubre, nezgrapno-hitro dizala se crno-sura grdosija, pa je čas razmetala preostao, iz cigalja sazidan dimnjak (drugi se bio već srušio), čas je kidala šindru i bacala je dole, čas se hvatala za same direke.

To beše Harlov.

Kao pravi medved učini mi se on i ovde: i glava, i leđa, i ramena — sve je to medveđe, i stupao je nogama široko, ne razgibajući stopala — opet na medveđi način. Oštra vetrina duvala je na njega sa svih strana, razbacujući ukorepljene bičeve njegove kose... Strašno je bilo videti kako se mestimično crvenilo njegovo golo telo kroz rupe na pocepanom mu odelu. Strašno je bilo slušati ljegovo divlje, promuklo mumlanje.

Dvorište beše puno sveta; žene, dečaci, pridvorna ženska posluga, tiskahu se duž tarabe; nekoliko mužika skupilo se malo dalje u odelitu gomilu. Poznat mi starac pop stojao je bez šešira na tremu druge kuće, pa, uzevši bakarni krst obema rukama, s vremena na vreme, ćuteći i beznadno, dizao bi ga i kao pokazivao Harlovu.

Do popa stojaše Jevlampija, pa, naslonjena leđima na zid, nepomično gledaše u oca. Ana — čas bi pomaljala glavu kroz prozor, čas bi iščezavala, čas bi iskakala na dvorište, pa se opet vraćala u kuću. Sljotkin — sav prebledeo, zelen, u starom šlafroku, u jermolci, sa jednocevkom puškom u rukama, pretrčavao bi sitnim koracima s mesta na mesto. Videlo se da nije bio kadar da se snađe u ovom čudu i pokoru: gubio je dah, pretio, sav se tresao, nišanio iz puške na Harlova, pa bi odmah opet prebacivao pušku na rame, —

nišanio opet, kukao, plakao... Ugledavši mene i Suvenira, on kao bez duše pojuri k nama.

— Pogledajte, pogledajte šta se ovde zbiva! — zavapi on: — pogledajte! Taj čovek je poludeo i pomamio se... te eto šta čini! Ja sam i po policiju poslao, ali evo niko ne dolazi! Niko ne dolazi! I ako ja sad na njega ispalim, meni zakon ništa ne može, jer je svako u pravu da svoje imanje brani! A ja ću da ispalim!... Tako mi Boga, ispaliću.

— Pali, pali! — razlegnu se s krova promukao glas. — Gađaj! A dotle, evo ti peškeš od mene.

Poduža daska polete odozgo, pa, prevrnuvši se dvaput u vazduhu, tresnu na zemlju kod samih nogu Sljotkinovih. Ovaj se sav presamiti, a Harlov prsnu u smeh.

— Gospode Isuse! — prognjeveta neko iza mojih leđa.

Ja se osvrnuh: Suvenir.

— A! — pomislih ja; — sad ti nije više do smeha.

Sljotkin dokopa jednog mužika, koji stojaše u blizini, za vrat.

— Ta penji se, penji se; penjite se, nesretnici, — vapijaše on, tresući mužika iz sve snage — spasavljte moje imanje!

Seljak koraknu jedared, dvared, zamaha rukama, viknu: — „Hej vi, gospodine!” — uzmuva se na mestu, pa se vrnu nazad.

— Lestve! Lestve dajte ovamo! — obrati se Sljotkin ostalim seljacima.

— A odakle da ih uzmemo? —raču se odgovor.

— Pa baš i da imamo tu lestve, — progovori, ne žureći se, jedan glas: — ko je lud da se penje? Našli ste budale! Nek okuša neko sreću, taj tamo će mu očas šiju zavrnuti.

— Kod tog nema šale: taj će odmah da ubije! — dobaci jedno mlado belomusasto momče sa priglupim licem.

— Dabome da će! — prihvatiše i drugi.

Meni se učini da čak i kad tu ne bi bilo očevidne opasnosti, seljaci bi ipak nerado izvršili naredbu svog novog gospodara. Mal’te nisu još i odobravali što Harlov čini — mada ih je on sve veoma zadivio.

— Ah vi razbojnici! — jauknu Sljotkin: — čekajte samo, sve ću vas ja...

No tu se s teškom tutnjavom i poslednji dimnjak stropošta, i, posred trenutno uzvijorenog oblaka žute prašine, Harlov, ispustivši

prodirući usklik i visoko podigavši okrvavljene ruke, okrenu nam se licem. Sljotkin opet nanišani na nj.

Jevlampija ga trže za lakat.

— Ne smetaj mi! — svirepo se unese on na nju.

— Da se nisi usudio! — prozbori ona — i plave oči njene sevnuše preteći ispod podignutih obrva.

— Otac svoj dom ruši. Njegovo je ovo dobro.

— Lažeš: naše je.

— Ti veliš: naše, a ja ti kažem: njegovo je. Sljotkin zasikta od pakosti; Jevlampija mu se upilji u lice očima.

— A, zdravo! zdravo da si mi, ćerko moja ljubezna! — zagrme odozgo Harlov. — Zdravo da si, Jevlampijo Martinovna! Kako li živiš ti sa svojim zetom-prijateljem? — Lepo li se ljubite i milujete?

— Oče! — začu se zvučni glas Jevlampijin.

— Šta je, ćerko? — odgovori joj Harlov, pa se prikuči samom kraju zida. Na licu mu se, ukoliko sam ja mogao da uočim, pojavi čudan osmeh, — sjajan, veseo, — ali baš stoga naročito strašan, zločest osmeh... Mnogo godina posle toga video sam takav osmeh na licu jednog na smrt osuđenog.

— Prestani, oče; siđi (Jevlampija mu nije govorila: „baćuška”). Mi smo krivi; sve ćemo ti vratiti. Siđi.

— A što ti tu i u naše ime odlučuješ? — umeša se Sljotkin.

Jevlampija samo još žešće namršti obrve.

— Ja ću ti svoj deo vratiti — sve ću ti dati. Prestani, siđi, oče! Oprosti nam; oprosti mi.

Harlov se neprestano i dalje smeškao.

— Dockan si se setila, golubice! — izgovori on, a svaka mu je reč kao bakar zvonila. — Dockan se tronu kameno srce tvoje! Niz brdo se ovo zaošijalo — sad ga već ne zadrža! Nego na mene sad već i ne gledaj! Ja sam moje svršio! Bolje pogledaj tvog Valođku: gle kakav vas je lepotan oko prsta obmotao! I na svoju zmijsku, podmuklu sestru pogledaj: eno, njen lisičji nos se pomalja, eno je gde svog slatkog muža pujda! Ne, gospodo! Hteli ste da mene krova nad glavom lišite — e pa ni ja vama sad ni kamena na kamenu ostaviti neću! Svojim sam rukama ja ovo gradio, svojim ću rukama da ga i rasturim — evo vidite, svojim rukama! Pogledajte, ni sobom sekire nisam poneo!

On opljunu obe šake pa opet poče da čupa i baca brvna.

— Ama dosta, oče, — govorila je među tim Jevlampija, a glas joj dođe tako čudnovato umilan: — ne pominji sad što je bilo. No, veruj mi; jer ti si meni uvek verovao. No, siđi dole; dođi kod mene u sobu, na moju postelju meku. Ja ću te osušiti i odgrejati; rane ću ti prevezati, vidiš li. Kako si ruke iskrvavio! Pa ćeš da živiš kod mene kao u Hristovom naručju, ručaćeš slatko — a spavati još i slađe. No, krivi smo ti, krivi! No, zaboravili smo se mnogo, sagrešili; no, oprosti nam!

Harlov zamaha glavom:

— Pričaj mi, pričaj! Poverovaću vam, pozdravio sam vas! Ubili ste vi u meni veru! Sve ste ubili. Opao sam bio — pa sam crv kod vas postao... a vi... ded i crvka da zgazimo! Al’ dosta je bilo vašeg! Ja sam te voleo, to ti dobro znaš, — ali sad mi više nisi kći — ni ja tebi otac... Ja sam — propao čovek. Ne smetaj mi! A ti tamo, gađaj već jedanput, kukavico sinja! — riknu on na Sljotkina.

— Što sve samo naprazno nišaniš? Il’ si se zar, u zlo doba, zakona setio: „ako li primalac dara učini pokušaj na život davaoca, — izgovori Harlov razvlačeći: — to je davalac vlastan sve nazad zahtevati?” Ha-ha, ne boj se, zakoniče! Ja ti neću nazad tražiti — sve ću ja to sa zemljom sravniti* Tera-a-aj!!

— Oče! — poslednji put mu se zamoli Jevlampija.

— Ćuti!

— Martine Petroviću! Bpâto, oprostite velikodušno! — protepa sad Suvenir.

— Oče, sokole naš!

— Ćuti, kujo! — doviknu joj Harlov.

Na Suvenira on i ne pogleda — samo što opljunu na onu stranu.

XXVII

U taj par se i Kvicinski sa svom svojom pratnjom — na trojim kolima — pojavi na kapiji. Umoreni konji rzahu, ljudi jedan po jedan skakahu u blato.

— Oho! — razvika se koliko ga je grlo nosilo Harlov. — Armija... Pa ovo je armija! Čitavu vojsku na mene šilju. Lepo, lepo! Samo znajte, ko mi ovamo na krov izvoli doći — toga ću ja — strmoglavce

odavde!... Jer ja sam domaćin strog, u nevreme gosti mi nisu dobro došli! To da znate!

On se obema rukama uklješti za prednji par poprečnih krovovskih direka, za takozvane „noge” od zabata — pa poče snažno da ih iz temelja pomera. Sagnuvši se sa ivice tavanskog poda, on ih je čisto vukao za sobom, jednačito pevajući bulačku pesmu: „Još jedaredice! Još jedanput! U-uh!”

Sljotkin pritrča Kvicinskom pa poče da mu se žali i da slini... Ovaj ga zamoli da „ne smeta”, pa pristupi ka izvršenju svog smišljenog plana. Sam on stade ispred kuće, pa, u nameri da ga malo zbuni, poče da objašnjava Harlovu kako, veli, nije dostojno jednog vlastelina da takvo što čini...

— Još jedaredice! Još jednom! — pevao je i dalje Harlov.

... i kako je Natalija Nikolajevna veoma nezadovoljna ovim njegovim postupkom i da se ona nikad tome od njega ne bi nadala...

— Još jedaredice! Još jednom — uh! — pevao je Harlov... a Kvicinski međutim izdvoji i posla četiri najsmelija konjušara na suprotnu stranu doma, s tim da se odande, odzadi, na krov popnu.

No Harlovu taj plan napada ne umače neopažen. On najednom ostavi direke pa brže otrča na zadnji deo mecanina. Izgled je njegov bio u tolikoj meri strašan da se dva konjušara koji stigoše već da se ispnu na tavan, očas spustiše niz kišni oluk nazad na zemlju, na veliku radost pa čak i kikot pridvornih mališana. Harlov ih isprati pretećі im pesnicom pa, vrativši se prednjem delu mecanina, opet se uhvati za direke pa ih nanovo poče da čupa, još uvek pevajući burlačku pesmu.

U jedan mah zastade, pa se, kao iznenađen, u nešto zagleda...

— Maksimuška, druže! Prijatelju: — ta jesi l’ ti to, po Bogu?

Ja se osvrnuh... Iz gomile seljaka zbilja se bio izdvojio „kozačić” Maksimka, pa, smešeći se i klibeći zube, izađe napred. Mora da ga je to njegov gazda-sarač pustio na koji dan kući.

— Penji se ovamo kod mene, Maksimuška, slugo moja verna, — nastavi Harlov: — pa da se zajednički branimo od zločestih izmećara tatarskih, od lacmanskih aramija!

Maksimka, još uvek smeškajući se, bez pogovora i odmah poče da se penje na krov... Ali ga zgrabiše i odvukoše — Bog zna zašto

— manj kao primer drugima. Jer nikakvu pomoć on Harlovu ne bi bio kadar učiniti.

— Ako, ako! Zadržite ga samo! — prozbori Harlov pretećim glasom, pa se opet lati direka.

— Vićentije Osipoviću! Dopustite mi da ispalim metak, — obrati se Sljotkin Kvicinskom: — jer ja ću to više da ga zastrašim: moja je puška napunjena sitnom sačmom.

No još Kvicinski ne stiže da mu odgovori, kad, se prednji par direka, jarosno razdrman železnim rukama Harlovljevim, jako i naglo nakrivi, zatrešta, pa se surva na dvorište — a zajedno s njima, ne mogući da se zadrži, surva se i sam Harlov, i teretno se stropošta na zemlju.

Svi zadrhtaše, jauknuše... Harlov ležaše nepomično na grudima, a u leđa mu se bila uprla dugačka gornja venčanica krova, koja polete za odvaljenim zabatom.

XXVIII

Harlovu pritrčaše, svukoše s njega teretnu venčanicu, prevrnuše ga nauznako. Lice mu je bilo bez znaka života, na usta mu bljunu krv; nije disao.

„Dah mu se prekinuo” — šapnu jedan od mužika što priđoše. Potrčaše na bunar po vodu, donesoše čitavo vedro, ispljuskaše mu glavu; blato i prašina siđoše s lica, no beživotan izraz ostade i dalje. Donesoše jednu klupu, namestiše je uza samu kuću pa, s teškom mukom podigavši džinovsko telo Martina Petrovića, namestiše ga, naslonivši mu glavu na zid.

Kozačić Maksimka priđe, kleče na jedno koleno, pa, daleko izmakavši drugu nogu, pridržavaše ruku bivšeg svog gospodara. Jevlampija, bleda kao smrt, stade pravo sproću oca, nepomično uprvši na nj svoje ogromne oči. Ana i Sljotkin ne prilažahu blizu. Svi se ućutaše, svi nešto očekivahu.

Najzad seraču isprekidano krkljanje u Harlovljevom grlu — baš kao da se zagrcnjivao... zatim on slabo krenu jednom — desnom rukom (Maksimka mu je držao levu), otvori jedno — desno oko, pa, polako prešavši oko sebe pogledom, baš kao nekim strašnim pijanstvom opijen, jeknu — izgovori, rskajući: — pre-lom-ljen sam...

— pa, kao promislivši malko, dodade: — eto ti onog... vra... nog ždre... be... ta!...

Tu mu krv naglo bljunu iz usta — sve mu telo zadrhta...

„Kraj!” pomislih ja.

No Harlov još jednom otvori — sve ono isto desno oko (levo mu se nije micalo, kao u mrtvaca) — pa, uprvši ga u Jevlampiju, izgovori jedva čujno:

— No, ćer... ko... Tebe ja ne pro... —

Kvicinski oštrim kretom ruke dozva popa koji je još neprestano stojao na tremu stare kuće...

Starac priđe, saplećući se nesigurnim nogama u tesnoj mantiji. No tu se najednom noge Harlovljeve počeše nekako ružno bacakati, trbuh tako isto. Lice, odozgo na niže, poče da mu se grči — isto se tako unakazi i zadrhta i lice Jevlampijino. Maksimka poče da se krsti... Meni dođe strašno da to gledam, otrčah do kapije, pa, ne osvrćući se, prionuh uz nju grudima. Posle jednog minuta nešto tiho zabruja na svim ustima iza mene — i ja razumedoh da se Martin Petrović od nas — utajao...

Krovovska venčanica mu je probila bila potiljak, a i grudi je, padajući, razdruzgao, kao što se pokazalo posle pri sekciji.

XXIX

Šta je on hteo da joj kaže, umirući? — pitao sam ja samoga sebe, vraćajući se kući na svom đogatu: „Tebe ja ne pro... klinjem? ili: ne pra... štam?”[7] Kišica poče opet da pada, no ja sam jahao korakom. Želeo sam da što duže budem sam, hteo sam nesmetano da se predam svojim mislima. Suvenir se vratio na jednima od onih kola što dođoše sa Kvicinskim.

Ma kako da sam bio mlad i nezreo u to vreme, ali iznenadna, opšta (ne samo u pojedinostima) promena, stalno izazivana u srcima sviju neočekivanom ili i očekivanom (svejedno!) pojavom smrti, njena svečanost, značajnost i iskrenost — nisu mogli da me ne poraze. Ja sam zbilja i bio poražen... Ali, kraj svega toga, moj zbunjeni, razdrešeni dečački pogled očas uoči mnogo šta: on primeti kako je Sljotkin, hitro i kukavički, kao neku kradenu stvar, bacio svoju pušku;

kako su i on i žena mu u trenutku postali predmetom istina neme, ali opšte osude i otuđenosti, kako najednom sve opuste oko njih...

Na Jevlampiju, mada njena krivica nije, verovatno, bila manja od sestrine, ta otuđenost se nije prenosila. Ona je čak neko sažaljevanje prema sebi izazvala kad je pala na noge preminulom ocu. No da je i ona bila kriva — to su ipak svi osećali.

„Ogrešile ste se o starca”, — reče jedan prosed, glavat seljak, odupirući se, kao neki drveni sudija, obema rukama i bradom na svoju dugu palicu: — „na vašoj je duši greh!”

Njegovu reč: „ogrešile ste se” — odmah prihvatiše svi, kao nepovratnu osudu. Narodni sud se iskazao, ja to odmah osetih. Primetio sam i to, da Sljotkip u prvi mah nije smeo da izdaje naredbe. Bez njega su podigli i uneli telo u kuću. Ništa ga ne pitajući, sveštenik ode po potrebne mu stvari u crkvu, a seoski kmet trknu u selo da spremi podvoz u varoš. Sama Ana Martinovna nije se odlučivala da svojim običnim starešinskim tonom naredi da se greje samovar „da se spremi topla voda da se okupa pokojnik”. Njena naredba je sad ličila više na molbu — a odgovaralo joj se grubo...

No mene je neprestano zanimalo pitanje: šta je pokojnik upravo hteo da kaže svojoj kćeri? Da li je hteo da joj oprosti ili da je prokune? Reših, najzad, da oprosti...

Posle tri dana sahranjen je Martin Petrović, o trošku moje matere, koja se veoma ogorčila i ožalostila njegovom smrću, te je naredila da se nikakvi troškovi ne žale. Sama ona nije se dovezla u crkvu — stoga što nije htela ni mogla, kako se ona izrazila, očima svojim da vidi one dve podle nesretnice i onog odvratnog Čifutina; nego je poslala Kvicinskog, mene i Žitkova, koga, uostalom, od onog vremena nije zvala inače no — babom.

Suvenira nije puštala na oči da joj izađe, i dugo je posle još bila strašno ljuta na njega, nazivajući ga ubicom njenog prijatelja. To progonstvo je on teško podnosio: on bi sad stalno hodao na prstima po sobi koja je bila odmah do mamine, odavao se nekakvoj brižnoj i podloj melanholiji, podrhtavao i šaputao: „Sa’ ću ja to!”

U crkvi i za vreme sprovoda, Sljotkin učini na mene utisak kao da se opet osećao „u svom elementuj”. Naređivao je i u sve se mešao kao i pre, i gramžljivo je motrio da se negde ne izda neka para više, mada se ovoga puta ta stvar nije njegovog džepa ticala. Maksimka,

u novoj, takođe od moje mame darovanoj mu dolami, izvodio je za pevnicom takve, tenorske note da u iskrenost njegove odanosti prema pokojniku, naravno, već niko posumnjati nije mogao!

Obe sestre bile su, naravno, u crnini — ali su izgledale više zbunjene no ogorčene, naročito Jevlampija. Ana je dala sebi neki smiren i isposnn1čki izgled, ali se inače nije usiljavala da plače, i samo je neprestano prelazila svojom lepom, suvonjavom rukom po kosi i obrazu. Jevlampija bi neprestano padala u zamišljenost.

Onu opštu, nepovratnu otuđenost, osudu koju sam ja bio uočio na dan Harlovljeve smrti, činilo mi se kao da sam i sad, na opelu, video na svim licima prisutnog u crkvi naroda, na svim njihovim pokretima, u njihovim pogledima — samo sad još i jače i čisto sa mnogo manje saučešća. Izgledalo je kao da sav taj svet zna da je greh u koji je harlovska porodica pala, onaj veliki greh, prešao sada u ruke jedinog pravednog Sudije, te da sad oni već nemaju rašta da se uznemiruju i osuđuju. Oni su se od sveg srca molili Bogu za dušu pokojnika, koga, dok je bio živ, nisu bog zna kako voleli, čak su ga se i bojali. Ali su ga sada žalili što je na tako strašan način svršio.

— I da kažeš da je čovek pio, brate slatki, — reče na paperti jedan mužik drugome.

— Pa, znaš kako je: — neko i ne pije, pa se opet — još te kako opija, — odgovori onaj. — To kako je kome na rođenju pisano.

— Ogrešili se, brate, o čoveka, — ponovi prvi mužik presudnu reč.

— Ogrešili, bogme! — prozboriše za njim i drugi.

— Ali vama kod pokojnika nije lako bilo? — zapitah ja jednog mužika, u kom upoznadoh Harlovog čipčiju.

— Pa... gospodar je bio, naravno, — odgovori mužik; — al’ ipak — što je grehota — grehota!

— Grehota... — opet se začu iz gomile.

Nad rakom je Jevlampija stojala takođe kao očajna i zaneta.. Teške misli su je mučile — mučne misli. Ja primetih da se ona sad prema Sljotkinu, koji je nekoliko puta pokušavao da s njom razgovara, — ponašala isto kao i prema Žitkovu, još i gore!

Posle nekoliko dana, u našoj okolini se rasprostre glas da je Jevlampija Martinovna Harlova za navek otišla iz roditeljskog doma,

ostavivši sestri i zetu sve svoje nasleđeno imanje — i uzevši iz imanja samo nekoliko stotina rubalja.

— Otkupila se, očevidno, Ana! — primeti moja mama. — Samo su, — dodade ona, obraćajući se Žitkovu, s kojim je igrala piketa — on joj beše zamenio Suvenira: — nečije ruke nevešte bile!

Žitkov setno pogleda u svoje pozamašne šake...

— Pa, dabogme da su bile nevešte! — kao da je pomislio on u taj mah.

Uskoro posle toga, ja i majka pođosmo u Moskvu — i mnogo je vremena minulo dok mi se nije dala prilika da se opet vidim sa obema kćerima Martina Petrovića.

XXX

Ali sam ih video. Sa Anom Martinovnom sam se video na najobičniji način. Došavši, posle smrti materine, u naše selo, u koje ja nisam svraćao više od petnaest godina, dobih od posrednika — primirnog sudije — poziv (tada se po svoj Rusiji, sa ni do danas nezaboravljsnom sporošću i aljkavošću, vršilo komasiranje zemljišta), poziv radi savetovanja i sporazuma sa ostalim sopstvenicima naše (negda od careva našim pretcima darovane) deonice — na imanje vlasteoke udove Ane Sljotkine.

Saopštenje da više na svetu ne postoji mamin „Čifutin” sa šljivovidnim očima, ni najmanje me, priznajem, nije ožalostilo; ali me je zanimalo da vidim njegovu udovicu. Nju su kod nas smatrali za vanrednu ekonomku i gazdaricu. I zbilja: njeno imanje i usadba, pa i sam dom — (ja i nehotpce ovom prilikom pogledah na krov: on sad beše od teškog lima) — sve se to nalazilo u izvrsnom poretku, sve je bilo akuratno, čisto, spremljeno, gde treba — obojeno, kao u kakve Nemice.

Sama Ana Martnnovna je, naravno, bila već dosta ostarila; ali ona naročita, suvoparna i čisto zločesta lepota, koja me je nekada toliko uzbuđivala, — ni sad je ne beše ostavila. Obučena je bila seoski — ali elegantno. Predusrela nas je ne svesrdno — ta reč se na nju ne bi mogla primeniti — no pristojno, pa, ugledavši mene, negdašnjeg svedoka onog strašnog događaja, čak ni obrvom

trepnula nije. Ni o mojoj mami, ni o svom ocu, ni o sestri, ni o mužu, ni reči da je proslovila, kao da su joj usta nečim zalivena bila.

Imala je dve ćerčice, obe vrlo lepe, stasite, s milim licima, s veselim i umiljatim izrazom u crnim očima; imala je i jednog sina, malko nalik na oca, ali ipak još te kakav dečko!

Za vreme sporova i prepiraka između sopstvenika, Ana Martinovna se držala mirno, sa dostojanstvom, ne ispoljavajući ni naročitu upornost, ni naročitu gramžljivost. Ali niko nije sigurnije od nje shvatio svoj račun, niti bi umeo ubedljivije isticati i braniti svoja prava. Svi dotični zakoni, čak ministarski raspisi, bili su joj dobro poznati. Govorila je malo i tihim glasom, ali je svaka reč cilj pogađala. Svršilo se tim što smo mi na sve njene zahteve svoju saglasnost izjavili i takve joj ustupke učinili da smo se posle i sami čudili i divili. Kad smo se vraćali kućama, neka gospoda vlasteli čak su sami sebe pošteno grdili; svi su se nakašljavali i odmahivali glavama.

— Žestoka glava ta snaša! — reče jedan.

— Ta bi žednog preko vode prevela! — umeša se drugi, malje delikatan sopstvenik: — meko ti stere, al’ te žulji kad spavaš!

— Pa kakva tvrdica, Bog je video! — dodade treći: — čašica votke i zalogaj ajvara na čoveka — ko je to još video!

— A šta se drugo i može od nje očekivati? — nabreknu najednom jedan dotle ćutljiv vlastelin: — ko danas ovde još ne zna da je ona muža svog otrovala?

Na veliko moje čuđenje niko ne nađe za potrebno da reč rekne protiv takve užasne, jamačno ni na čem neosnovane optužbe! To me tim većma začudilo, što, kraj svih pogrdnih izraza što sam ih naveo, štovanje prema Ani Martinovnoj su osećali svi, ne izuzimajući čak ni onog nedelikatnog posednika. A već posrednik — taj je čak do ushićenja dolazio.

— Da je na presto popneš, — uskliknu on: — ista Semiramida, ista Katarina Druga! Pokornost njenih robova — primerna... Vaspitavanje dece... primerno! Glava, brate! Pamet!

Nego Semiramidu i Katarinu na stranu — ali ne beše ni najmanje sumnje da je Ana Martinovna provodila život veoma srećan. Zadovoljstvo unutrašnje i spoljašnje, prijatna tišina duševnog zdravlja, — sve to kao da je strujalo sa nje same, sa njene porodice,

sa celog njenog doma. Sad, ukoliko je ona tu sreću zasluživala... to je drugo pitanje.

Uostalom, takva pitanja stavlja čovek samo dok je mlad. Jer sve na svetu, i dobro i zločesto — pada u deo čoveku — ne po njegovim zaslugama, nego usled nekakvih još neznanih nam, no logičkih zakona, na koje ja čak i ne mislim da ukazujem, mada mi se neki put čini da ih, ako i nejasno, osećam.

XXXI

Ja se raspitah kod posrednika o Jevlampiji Martinovnoj — i doznadoh da se o njoj, kako je otišla i konačno napustila roditeljski dom, svaki trag izgubio — te da je „verovatno sad već odavna — nebeski stanovnik”.

Tako se izrazio naš posrednik... no ja sam uveren da sam ja video Jevlampiju, da sam se jednom sreo s njom. A evo kako.

Četiri godine posle mog viđenja sa Anom Martinovnom, ja se preko leta nastanih u Murinu, omanjem seocetu kraj Petrograda, dobro poznatom gostima letnjikovaca osrednjeg imovnog stanja. Lov je oko Murina u to doba godine bio dosta dobar — i ja sam izlazio u lov skoro svaki dan.

Imao sam jednog lovačkog drugara, nekog Vikulova, od varoških građana. On beše pametan i dobar čovek — no, kako se on sam o sebi izražavao, potpuno „izgubljenog” vladanja. Gde sve nije bio taj čovek, i šta sve nije bio! Ništa njega nijs zadiviti moglo, sve vam je on znao — ali je voleo samo lov i — vino.

Elem, vraćamo se mi jednom iz lova u Murino, pa smo morali da prođemo pored jedne usamljene kuće koja je stajala na raskršću dva puta i ograđena visokim i čestim plotom. Nije mi bila prvina da vidim tu kuću, ali bi ona ipak svaki put izazivala moju radoznalost: na njoj je ležalo nešto tajnovito, zakopčano i uvučeno, mrgodno-nemušte što je potsećalo na tamnicu ili bolnicu.

Ovako, s druma, mogao se videti samo njen strm, tamnom bojom obojen limeni krov. Na čitavoj tarabi nalazila se samo jedna vrata; a i ona su izgledala — „gluvo” zamandaljena; nikakav se zvuk nikad iza njih nije mogao čuti. No kraj svega toga vi ste osećali da u tom domu mora da ipak neko živi: jer on ipak nije imao izgled napuštenog

obitališta. Naprotiv, sve je na njemu bilo tako solidno i čvrsto i zamašno, da bi, ako hoćete, i opsadu mogao podneti!

— Kakva je to tvrđava? — zapitah ja svog drugara. — Ne znate?

Vikulov lukavo zažmiri očima.

— Je l' te da je čudna zgrada? Tu naš ispravnik pravi dobar pazar.

— Kako to?

— Pa tako. O hlistima-raskolnicima — onima što bez popova žive — valjda ste čuli što?

— Slušao sam.

— No pa eto, tu im se njihova glavna matka nahodi.

— Žena?

— Da, matka; bogorodica, po njihovom.

— Ta šta govorite?!

— Pa kažem vam. Stroga neka, kažu... Komandantka! Hiljade rubalja joj na raspoloženju stoje. Da imam vlast, ja bih zašao pa bih sve te bogorodice... Al' šta vredi pričati!

On zovnu svog Pegašku, divnog psa, sa vanrednim čulom, ali bez ikakvog pojma o stojanju na zasedi. Vikulov je bio primoran da joj podlanči zadnju šapu, da ne juri kao oluj.

Reči mi njegove zapadoše i ostaše u glavi. Ja bih više puta išao navlaš okolišnim putem, samo da prođem mimo tu tajanstvenu kuću. Kad, jednom, dođoh spram nje, kad najednom, na moje veliko čudo, zaškripa ključ u bravi — zatim se i kapija otvori — ukaza se krupna konjska glava sa opletenom grivom na čelu — pa, ne hiteći, ispadoše na put omanja kola na formu onih u kojima piljari po selima putuju.

Na kožnom jastuku, bliže meni, sedeo je čovek od svojih trideset godina, neobično lepog i blagovidnog izgleda, u čistoj crnoj kabanici, i snisko na čelo natučenoj kapi. On je ozbiljno upravljao dobro uranjenim, kao peć širokim konjem; a pored tog muškarca od one strane, sedela je ženska visoka stasa, prava kao jela. Njenu glavu je pokrivao skupocen crn šal. Obučena je bila u kratak kadifeni ćurak maslinove boje i u zagasito sivu vunenu suknju; bele joj ruke, skrštene na grudima, pridržavale su jedna drugu.

Te taljige skrenuše drumom u levo — te se ta ženska nađe na dva koraka od mene; ona lako krenu glavom, i ja poznadoh —

Jevlampiju Harlovu... Poznadoh je odjedanput, nijednog trenutka se nisam kolebao, a i nemogućno je bilo kolebati se: takvih očiju kao što se njene — a naročito takvog sklada usana — nadmenog i čulnog — ja ni u koga svog veka viđao nisam.

Lice joj je došlo duguljastije i suvlje, koža potavnila, ovde onde ukazivahu se i bore; ali se naročito izmenio bio sam izraz toga lica! Teško je izraziti rečima u kolikoj meri je ono došlo samouvereno, strogo, oholo! Ne običnim spokojstvom vlasti — nego presićenošću vlašću odisala joj je svaka crta. U nemarnom pogledu koji ona na mene baci — čitala se davnašnja, zastarela navika nailaziti samu pokornost „bez pogovora”, punu strahopoštovanja.

Ta žena je — očevidno — živela okružena ne poklonicima — no robovima; ona je, očevidno, već zaboravila bila ono vreme kad ma kakva njena zapovest ili želja — ne bi bili onoga časa izvršene!

Ja je glasno nazvah po imenu — njenom i očevom; ona jedva primetno zadrhta, opet me pogleda — ne sa strahom — no sa prezrivim gnevom: ko sme, — kao veli, — još mene uznemirivati? — i, jedva primetno otvorivši usta, izgovori zapovednu reč.

Čovek što je do nje sedeo, trže se, zamahnu i udari uzdom po konju — ovaj se krenu napred brzim i krupnim kasom — i kola iščezoše.

Od tog doba nisam više viđao Jevlampiju. Na koji je to način kći Martina Petrovića dospela u hlistovske bogorodice — ja ni zamisliti ne mogu; no ko zna, možda je ona sama osnovala novo hlistovsko veroučenje, koje će se nazvati — ili se možda već sad naziva, po njenom imenu — Jevlampijevština?

Svašta biva, svašta se dešava.

I eto šta sam imao da vam kažem o mom stepskom kralju Liru, o porodici njegovoj i postupcima njegovim”.

Pripovedač ućuta — a mi još malo porazgovarasmo, pa se — svako sebi — raziđosmo.

JADNICA

— Preveo LJ. J. Maksimović —

Da, da, — otpoče Petar Gavrilović, — to su bili teški dani... i ja bih najviše voleo da ih nikako i ne obnavljam u svome pamćenju... Ali pošto sam vam već obećao — onda ću vam sve ispričati. Slušajte.

I

Ja sam u to vreme (u zimu 1835 godine) živeo u Moskvi, kod tetke, rođene sestre moje pokojne majke. Bilo mi je osamiaest godina: tek sam bio prešao sa druge na treću godinu „slovesnoga” fakulteta (tako se on u to vreme nazivao) na Moskovskom univerzitetu. Moja tetka je bila žena mirna i. povučena, udovica. Živela je na Ostoženki, u drvenoj kući koja je bila tako topla, kako, po mome mišljenju, samo u Moskvi može biti, i nigde više. Ona se skoro ni s kim nije sastajala, sedela je od jutra do večera u salonu sa dvema svojim „družbenicama”, pila čaj od raznih trava, razlagala pasjans i vrlo često naređivala da joj se salon okadi.

Družbenice bi tadl bežale u pretsoblje; posle nekoliko minuta je stari sluga u fraku od livreje unosio bakarni tanjir sa gomilicom suve matočine na usijanom crepu, koju je, žurno koračajući po uzanim ćilimima, polivao sirćetom. Bela para je udarala u njegovo naborano lice, on se mrštio i okretao glavu, a kanarinke u trpezariji su dizale veliku graju, nadražene cvrčanjem onoga kada.

Mene, koji sam bio ostao pravo siroče, tetka je mnogo volela i mazila. Ona je mene pustila da potpuno sam uživam ceo međusprat. Moje sobe bile su nameštene vrlo raskošno, i nisu ni malo ličile na studentski stan: u spavaćoj sobi prozori su bili ukrašeni ružičastim zavesama, a iznad postelje bio je nameštem svileni baldahin sa plavim kićankama na ivicama. Te kićanke, moram vam priznati, prilično su me zbunjivale: po mojem shvatanju, „nežnosti” ove vrste trebalo je da obore moj ugled kod mojih drugova. Oni su mene i bez toga prozvali gimnazistkinjom: meni, naime, nikako nije polazilo za rukom da se priviknem na pušenje.

Učenje mi je išlo — ne vredi da krijem — slabo, naročito na početku godine: često sam izostajao. Tetka mi je poklonila jedne prostrane generalske saonice sa medveđim krznom na sedištima i zapregom ukrašenih vjatskih ždrebaca.

„Blagorodne” kuće posećivao sam retko, ali sam u pozorištu bio postao sasvim svoj čovek — a po poslastičarnicama sam svakodnevno jeo masu kolača. Pored svega toga nisam sebi dozvoljavao nikakve izgrede i ponašao sam se vrlo skromno, „en jeune homme de bonne maison“. Ja ni po koju cenu nisam hteo da ožalostim moju tetku; a pored toga i krv je u mojim žilama strujala prilično polako.

II

Mene je još u najranijoj mladosti obuzela strast za igrom šaha; o teoriji nisam imao ni pojma, a ipak sam igrao prilično dobro. Jedared sam u kafani imao priliku da vidim jedan dugačak dvoboj između dva igrača, od kojih mi se jedan, belomusast mladić od svojih dvadeset i pet godina, učinio veoma jak. Partija se završila u njegovu korist; ja mu predložih da odigra sa mnom jednu partiju. On pristade... i u toku jednog časa on me kao od šale pobedi triput uzastopce.

— Vi imate sposobnost za igru, — reče mi on učtivim glasom, verovatno zapazivši patnju mojega samoljublja, — ali vi ne znate načine otvaranja igre. Morali biste pročitati neku knjižicu o tome, od Algajera ili od Petrova.

— Mislite? A gde mogu da nađem te knjige?

— Dođite kod mene; ja ću vam dati.

On mi kaza svoje ime i reče gde stanuje. Sutradan ja odoh k njemu, a posle nedelju dana mi se skoro nikako nismo rastajali jedan od drugoga.

III

Moj novi poznanik zvao se Aleksandar Davidović Fustov. On je živeo kod svoje majke, prilično bogate žene, statske savetnice, u zasebnom krilu kuće, u potpunoj slobodi, isto kao i ja kod moje tetke. On se vodio na službi u ministarstvu dvora. Ja se sa njime. iskreno

združih. U celom mom životu ja nisam bio naišao na „simpatičnijeg” čoveka.

Na njemu je sve bilo prijatno i privlačno: njegova stasita pojava, njegov hod, glas i, naročito, njegovo dosta malo, fino lice sa zlatasto plavim očima, sa finim, koketno izvajanim nosićem, sa stalnim ljubaznim osmehom na njegovim purpurnim usnama, sa blagim kovrdžama meke kose iznad nešto malo suženog, ali kao sneg belog čela.

Fustovljeva narav odlikovala se vanrednom ravnomernošću i nekom prijatnom, uzdržanom predusretljivošću; on se nikad, ni zbog čega nije zamislio, uvek je sa svačim bio zadovoljan; ali se zato ničim nije ni oduševljavao. Sve čega je bilo odviše, pa ma to bilo i neko najbolje osećanje, njega je vređalo: „to je divljački, divljački“, govorio je on u takvim slučajevima, grčeći se nekako, jedva primetno, i žmireći svojim zlatastim očima.

A čudne je oči imao Fustov! One su stalno izražavale razumevanje, dobronamernost, pa čak i odanost. Ja sam tek posle dužeg vremena primetio da je izraz njegovnh očiju bio u zavisnosti jedino od njihovog naročitog ustrojstva, da se on nije menjao ni onda kada je on jeo svoju čorbu ili kad je pripaljivao cigaru.

Njegova pedantnost je u našem krugu bila ušla već u poslovicu. Istina, jedna njegova baba bila je Nemica. Priroda ga je obdarila raznolikim sposobnostima. On je bio odličan igrač, majstorski je jašio na konju a plivao je izvrsno, „tišlerisao” je, oštrio, lepio, koričio knjige, izrezivao siluete, slikao akvarelom buket cveća ili Napoleona iz profila u „nebeski-plavoj” uniformi, sa osećanjem je svirao na citri, znao mnoštvo veština sa kartama, kao i raznih drugih, i bio vrlo dobro posvećen u suštinu mehanike, fizike i hemije, a da se nigde nije preko mere isticao.

Samo mu jezici nisu išli od ruke: čak je i francuski govorio prilično rđavo. On je uopšte govorio malo i u našim studentskim diskusijama učestvovao je više živahnom nežnošću svojih očiju i svoga vedrog osmeha. Ženskinju se Fustov dopadao bezuslovno, ali o tom pitanju, veoma važnom za mlade ljude, nije voleo da se objašnjava i potpuno je zaslužio nadimak „skromnoga Don Žuana”, kako su ga njegovi drugovi bili prozvali.

Ja se Fustovu nisam čudio; na njemu čovek nije imao čemu da se čudi, ali sam bio ushićen njegovim raspoloženjem, iako se ono u suštini izražavalo samo u tome što mi je on dozvoljavao da priđem njegovoj ličnosti kad god sam to ja hteo. U mojim očima je Fustov bio najsrećniji čovek na svetu. Njegov život je tekao baš kao po maslu. Mati, braća, sestre, tetke, ujak, svi su ga obožavali, on je sa svima njima bio u najboljem prijateljstvu i imao je renome najprimernijega rođaka.

IV

Jedared odoh ja k njemu prilično rano i ne zatekoh ga u kabinetu. On me zovnu iz susedne sobe: otuda se čulo frkanje i pljuskanje. Fustov se svako jutro umivao i prskao hladnom vodom, a onda je oko četvrt časa izvodio gimnastičke vežbe, u kojima je postao pravi majstor. Neku naročitu brigu o zdravlju svojega tela nije vodio, ali ono što je neophodno — to nije propuštao. („Ne zaboravljaj na sebe, ne uzrujavaj se, radi s merom!” — to su bile njegove devize).

Fustov se još ne beše pojavio, kad se tek najednom spoljna vrata širom otvoriše, a u sobu uđs jedan čovek pedesetih godina, u propisnom fraku, onizak, temeljan, sa mlečno-belunjavim očima na tamno crvenom licu i gustom sedom, kovruavom kosom, koja mu je stojala na glavi baš kao neka kapa. Taj čovek zastade, pogleda u mene, široko otvori svoja velika usta i, zasmejavši se metalnim smehom, oštro se udari šakom po butini, pričem odiže nogu visoko ispred sebe.

— Ivan Demjanić? — zapita iza vrata moj prijatelj.

— On, i niko drugi, — odazva se pridošlica. — A šta vi to radite? dovršavate svoju toaletu? Lepo! Lepo! (Glas čoveka koji se zvao Ivan Demjanić zvučao je isto onako kao i njegov smeh, nekako metalno). Ja krenuo k vašem bratiću da mu čas održim; ali on mora biti da je ozebao, stalno kija. Ne može da funkcioniše. A ja onda navratio kod vas, da se malo ogrejem.

Ivan Demjanić se opet zasmeja onim istim čudnovatim smehom, opet se zvonko udari po butini i, izvadivši kariranu maramicu iz džepa, išmrknu se glasno, svirepo iskolačivši oči, pa, pljunuvši u maramicu, viknu na sav glas: phi-i-i!

Fustov uđe u sobu pa nas, pozdravivši se sa obojicom, zapita da li se mi poznajemo.

— Ne, ne poznajemo se, — odmah zagrme Ivan Demjanić, — veteran iz dvanaeste godine ovu čast nije imao!

Fustov pretstavi prvo mene, a zatim, ukazujući na „veterana iz dvanaeste godine”, reče: „Ivan Demjanić Rač, predavač... raznih predmeta”.

— Tačno, baš raznih predmeta, — prihvati g. Rač. — Kad samo pomislim šta sve nisam ja predavao, pa i sad predajem! I matematiku i geografiju i statistiku i talijansko knjigovodstvo, haha-ha-ha! i muziku! Vi sumnjate, dragi gospodine? — obrecnu se najedared on na mene. — Zapitajte Aleksandra Davidovića s kakvim uspehom sviram ja u fagot? I kakav bih ja u protivnom slučaju bio Pemac, ili ti Čeh, koji i jesam? Da, gospodine, ja sam Čeh, i moj zavičaj je — starodrevni Prag! Nego zbilja, Aleksandre Davidoviću, što vas tako davno nema? Da otsviramo koji duetčić... ha-ha! Pa bogami!

— Bio sam ja kod vas, Ivane Demjaniću, prekjuče, — odgovori mu Fustov.

— E pa zato ja i kažem, odavno, ha-ha!

Kad se gospodin Rač smejao, njegove bele oči su se nekako čudnovato i nemirno kretale čas na jednu, čas na drugu stranu.

— Ja vidim, mladiću, da Rač ovo moje ponašanje začuđava, — obrati se on opet meni. — Ali to dolazi samo otud što vi ne znate moje ustrojstvo. A vi se obavestite o meni kod našeg dobrog Aleksandra Davidovmća. i šta će vam on reći? On će vam reći da je stari Rač prostak, rusak, istina ne po poreklu, ali zato po svojoj duši, ha-ha!

...Na krštenju sam dobio ime Johan-Ditrih, ali me svi zovu — Ivan Demjanić! Što na umu — to na drumu; srce mi je, što kažu, kao na dlanu, a sve te moguće ceremonije niti znam, niti hoću da znam! Nek’ idu bestraga! Navratite k meni koji put pred veče, pa ćete i sami videti. I moja baba — odnosno moja žena — i ona je prosta; skuvaće nam i ispeći... čitave hrpe! Je li tako, Aleksandre Davidiću?

Fustov se samo osmehnu a ja oćutah.

— Nemojte da izbegavate starca, navratite, — nastavljaše gospodin Rač. — A sad... — (On izvadi debeo, srebrn časovnik iz

džepa i prinese ga iskolačenom desnom oku). Meni će, mislim, bolje biti da krenem dalje. Očekuje me drugo ptiče... Sam bi ga đavo znao šta mu sve ne predajem... i mitologiju, tako mi Boga!

... A daleko mu je kuća, nesretniku! Čak kod Crvene Kapije! Ali šta mogu, odguraću peške, i kad pogledaš, a petoaltinik, određen za fijaker, ostao lepo ceo u mom džepu! Ha-ha! Izvinjavajte, molim vas, plemenita gospodo, i do viđenja! A vi mladi prijatelju navratite... A i zašto ne bi navratili? Duetčić neizostavno moramo otsvirati! — doviknu gospodin Rač iz pretsoblja, oblačeći uz lupnjavu svoje kaljače, i njegov metalni smeh se poslednji put razleže.

V

— Ko je taj čudni čovek?! — obratih se ja Fustovu, koji se već beše zaposlio za tokarskom tezgom. — Je li on zaista stranac? On tako tečno govori ruski.

— Jeste, stranac je; samo ima već trideset godina kako se doselio u Rusiju. Njega mal’te nije, hiljadu osam stotina druge godine, neki knez uvezao iz inostranstva... u svojstvu sekretara... ili, još mnogo verovatnije, kamerdinera. A ruski govori zaista odlično.

— Potpuno majstorski, sa svima finesama i začkoljicama, — umešah se ja.

— Jeste, to je istina. Samo je sve to suviše neprirodno. Svi oni tako, ti porušeni Nemci.

— Ali on je Čeh.

— Ne znam; možda je i Čeh. Sa ženom govori nemački.

— A zašto on sebi pridaje titulu veterana dvanaeste godine? Da nije služio u poslednjoj odbrani?

— Kakva poslednja odbrana! Za vreme požara ostao je u Moskvi, gde mu je celokupna imovina propala... Eto to mu je sve njegovo ratovanje.

— Pa zašto je ostao u Moskvi?

Fustov je nastavljao kao vodenica.

— Bog bi ga njegov znao. Neki su mi kazivali da |e on kod nas služio kao špijun; ali to je sigurno izmišljotina. A da je zbog upropaštene imovine od države dobio otštetu, to je cela istina.

— On nosi frak od uniforme... Znači, on služi negde?

— Služn. Predavač je u kadetskom korpusu. On je pridvorni savetnik.
— A odakle mu je žena?
— Ovdašnja Nemica, ćerka jednog kobasičara... kasapina...
— I ti ga često posećuješ?
— Posećujem ga.
— A kako je kod njih, veselo?
— Prilično veselo.
— Ima li dece?
— Ima. Od Nemice troje i od prve žene sin i ćerka.
— A koliko je najstarijoj godina?
— Tako, dvadeset pet.
Meni se učini da se Fustov više prignu nad tezgom, a točak se poče brže okretati i zujati usled odmerenih udara njegove noge.
— A je li lepa na izgled?
— Kako za čiji ukus. Lice joj je savršeno, a i sva je... savršena devojka.
„Aha!” pomislih ja. Fustov nastavljaše svoj posao sa naročitom marljivošću i na moje sledeće pitanje odgovori mi samo jednim „M-hm”.
„Moraću je upoznati!” odlučih ja za sebe.

VI

Posle nekoliko dana odosmo ja i Fustov kod gospodina Rača uveče u posetu. On je živeo u kući brvnari, sa velikim dvorištem i voćnjakom, u Krivom sokaku, pored Prečistenskog bulevara. On iziđe pred nas u pretsoblje i, dočekavši nas sa svojim gromkim smehom i grajom, odmah nas uvede u salon, gde me pretstavi jednoj krupnoj dami, u tesnoj vunenoj haljini, Eleonori Karpovnoj, svojoj supruzi..
Eleonora Krapovna se, po svoj prilici, u svojoj mladosti odlikovala onim što Francuzi, bog zna zbog čega, nazivaju „đavolskom lepotom”, drugim rečima svežinom; ali kad sam se ja sa njom upoznao, ona je i nehotice potsećala svakog ko je nogleda na komad goveđine, koji je kasapin baš sad izneo na čist mramorni sto. Ovu reč „čist” ja nisam upotrebio slučajno: jer, ne samo da je sama

domaćica izgledala kao obrazac čistoće, nego se i sve oko nje, u celoj kući, samo caklilo i blistalo. Sve je bilo oribano, uglađeno, oprano sapunom; samovar na okruglome stolu sav je kao žeravica goreo; zavese na prozorima, salfeti sve su se krhali od štirka, isto tako kao i odelca i košuljice četvoro dece gospodina Rača, koja su takođe tu bila posedala. Sve su to bili krupni, dobro uhranjeni debeljci, vrlo slični materi, sa zatubastim, čvrstim licima, zulufima na slepoočnicama i punačkim, crvenim ručicama. Sve četvoro imali su noseve prilično spljoštene, usne velike, baš kao natečene i sićušne, otvoreno-sive oči.

— Eto vam i moje garde! — viknu gospodin Rač, spuštajući svoju tešku ruku redom svoj deci na glavu. — Kolja, Olja, Saška i Maška! Ovom je osam, ovoj sedam, ovome četiri, a ovoj čitave dve godine! Ha-ha-ha! Kao što izvoljevate videti, ja i moja žena ne gubimo vreme uzalud. Ehe? Eleonora Karpovna?

— Već vi uvek morate tako nešto da kažete, — reče Eleonora Karpovna i okrenu se na drugu stranu.

— I svim tim svojim žgepčićima sve sama ruska imena ponadavala! — nastavljaše gospodin Rač. — Dok dlan o dlan, ona ih u grčku veru pokrsti! Bogami! To vam je prava Slovenka, neka me đavo moj nosi, iako je čiste germanske krvi! Eleonora Karpovna, jeste li vi Slovenka?

Eleonora Karpovna se naljuti.

— Ja sam dvorska savetnica, eto vam šta sam ja! A, prema tome, znači da sam ruska dama, i sve što ćete vi sad tu govoriti...

— Eto, koliko ona voli Rusiju, prosto da Bog sačuva! — prekide je Ivan Demjanić. — Na formu zemljotresa, ha-ha!

— Pa šta onda? — nastavljaše Eleonora Karlovna. — Tako i jeste, razume se da volim Rusiju, jer, recite mi vi, gde bih to ja inače dobila plemićsku titulu? A ovako su sad i moja deca plemenita! Kolia, sitze ruhig mit den Füssen!

Rač odmahnu prema njoj rukom.

— Hajde, dobro, Sumbeko carice, umiri se! A gde je „plemeniti” Viktorka? Mora biti da se stalno smuca gde mu dune u pamet! Ali naići će i on na inspektora! Pokazaće mu on njegovo skitanje! Das ist ein Bummler der Fiktor!

— Dem Fiktor kann ich nicht kommandieren, Ivan Demjanič. Vi to dobro znate! — progunđa Eleonora Karpovna.

Ja pogledah u Fustova, želeći da najzad saznam šta ga je to nagonilo da posećuje ovakve ljude… ali u tom trenutku uđe u sobu devojka visokog rasta, u crnoj haljini, ona najstarija kći gospodina Rača, o kojoj mi je govorio Fustov... I ja razumedoh uzrok čestih poseta moga prijatelja.

VII

Sećam se, Šekspir na jednom mestu govori o „belom golubu u jatu crnih gavranova”; sličan utisak učinila je na mene sad ova devojka: između cele okoline koja ju je okružavala i nje same nije bilo skoro ničeg zajedničkog; izgledalo je da je i ona sama bila u velikoj nedoumici i da se u sebi čudila kako je to ona zapala u tu sredinu.

Svi članovi porodice gospodkna Rača bili su samozadovoljni, dobrodušni i potpuno zdravi; a njeno prekrasno lice, koje je već bilo počelo da vene, nosilo je tragove tuge, gordosti i bolešljivosti. Oni, očevidni plebejci, držali su se neusiljeno, pa čak i grubo, ali prosto; a na svem njenom, nesumnjivo aristokratskom biću ogledala se neka brižna tuga. U samoj njenoj spoljašnjosti Nije se zapažao onaj sklad koji je svojstven germanskoj rasi: ona je mnogo pre ličila na stanovnike južnih krajeva. Vanredno gusta, crna kosa bez i malo sjaja, upale, takođe crne i tmurne, ali divne oči, nisko, ispupčeno čelo, orlovski nos, zelenkasto bledilo glatke kože, nekakva tragična crta pored tankih usana i na malko upalim obrazima, nešto oštro, a u isto vreme bespomoćno u pokretima, raskoš bez gracije...

Sve mi se to u Italiji ne bi učinilo ni malo neobično, ali u Moskvi, blizu Prečistenskog bulevara — tu me je prosto zadivilo! Kad ona uđe u sobu, ja ustadoh; ona baci na mene jedan brz, neravan pogled, pa, oborivši svoje crne trepavice, sede blizu prozora, „kao Tatjana” (Puškinov Onjegin bio je u to vreme svakome od nas u svežem pamćenju).

Ja pogledah Fustova, ali moj prijatelj je prema adeni bio okrenut leđima i prihvatao čašu čaja iz punačkih ruku Eleonore Karpovne.

Primetio sam. još i to, da je pri svom ulazu ova devojka unela u sobu struju lake, fizičke hladnoće... „Kakva li je to statua?” pomislih ja.

VIII

— Petre Gavriloviću! — zagrme gospodin Rač, obraćajući se meni, — dozvolite da vas upoznam sa mojom... sa mojom... sa mojom prvom numerom, ha-ha-ha! sa Suzanom Ivanovnom!

Ja se ćuteći poklonih i odmah pomislih: „Eto, i ime joj nije u saglasnosti sa ostalima”, a Suzana se malko pridiže, ne osmehnuvši se i ne otvorivši čvrsto stisnute pesnice.

— A što će biti sa duetčićem? — nastavljao je Ivan Demjanić: — Aleksandre Davidiću? a? dobrotvore! Vaša citra je ostala kod nas, a ja sam fagot već izvadio iz futrole. Nasladimo ušesa uvažene kompanije! — (G. Rač je voleo da ukrašava svoj obični govor; malo-malo pa bi tek izbacio po neki izraz sličan onima kojim su nakićeni svi ultra narodni stihovi kneza Vjazemskog: „do sele”, umesto „dovde”, „ovdi nam se ne pruža prilika”, „stremi očima kriomice”, i tako dalje... Sećam se, jednom me je Ivan Demjanić, zanesen svojom pasnjom prema oštrim izrazima sa energičnim završetkom, počeo ubeđivati da je kod njega u voćnjaku sve sam krečnjak, žavornjak i kopitnjak).

— Dakle šta kažete? Pristajete? — viknu Ivan Demjanić, videvši da Fustov ne odgovara.

— Koljka, hajd’ u kabinet, vuci ovamo pultove! Olga, daj citru! I sveće za pultove blagoizvoli, blagovernice! — (G. Rač se vrteo po sobi kao čigra).

— Petre Gavriliću, vi volite muziku, a? A ako ne volite, vi se zabavite razgovorom, samo pazite, sa — surdinom! Ha-ha-ha! I gde se samo taj okačenjak Viktor smuca? Ni njemu ne bi škodilo da čuje! Vi ste ga, Eleonora Karpovna, sasvim razmazili!

Eleonora Karpovna sva planu.

— Aber was kann ich denn, Ivan Demjanić?...

— E, dobro, dobro, ne gunđaj! Bleibe ruhig, hast verstanden? Aleksandre Davidiću! izvoljevajte!

Deca odmah izvršiše naredbu roditelja, pultovi se uspraviše, muzika otpoče. Ja sam već spomenuo da je Fustov odlično svirao u

citru, ali na mene je taj instrumenat od uvek ostavljao jedan vrlo tegoban utisak. Meni se uvek činilo, a i danas mi se čini, da je u citri zatvorena duša matorog židova-zelenaša, i da ona žalostivo plače i žali se na bezdušnog virtuoza koji je nagoni da izdaje zvuke od sebe.

Ni sviranje g. Rača, tako isto, nije mi činilo nikakvo zadovoljstvo; sem toga, njegovo naglo pocrvenelo lice sa zlobno iskolačenim očima dobilo je bilo neki zloslutan izraz: sasvim kao da se spremao da ubije nekoga svojim fagotom i kao da se tome unapred rugao i pretio mu, puštajući jednu za drugom prigušeno-promukle grube note. Ja se pridružih Suzani pa je zapitah, sačekavši prvu malo dužu pauzu, da li i ona isto tako voli muziku kao i njen otac?

Ona otstupi unazad, baš kao da sam je ja gurnuo.. pa otsečno reče: — Kao ko?

— Kao vaš otac, — ponovih ja, — gospodin Rač.

— Gospodin Rač meni nije otac.

— Nije vam otac! Oprostite, molim vas... Mora biti da nisam dobro razumeo... Ali meni se čini da je Aleksandar Davidić...

Suzana se zagleda u mene uporno i sa izvesnom strepnjom.

— Vi niste razumeli gospodina Fustova. Gospodin Rač je moj očuh.

Ja poćutah.

— I vi ne volite muziku? — počeh ja iznova.

Suzana me opet pogleda. U njenim očima je, očevidno, bilo nečeg zadivljalog. Bilo je jasno da ona nije očekivala i da nije želela da se naš razgovor produži.

— ja vam to nisam kazala, — polagano izgovori ona.

— Tru-tu-tu-tu-tu-u-u... sa iznenadnom jarošću zatrubi fagot, završujući poslednju fiorituru. Ja se osvrnuh, ugledah ispod klopavih ušiju nabrekli, kao u udava, vrat gospodina Rača, i on mi se učini odvratan.

— Ali ovaj... instrumenat sigurno ne volite, — rekoh ja poluglasno.

— Da... njega ne volim, — odgovori ona, i kao da razumede moju misao.

„Tako dakle!” pomislih ja, i baš kao da se nečemu obradovah.

— Suzana Ivanovna, — progovori najedared Eleonora Karpovna na svojem nemačko-ruskom jeziku, — veoma voli muziku, i sama vrlo lepo svira na klaviru, samo ona nikad neće da svira na klaviru kad je mnogo mole da svira.

Suzana ništa ne odgovori Eleonori Karpovnoj — ona je čak i ne pogleda — i samo ovlaš, ispod oborenih trepavica, skrenu pogled prema njoj. Meni je bio dovoljan samo taj jedan pokret — pokret njenih zenica — pa da razumem kakvu je vrstu osećanja gajila Suzana prema drugoj supruzi svoga očuva... I ja se opet nečemu obradovah.

Međutim duet se završi. Fustov ustade, pa, prišavši neodlučnim koracima prozoru pored koga smo sedeli ja i Suzana, zapita je da li je dobila od Lengolda note, koje je on obećao da će poručiti iz Petrograda.

— Potpuri iz Roberta Đavola, — dodade on, obraćajući se meni: — iz te nove opere, o kojoj se sad toliko mnogo govori.

— Ne, nisam dobila, — odgovori Suzana i, obrnuvši se licem prema prozoru, žurno prošaputa: — Molim vas, Aleksandre Davidiću, molim vas, ne terajte me danas da sviram! Nisam ni malo raspoložena.

— Šta kažete? Majerberov Robert Đavo! — propišta Ivan Demjanić prišavši nama: — smem da se kladim da je izvrsna stvar! On je Židov, a svi su Židovi, kao i Česi, rođeni muzičari! Naročito Židovi. Zar nije tako Suzana Ivanovna? A? Ha-ha-ha-ha!

U poslednjim rečima Ivana Demjanića, a ovoga puta čak i u samom njegovom smehu, osećalo se nešto drugo nego što je njegovo uobičajeno glumljenje — osećala se želja da uvredi. Tako se bar meni učinilo, a tako ga je i Suzana razumela. Ona i protiv svoje volje uzdrhta, pocrvene, stište zubima donju usnicu. Jedna sjajna tačka, slična blesku suze, pojavi se u njenome oku i tada ona naglo ustade i izađe iz sobe napolje.

— Gde ćete, Suzana Ivanovna? — viknu za njom gospodin Rač.

— Ostavite vi nju, Ivane Demjaniću, — umeša se Eleonora Karpovna. — Kad ona već nešto sebi uvrti u glavu...

— Nervozna priroda, — progovori Rač, obrnuvši se na potpeticama, i pljesnu se po butini, — plexus solaris nije zdrav. O! pa nemojte tako da me gledate, Petre Gavriliću! Ja sam se bavio i

anatomijom, ha-ha! Ja znam i da lečim! Eto, zapitajte samo Eleonoru Karpovnu... Sve njene bolesti lečim ja! Takvu imam metodu.

— A vi stalno morate te vaše šale da zbijate, Ivane Demjaniću, — odgovori mu ona sa nezadovoljstvom, dok je Fustov, osmehujući se i raspoloženo se klateći, posmatrao oboje supruga.

— A zašto opet da se ne šalim, mein Mütterchen? — prihvati Ivan Demjanić. — Nama je život dat da ga koristimo, a još više da uživamo, kako je to rekao jedan poznat stihotvorac. Koljka, obriši taj nos, prase jedno!

IX

— Ja sam danas, tvojom dobrotom, bio u veoma nezgodnom položaju, — rekoh ja tog večera Fustovu, kada smo se vraćali kući. — Ti si mi kazao da je ta... kako se ono zvaše? Suzana — ćerka gospodina Rača, a ona mu je pastorka.

— Zaista! Zar sam ti ja rekao da mu je ona ćerka? Uostalom... zar to nije svejedno?

— Taj tvoj Rač, — nastavljah ja... — Ah, Aleksandre! što se on meni ne dopada! Jesi li ti primetio sa kakvim je on naročitim potsmehom danas govorio pred njom o Židovima? Pa zar je ona... Jevrejka?

Fustov je išao ispred mene, mašući rukama; bilo je hladno, sneg je škripao, kao so, ispod nogu.

— Jeste, sećam se, tako sam nešto čuo, — reče on najzad... — Njena je majka, izgleda, bila jevrejskog porekla.

— Znači da se gospodin Rač prvi put oženio udovicom?

— Verovatno.

— Hm!... A taj Viktor, koji juče nije došao, je l’ i on njegov pastorak?

— Ne... on je njegov pravi sin. Uostalom, ja se, kao što znaš, u tuđe stvari ne mešam i ne volim da ispitujem. Ja nisam radoznao.

Ja se ugrizoh za jezik. Fustov je neprestano žurio napred. Kad smo bili već blizu kuće, ja ga sustigoh i zagledah mu se u lice.

— Slušaj, — rekoh ja, — a je li Suzana zaista dobra pijanistkinja?

Fustov se namršti.

— Ona dobro svira na klaviru, — progovori on kroz zube. — Samo je ona vrlo divljačna, upozoravam te! — dodade on lako se stresajući. On baš. kao da se kajaše što me je upoznao s njom.

Ja oćutah, i mi se rastadosmo.

X

Idućeg jutra ja se opet uputih Fustovu. Za mene je postala potreba da pre podne provedem kod njega. On me dočeka ljubazno, kao i uvek, ali o jučerašnjoj poseti — ni reči! Kao da je vodu u usta uzeo. Ja uzeh da prelistavam poslednji broj Teleskopa.

Jedna nova ličnost uđe u sobu. To je bio baš onaj sin g. Rača, Viktor, zbog čijeg se nedolaska juče ljutio njegov otac.

To je bio mladić od svojih osamnaest godina, već ispijen i bolešljiv, sa sladunjavo-drskim osmehom na nečistom licu, sa izrazom zamorenosti u sitnim upaljenim očima. On je ličio na oca, samo su njegove crte bile sitnije i nisu bile bez izvesne prijatnosti. Ali u samoj toj prijatnosti bilo je nečeg rđavog. On je bio obučen veoma aljkavo, na sakou njegove uniforme nije bilo jednog dugmeta, jedna mu je čizma bila pocepana, a zadah duvana je prosto udarao od njega.

— Dobar dan, — progovori on promuklim glasom, i sa onim naročitim trzanjem ramena i glave koje sam uvek viđao kod razmaženih i samouverenih mladića. — Hteo sam da odem na univerzitet, a dospeo sam kod vas. Nešto me u grudima probada. Dajte mi cigaru. — On pređe preko cele sobe, mlitavo pokrećući svoje noge i ne vadeći ruke iz džepova od pantalona, pa se onda naglo sruči na divan.

— Vi ste nazebli? — zapita ga Fustov, i pretstavi nas jednog drugome. Mi smo obojica bili studenti, ali smo bili na različitim fakultetima.

— Ne!... Nisam nazebao! Istina, juče smo... (Ovde se gospodin Rač junior osmehnu celim ustima, takođe ne bez izvesne prijatnosti, ali tada primetih da su mu zubi veoma ružni) popili mnogo, vrlo mnogo. Da. — On zapali cigaru i otkašlja se. — Obihodova smo ispraćali.

— A gde on odlazi?

— Na Kavkaz, i vuče tamo i svoju ljubljenu. Znate onu, crnomanjastu, sa mladežima. Budala!

— Vaš otac je juče za vas pitao, — primeti Fustov.

Vihtor otpljunu u stranu.

— Jest’, čuo sam. Vi ste juče zabasali u našu čergu. Pa, šta je bilo? jeste li muzicirali?

— Kao i obično.

— A ona... Mora da se pred novim gostom (tu on klimnu glavom prema meni) mnogo cifrala? Sigurno nije svirala?

— O kome vi to govorite? — zapita Fustov.

— Pa, razume se, o uvaženoj Suzani Ivanovnoj!

Viktor se zavali još udobnije, izdiže ruku iznad glave, pogleda nešto u dlan i nekako tupo frknu.

Ja pogledah Fustova. On samo sleže ramenima, kao želeći time da mi da na znanje da se od takvog smetenjaka i ne može ništa bolje očekivati.

XI

Viktor poče da govori, gledajući u tavanicu, polagano i kroz nos, o pozorištu, o dvojici njemu noznatih glumaca, o nekoj Serafimi Serafimovnoj, koja mu je „podvalila”, o novom profesoru R., koga je nazvao stokom, — jer, zamislite samo, šta je ta nakaza izmislila? Svako predavanje počinje sa prozivkom, a ovamo se ubraja u liberale! strpao bih ja sve te vaše liberale u buvaru! — i, okrenuvši se najzad celim licem i telom Fustovu, progovori pola žalostivim, pola potsmešljivim glasom:

— Evo šta sam hteo da vas zamolim, Aleksandre Davidiću... Zar se ne bi moglo nekako moga starca urazumiti... Eto, vi sa njime svirate duete... On meni daje svega petnaest rubalja mesečno... Pa šta da radim ja sa tim?! Ne stiže mi ni za duvan. I još mi drži pridike: ne pravi dugove! Pustio bih ja njega na moje mesto, pa bi onda videli! Jer ja nemam nikakve stipendije; kao što neki dobijaju (Viktor izgovori ono neki sa naročitim akcentom). A novčura on ima mnogo, ja to vrlo dobro znam. Preda mnom mu ne vredi da se prenemaže, mene neće obmanuti. Ajak! Dobro se taj nafatirao... to znamo!

Fustov iskosa pogleda Viktora.

— Lepo. — reče on, — ja ću reći vašem ocu. Ali, ako hoćete, ja vam mogu... za sada... nešto malo...

— Ne, nemojte! Bolje da starca navezemo... Uostalom, — dodade Viktor, počešavši nos sa svih pet prstiju, — ako možete, dajte mi jedno dvadeset pet rubalja... Koliko vam ono ja ostadoh dužan?

— Uzeli ste dosad od mene osamdeset pet rubalja.

— Tako je... E pa to će onda izići... svega sto deset rubalja. Ja ću vam to vratiti sve odjednom.

Fustov izađe u drugu sobu, donese otud banknotu od dvadeset pet rubalja i predade je, ćuteći, Viktoru. Ovaj je uzede, zevnu celim grlom, pa, ne zatvarajući usta, riknu: „hvala!” a onda, ježeći se i tegleći se, ustade sa divana.

— E, bogami, baš je dosadno, — progunđa on, — manj da odem u Italiju.

On pođe vratima.

Fustov pogleda za njim. Izgledalo je kao da se sam sa sobom bori.

— Kakvu ste vi to maločas stipendiju pomenuli, Viktore Ivaniću? — zapita on najzad.

Viktor se zaustavi na pragu i metnu kačket na glavu.

— Zar vi ne znate? Stipendija Suzane Ivanovne... Ona je dobija. Moram vam reći, to je vanredno zanimljiva anegdota! To ću vam ispričati jednom prilikom. Tako vam je to, baćuška, dabome! A vi moga starca, molim vas, nemojte da zaboravite. Njegova koža je, razume se, debela, nemačka, pa još po ruski prerađena, ali to ipak ne znači da mu se ne može dokazati. Samo da Eleonorica, moja maćeha, ne bude prisutna! Tatica se nje boji, ona sve vuče svojima. Nego, vi ste i sami dobar diplomata! Zbogom!

— Kakvo je samo đubre taj balavac! — reče Fustov, čim su se vrata zatvorila.

Lice mu je gorelo kao da je u vatri, i stalno se okretao od mene. ja nisam hteo da ga ispitujem i uskoro odoh.

XII

Ceo taj dan proveo sam u razmišljanju o Fustovu, o Suzani, o njenim rođacima; meni se kao kroz neku maglu pričinjavalo nešto nalik na porodičnu dramu. Koliko sam ja mogao da ocenim, moj prijatelj nije bio ravnodušan prema Suzani. Ali ona? Da li je ona njega volela? Zašto je ona pogledala tako nesrećna? I uopšte, kakvo je ona bilo stvorenje? Ta pitanja su mi neprestano dolazila u glavu.

Neko mračno, ali jako osećanje govorilo mi je da. se za njihovo objašnjenje ne treba obraćati Fustovu. Svršilo se time što sam idućeg dana ja sam otišao u kuću gospodinu Raču.

Meni najednom postade veoma nezgodno i neprijatno čim se nađoh u malom, mračnom pretsoblju. „Ona se neće možda ni pojaviti”, senu meni kroz glavu, „pa ću morati da sedim sa odvratnim veteranom i sa njegovom ženom-kuvaricom... A naposletku, ako se ona baš i pojavi, šta ću ja time dobiti? Ona neće hteti ni reči da progovori... Jer prošli put se prema meni nije ponela ni malo ljubazno. Zašto sam ja samo došao?”

Dok sam ja o svemu tome razmišljao, sluga potrča da me prijavi, i u susednoj sobi, posle dva ili tri, u nedoumici izgovorena pitanja: „Ko je to? Kako kažeš?” — začu se teško kretanje pantufli po podu, vrata se malo otškrinuše i kroz njih proviri lice Ivana Demjanića, lice nesređeno i neraspoloženo. Ono se zagleda u mene i ne promeni odmah svoj izraz... G. Rač me, očevidno, nije odmah poznao; ali najednom se njegovi obrazi zaokrugliše, oči se suziše i iz otvorenih usta se, zajedno sa smehom, otrže uzvik:

— A, baćuška, mnogouvaženi! To ste vi? Izvoljevajte, molim vas!

Ja pođoh za njim u toliko neradije što mi se činilo da me taj gostoljubivi, veseli g. Rač u duši šalje do sto đavola. Ali, nisam imao kud. On me uvede u salon, i gle! U salonu je sedela za stolom Suzana nad knjigom prihoda i rashoda. Ona pogleda na mene svojim sumračnim očima i skoro neprimetno zagrize nokte na prstima svoje leve ruke... takva joj je bila navika, to sam primetio, navika svojstvena nervoznim ljudima. Sem nje u sobi nije bilo nikoga.

— Eto vam, prijatelju, — poče g. Rač, i udari se po butini, — u kakvom ste poslu zatekli mene i Suzanu Ivanovnu: račune pregledamo. Moja supruga u „arihmetici” nije baš bog zna kako jaka, a ja, moram da priznam, čuvam svoje oči. Bez naočari ne mogu da

čitam, šta ćete! Neka je mladež, neka se malo pomuči, ha-ha! Red to zahteva! Uostalom, stvar nije tako žurna... Žuriti se treba kad se buve hvataju, ha-ha!

Suzana zatvori knjigu i htede da ode.

— Čekaj, molim te, čekaj, — reče joj g. Rač. — Čudna mi čuda što nisi baš obučena... (Na Suzani je bila vrlo stara, skoro dečija haljinica sa kratkim rukavčićima). Gost koji nam je drag neće zameriti, a ja bih hteo još samo pretprošlu nedelju da prečistimo... Hoćete li mi dozvoliti? — obrati se on meni. — Ja i vi bar ne moramo da se ustručavamo jedan pred drugim!

— Ali molim vas, samo nemojte zbog mene da se uznemiravate, — potvrdih ja.

— Tako je, baćuška moj mnogopoštovani; vi i sami znate: pokojnn gospodar Aleksije Mihailović Romanov imao je običaj da kaže: „Za posao posveti sate, a za zadovoljstvo minute!” A mi baš obratno, poslu posvećujemo minute... ha-ha! Kakvih su to trinaest rubalja i trideset kopjejaka? — dodade on poluglasno, okrenuvši se meni leđima.

— Viktor ih je uzeo od Eleonore Karpovne; kazao je da ste mu vi dozvolili, — odgovori Suzana, takođe poluglasno.

— Kazao sam... kazao sam... dozvolio sam... — mrmljao je Ivan Demjanić. — Meni se čini da sam i ja ovde prisutan. Mogli bi me zapitati. A ovih sedamnaest rubalja, kome je izdato?

— Tapetaru.

— Aha... tapetaru. A za šta?

— Po računu.

— Po računu. Da vidim! — on istrže od Suzane knjigu, pa, namestivši na nos okrugle naočari sa srebrnim okvirima, poče vući prstom po redovima. — Tapetaru... tapetaru... Vama samo da je da dajete novac iz kuće! Vi to volite!... Wie die Sgoaten! Po računu! Uostalom, — dodade on glasno, i ponova se okrete prema meni licem, pa i naočari skide s nosa, — šta se ja tu petljam! Te gluposti mogu i za docnije ostaviti. Suzana Ivanovna, izvolite odvući to knjigovodstvo na njegovo mesto, pa onda izvolite natrag k nama i očarajte sluh ovog ljubaznog posetioca vašom muzičeskom napravom, odnosno klavirskom svirkom... A?

Suzana okrete glavu.

— Ja bih bio veoma srećan, — žurno izgovorih ja, — bilo bi mi vrlo prijatno da čujem sviranje Suzane Ivanovne. Ali ja ni za šta na svetu ne bih želeo da je uznemirim...

— Ama kakvo uznemiravanje, šta govorite! Hajde, Suzana Ivanovna, eins, zwei, drei!

Suzana ništa ne odgovori i iziđe napolje.

XIII

Ja se nisam nadao da će se ona vratiti; ali ona se uskoro ponova pojavi: čak ni haljinu nije promenila, pa, pošto je sela u ugao, pogledala u mene dva puta sasvim pažljivo. Da li je ona osetila iz mojeg držanja prema njoj ono nehotično poštovanje kojim ni ja sam nisam svojom voljom upravljao, a koje je ona u meni izazvala više od radoznalosti, čak više i od saučešća, ili je toga dana bila u nekom blažijem raspoloženju, tek ona najednom priđe klaviru, pa, neodlučno spustivši ruku na dirke i nagnuvši malo glavu preko ramena u nazad prema meni, zapita me: šta želim da mi otsvira?

Ja još nisam uspeo ni da joj odgovorim, a ona je već bila sela, dohvatila note, žurno ih rastvorila i počela da svira. Ja sam od svoga detinjstva voleo muziku, ali u to vreme sam je još slabo razumevao, malo sam bio poznat sa delima velikih majstora, i da nije g. Rač promrmljao sa izvesnim nezadovoljstvom: „Aha, opet taj Betoven!”, ja se ne bih setio šta je to Suzana izabrala. A to je bila, kao što sam docnije saznao, F-mol sonata, opus 57.

Suzanina svirka me je neopisano iznenadila: ja nisam očekivao toliko snage, toliko ognja, takvog smelog razmaha. Odmah posle prvih nekoliko taktova zanosno strasnog allegro, u početku sonate, ja sam osetio onu zapanjenost, onu hladnoću i slatki užas ushićenja, koji u trenutku obuzimaju dušu, kad u nju u neočekivanom naletu prodre lepota.

Ja se ne pomerih ni jednim delićem svoga tela sve do završetka sonate; a za sve vreme sam želeo, ali nisam smeo, da uzdahnem. Sedeo sam tada Suzani iza leđa, pa joj nisam mogao videti lice; video sam samo kako je njena dugačka crna kosa s vremena na vreme otskakala i udarala je po plećima, kako se na mahove otsečno povijao njen struk i kako su se njene fine ruke i obnaženi

laktovi pokretali brzo i nekako suviše naglo. Poslednji akordi zamreše. Ja najzad uzdahnuh. Suzana je i dalje sedela za klavirom.

— Ja, ja, — primeti g. Rač, koji je, uostalom, takođe pažljivo slušao, — romantische Musik! To je danas u modi, Samo zašto svirate nečisto? A? Jednim prstom preko dve dirke odjednom — zašto to? A? To vam je ono; sve bismo mi hteli što pre, samo što pre. Tako vatrenije izlazi. A? Vruće pogačice! — viknu on baš kao ulični prodavac.

Suzana se donekle okrete prema g. Raču; tako ja videh njeno lice iz profila. Njena tanka obrva se visoko izdigla iznad otpuštenih trepavica, neravnomerno rumenilo joj se razlilo po obrazu, maleno uho se crvenilo ispod zabačenog uvojka kose.

— Ja sam sve najbolje virtuoze sopstveno-lično slušao, — nastavljao je g. Rač, iznenada se namrštivši, — i svi su oni prema pokojnom Fildu — phi! nula! zero!! To vam je bio čovek! I jedna toliko čista muzika! I njegove kompozicije su — kako samo može biti! A sve te nove „tlu-tu-tu” i „tra-ta-ta”, to je, po mome mišljenju, pisano uglavnom za školce. Da braucht man keine Délicatesse! Lupaj samo po dirkama kako stigneš!... Ništa se ne boj! Nešto će sigurno ispasti. Janitscharen Musik! The! (Ivan Demjanić obrisa čelo maramicom). Uostalom, ja to ne govorim na vaš račun, Suzana Ivanovna; vi ste svirali vrlo dobro i moje primedbe ne treba da vas vređaju.

— Svako ima svoj ukus, — tihim glasom izgovori Suzana, a usnice joj zadrhtaše; — a vaše primedbe, Ivane Demjaniću, mene ne mogu uvrediti, to i sami znate.

— O, naravno! Samo vi nemojte da mislite, — obrati se Rač meni, — nemojte da izvolite misliti, uvaženi gospodine, da se to zbiva usled naše suvišne dobrote i duševne krotkosti; nego prosto zato što ja i Suzana Ivanovna uobražavamo da smo tako visoko uzdignuti, da već... Ne može nam se ni približiti, kako se to kaže, a već kritika nas nikakva više ne može dosegnuti. Samoljublje, milostivi gospodaru, samoljublje! Ono nas je obuzelo, jest, jest!

Sa velikim čuđenjem slušao sam ja Rača. Žuč, jetka žuč prosto je kiptela u svakoj njegovoj reči... A mora da se odavno skupljala! Prosto ga je davila. On pokuša da završi svoju tiradu običnim smehom, — no samo se grčevito, promuklo zakašlja. Suzana mu ni rečice ne odgovori, samo klimnu glavom, i pridiže lice, a zatim,

uhvativši obema rukama svoje laktove i isprsivši se, stade pred njega. U dubini njenih nepokretnih, raširenih očiju, kao prigušena, večita vatra gorela je davnašnja mržnja.

Meni bi neprijatno.

— Vi pripadate dvema raznim muzikalnim pokolenjima, — počeh ja sa usiljenom bezbrižnošću, želeći da im dam na znanje da ja ništa ne primećujem, — i zato nije nikakvo čudo što se vi u svojim mišljenjima ne slažete... Ali, Ivane Demjaniću, vi ćete mi dozvoliti da stanem na stranu... mlađeg pokolenja. Razume se, ja sam profan; ali priznajem vam da na mene u muzici ništa do sad nije učmnilo tako dubok utisak kao ovo... kao ovo što nam je Suzana Ivanovna sad otsvirala.

Rač se najednom obori na mene.

— A po čemu vi to smatrate, — poče on da viče, još uvek sav crven od kašlja, — da mi želimo da vas vrbujemo u naš lager? (On je izgovormo Lager, kao Nemci). Iišta to nama nije potrebno, najlepša vam hvala! Slobodnom — sloboda, spasenom — spasenje! A što se tiče dvaju pokolenja, tu imate pravo: nama starcima je, sa vama mladima, teško živeti, vrlo teško! Naši pojmovi se ni u čemu ne slažu: ni u umetnosti, ni u životu, pa čak ni u moralu. Zar nije tako, Suzana Ivanovna?

Suzana se osmehnu prezrivim osmehom.

— Naročito što se tiče, kako to vi kažete, morala; tu se naši pojmovi nikako ne slažu, niti se mogu složiti, — odgovori ona, i nešto strašno joj prelete iznad obrva, a usnice joj, kao i ranije, slabo podrhtavahu.

— Dabogme, dabogme! — prihvati Rač. — Ja nisam filozof! Ja ne umem da se postavim... tako visoko! Ja sam čovek prost, rob predrasuda, jeste!

Suzana se opet osmehnu.

— Meni se čini, Ivane Demjaniću, da ste se i vi nekad umeli staviti iznad onoga. što nazivamo predrasudama.

— Wie so? To jest, kako to? Ja vas ne razumem.

— Ne razumete me? Kako ste zaboravni!

Gospodin Rač se najedared zbuni.

— Ja... ja... — ponavljao je on. — Ja...

— Jeste, vi, gospodine Rače.

Nastupi mala počivka.

— Dobro, ali dozvolite, dozvolite, — započe g. Rač, — kako možete vi tako drsko...

Suzana se iznenada ispravi svim svojim rastom, pa, ne ispuštajući iz ruku svoje laktove, stiskajući ih i prelazeći preko njih svojim prstima, zastade pred Račem. Izgledalo je da ga ona izaziva na borbu, da ona nastupa na njega. Njeno lice se sasvim preobrazi: ono najedared postade, u jednom trenutku, i neobično lepo, i strašno; nekim veselim i hladnim sjajem — sjajem čelika — zablistaše njene turobne oči; njene usnice, koje su do maločas još drhtale, stiskoše se u jednu pravu, neumoljivo-strogu crtu. Suzana je izazivala Rača, ali se on, kako se to kaže, upiljio u nju i najedared zaćutao i opustio se kao džak, i glavu je uvukao među ramena, čak je i noge podvukao pod sebe. Veteran dvanaeste godine se uplašio; u to nije moglo biti nikakve sumnje.

Suzana polagano prevede svoj pogled sa njega na mene, kao pozivajući me za svedoka svoje pobede i poniženja neprijatelja, pa, osmehnuvši se i poslednji put, iziđe iz sobe.

Veteran ostade izvesno vreme nepomičan na svojoj naslonjači; naposletku, baš kao da se priseti zaboravljene uloge, on se strese, ustade i, udarivši me po ramenu, zasmeja se svojim oštrim smehom:

— Eto vam, pa vidite, ha-ha-ha! čini mi se da mi ovo nije prva desetina godina kako živim sa tom gospođicom zajedno, a ona još nikako ne može da uvidi kada se ja šalim a kada ozbiljno govorim! Pa i vi, mnogopoštovani, izgleda da ste u nedoumici... Ha-ha-ha! Znači da vi starca Rača još ne poznajete!

„Ne... Sada te ja poznajem”, mislio sam ja ne bez izvesnog straha i mržnje.

— Ne poznajete starca, ne poznajete! — ponavljao je on, prateći me do pretsoblja i gladeći sebe po stomaku. — Ja sam čovek težak, sabijen, ha-ha! Ali sam dobar, bogami.

Kao bez duše poleteh ja niz stepenice na ulicu. Želeo sam da se što pre udaljim od toga dobrog čoveka.

XIV

„Da oni jedno drugo mrze, to je jasno, — mislio sam ja, vraćajući se svojoj kući; — isto je tako van sumnje i to da je on čovek rđav, a da je ona dobra devojka. Ali šta se to dogodilo među njima? Kakav je uzrok te stalne razdraženosti? Kakav je smisao tih nedovršenih nagoveštavanja? I kako je samo sve to iznenada buknulo! Zbog kakvog beznačajnog razloga!”

Idućeg dana spremismo se ja i Fustov da idemo u pozorište, da vidimo Ščepkina u komediji Teško Pametnima. Taj Gribojedovljev komad baš je tih dana bio dozvoljen, pošto ga je cenzura svojim isečcima osakatila. Ali smo mnogo tapšali Famusovu i Skalozubu. Ne sećam se koji je glumac igrao ulogu Čackoga, ali se vrlo dobro sećam da je on bio neopisano ružan; prvo se pojavio u dolamici i čizmama sa kićankama, a zatim u fraku u to vreme moderne boje „fiamme de punch”, a taj frak mu je stajao kao našem starom sobaru.

Sećam se još da nas je bal u trećem činu doveo do pravog ushićenja. Iako van pozorišta sigurno niko i nikad nije izvodio takve pokrete u igri, to je ipak bilo tako usvojeno — a izgleda da se još i danas isto tako izvodi. Jedan od gostiju je veoma visoko skakao, pri čem mu se perika lepršala na sve strane, a publika se zacenjivala od smeha. Izlazeći iz pozorišta susretosmo se sa Viktorom.

— Bili ste u pozorištu! — uzviknu on, razmahnuvši rukama. — Kako to da vas ja nisam video? Baš mi je veoma milo što sam vas sreo. Neizostavno morate sa mnom večerati. Hajdemote; ja častim!

Izgledalo je da je mladi Rač bio u uzbuđenom stanju. Njegove očice su nemirno letele, on se neprekidno osmehivao, crvene pege su mu izlazile po licu.

— Kakav je to srećan slučaj?

— Kaklv? Evo vam, ako želite da se zainteresujete!

Viktor nas odvede malo u stranu, pa, izvukavši iz džepa od pantalona čitav svežanj tadašnjih crvenih i plavih banknota, zatrese njima po vazduhu.

Fustov se začudi.

— Je li to vaš otac bio tako izdašan?

Viktor se zasmeja.

— Potrefili ste ko je izdašan! Nije-nego, spremi samo u šta ćeš!... Računajući da ste ga vi pripremili, zatražio sam jutros od njega novaca. I šta mislite, šta mi je odgovorila ta gagrica? Ja ću, kaže,

tvoje dugove, ako hoćeš, sve isplatiti. Do dvadeset pet rubalja zaključno! Jeste li čuli: zaključno! Ne, milostivi gospodine, ovo je mojoj sirotinji sam Bog poslao. Takav je slučaj ispao.

— Opljačkali ste nekog? — nemarno zapita Fustov.

Viktor se namrgodi.

— Uh, vi odmah: opljačkao! Dobio sam na kartama, od oficira, od gardista! Tek što je stigao, juče, iz Petrograda. I kakav sticaj prilika! Vredi da vam ispričam... ali ovde je nezgodno. Hajdemote kod Jara: svega nekoliko koračaji. Rekao sam vam: ja častim!

Mi smo, može biti, trebali da odbijemo; ali pođosmo bez i jedne reči.

XV

Kod Jara nas odvedoše u zasebnu sobu, donesoše večeru i šampanjac. Viktor nam ispriča, sa svima pojedinostima, kako je on u jednoj prijatnoj kući naišao na toga oficira-gardista, vrlo simpatičnog mladića iz dobre porodice, ali vrlo lakomislenog; kako su se oni upoznali, kako je on, taj oficir, naumio da predloži njemu, Viktoru, da od šale igraju magaraca sa starim kartama; tako reći u orahe i to pod tim uslovom, da oficir igra na sreću Vilhelmine, a Viktor na svoju sopstvenu sreću; i kako se stvar posle okrenula.

— A ja sam imao, a ja sam imao, — uskliknu Viktor i poskoči, i zatapša rukama, — svega šest rubalja u džepu. Zamislite! I to sam ispočetka bio skoro sasvim tropirao... Nikakva situacija! Ali tada, ni sam ne znam čijim to molitvama da zahvalim, tada mi se sreća osmehnu. On poče da pada u vatru, i sve karte mi otkriva... Dok dlan o dlan, izgubi sedam stotina pedeset rubalja! Poče da me moli da još malo igramo, ali nisam ni ja bio sasvim naivan, nema ništa od toga, ovakvo blagostanje se ne sme zloupotrebljavati; dohvatim kapu pa bež’! I eto sad i pred starcem ne moram da se ponižavam, i drugove svoje mogu da počastim... Ej! momče! Još jednu bocu! Gospodo, da se kucnemo!

Mi se kucnusmo s Viktorom i nastavismo da pijemo i da se smejemo, iako nam se njegova priča ni malo nije dopala, a i samo njegovo društvo nam nije činilo nikakvo zadovoljstvo. On nas zaokupi sa svojim ljubaznostima i raznim dosetkama, jednom rečju

sasvim se raspoloži, i postade još odvratniji. Viktor najzad primeti kakav utisak ostavlja na nas, pa se naduri; njegov govor postade otsečeniji, pogledi turobniji. On poče da zeva, saopšti nam da mu se spava, pa, izgrdivši sa urođenom mu grubošću kelnera, što mu je ovaj rđavo očistio muštiklu, iznenada, sa izazivačkim izrazom na iskrivljenom licu, zapita Fustova:

— Slušajte, Aleksandre Davidiću, — reče on, — recite vi meni, molim vas, zbog čsga vi mene prezirete?

— Kako to mislite? — ne mogade odmah da se snađe i da mu odgovori moj prijatelj.

— Pa eto tako... Ja vrlo dobro osećam i znam da me vi prezirete, pa i taj gospodin (on pokaza na mene prstom) tako isto, i on tu spada! Pa kad biste se bar vi odlikovali nekom naročito visokom moralnošću, nego ste isti takav grešnik kao i svi ostali. Još i gori. U tihom viru... znate valjda tu poslovicu?

Fustov pocrvene.

— Šta hoćete vi time da kažete? — zapita on.

— Pa to, da ja još nisam oslepio i da odlično vidim sve ono što mi se pred nosom radi: vidim to da ste se spanđali sa mojom sestricom... I ja protiv toga ništa nemam, zato što, u prvom redu, nemam običaj da se u tuđe stvari mešam, a zatim što je moja sestrica Suzana Ivanovna i sama prošla kroz sva najteža iskušenja... Ali samo zašto mene da prezirete?

— Vi ni sami ne razumete to što brbljate! Vi ste pijani, — reče mu Fustov, skidajući kaput sa zida. — Iskockao, sigurno, pare od neke budale, pa sad trabunja kojekakve gluposti!

Viktor je i dalje ležao na divanu i na te reči samo zaklima nogama, koje je bio prebacio preko naslona.

— Iskockao! A što ste onda pili vino? Jer etog i ono je plaćeno iskockanim novcem. A ja nemam šta da vas lažem. Nisam ja kriv što je Suzana Ivanovna u svojem prošlom životu...

— Ćutite! — viknu na njega Fustov. — Ćutite... ili...

— Ili šta?

— Videćete šta. Petre, hajdemote.

— Aha! — nastavljaše Viktor: — naš velikodušni vitez okreće se u bekstvo. Vidi se da ne želi baš da dozna istinu! Vidi se da ona peče, ta istina!

— Pa hajde, Petre, — ponovi Fustov, definitivno izgubivši svoju običnu hladnokrvnost i vladanje nad sobom. — Ostavimo toga bednog balavca!

— Taj se balavac vas ne boji, to da znate, — viknu za nama Viktor, — taj balavac vas prezire, pre-zi-re! Jeste li razumeli!

Fustov je ulicom išao tako brzo da sam ga jedva sustizao. Najedared on stade i naglo se okrete natrag.

— Kuda ćeš? — zapitah ga ja.

— Moram da vidim šta će ona budala... On je u stanju, onako pijan, Bog zna šta... Nego ti nemoj da ideš... videćemo se sutra. Zbogom!

I, žurno se rukovavši sa mnom, Fustov se uputi prema kafani Jar.

Sutradan ne dospeh da se vidim sa Fustovim, a kad sam istom prekosutra otišao kod njega u stan, tamo mi rekoše da je on otišao kod svog ujaka na njegovo poljsko imanje, kraj Moskve. Ja zapitah da li je ostavio kakvo pisamce za mene, ali pisamceta nije bilo nikakvog. Onda se ja obratih domaćem služitelju sa pitanjem da li on zna koliko će Aleksandar Davidić provesti u selu. — Jedno dve nedelje, a možda i više, tako računamo, — odgovorio mi je služitelj. Ja za svaki slučaj uzedoh tačnu Fustovljevu adresu i, razmišljajući o njemu, kretoh kući. Taj neočekivani odlazak iz Moskve, u sred zime, dovede me u potpunu nedoumicu. Moja dobra tetka mi za ručkom primeti da ja kao da sve nešto očekujem i da gledam na pirog s kupusom kao da sam ga prvi put u životu video. — Pierre, vous n'êtes pas amoureux? — zapita me ona najzad, pošto je prethodno udaljila svoje družbenice. Ali ja je umirih: — ne, ja nisam bio zaljubljen.

XVI

Prođoše tri dana. Mene je neprestano nešto nagonilo da odem do Račevih; činilo mi se da u njihovoj kući moram naići na odgonetku svega onoga što me je zanimalo, što nisam mogao da razumem... Ali tada bih se opet morao susresti sa veteranom. Ta misao me je stalno zadržavala.

Jedne burne večeri — napolju je besneo i fijukao februarski severac, suhi sneg je s vremena na vreme udarao u prozorska okna

kao krupan pesak koga je bacila neka jaka ruka, — ja sam sedeo u svojoj sobici i pokušavao da čitam knjigu. Moj sluga uđe i saopšti mi, ne bez izvesne tajanstvenosti, da jedna dama želi da me vidi. Ja se začudih... mene dame nisu posećivale, a naročito u tako kasne sate; ipak, rekoh mu da je zamoli da uđe.

Vrata se otvoriše i u sobu brzim koracima uđe žena, sva zamotana u laki letnji ogrtač i neki žuti šal. Jednim naglim pokretom zbaci ona sa sebe taj šal i taj ogrtač, sav zasut snegom, i ja ugledah pred sobom Suzanu. Ja sam se tada toliko iznenadio da ni jedne reči nisam progovorio, a ona se približi prozoru i, oslonivši se jednim. ramenom o zid, ostade tako nepomična; samo su joj se grudi grčevito odizale i oči bludile, a preko obamrlih usana joj se, sa njenim disanjem, mešali jedva čujni uzdisaji.

Ja shvatih da nju k meni nije dovela obična nevolja; ja razumedoh, i pored sve moje mladosti i lakomislenosti, da se u tom trenutku preda mnom utvrđivala sudbina čitavog jednog života, gorka i teška sudbina.

— Suzana Ivanovna, — počeh ja, — kako ste to...

Ona najednom uhvati moju ruku svojim prozeblim prstima, ali je glas izneveri. Ona isprekidano uzdahnu i obori glavu dole. Teške pletenice crnih vlasi padoše joj na lice... Snežni prah još se nije bio istopio na njima.

— Molim vas, umirite se, sedite, — počeh opet ja da govorim, — eto tu, na divan. Šta se to dogodilo? Sedite, molim vas.

— Nemojte, — progovori ona jedva čujno i opusti se na prozorski naslon. — Meni je ovde dobro... Ostavite... Vi se niste mogli nadati... ali kad biste vi samo znali... kad bih ja mogla... kad bi...

Ona je htela da se savlada, ali joj iz očiju sa neodoljivom snagom grunuše suze, a jecaji, uzastopni, dugo zadržavani jecaji, ispuniše svu sobu. Mene srce zabole u grudima... Ja se smetoh. Do tada sam Suzanu video svega dvaput; dosećao sam se bio da njoj život na ovom svetu nije bio lak, ali sam je smatrao za gordu devojku, sa čvrstim karakterom, i sad odjednom te nezadržljive, očajničke suze... Gospode Bože! Pa tako se plače jedino pred smrt!

Ja sam stojao kao da sam baš ja na smrt osuđen.

— Oprostite mi, — progovori ona najzad, nekoliko puta, skoro sa nekom zlobom, utirući suze čas u jednom, čas u drugom oku. —

Mene će to odmah preći. Ja sam došla do vas... — Ona je još uvek jecala, ali sad već bez suza. — Došla sam... Vi valjda znate, Aleksandar Davidić je otputovao?

Samim tim pitanjem Suzana je sve priznala i pri tom me je tako pogledala kao da je želela da mi kaže: „Ti ćeš me poštedeti, zar ne?” Jadnica! Znači da joj nikakav drugi izlaz nije preostao!

Nisam znao šta da joj odgovorim...

— Otputovao je, otputovao je... on je poverovao! — govorila je međutim Suzana. — On čak nije hteo ni da me zapita; pomislio je da mu ja neću reći svu istinu, mogao je tako nešto da pomisli o meni? Kao da sam ga ja makar kad obmanjivala!

Ona ugrize donju usnu i, lako se nagnuvši, poče noktima da grebe ledene šare, koje su se nahvatale na prozoru. Ja žurno izađoh u drugu sobu i, otpravivši svoga slugu, odmah se povratih i zapalih drugu sveću. Zašto sam to uradio — to nisam baš najbolje znao... toliko sam bio zbunjen.

Suzana je još uvek sedela na prozorskom naslonu i ja tek sad primetih kako je ona lako bila odevena: siva haljinica sa belim dugmadima i jedan širok pojas oko struka — to joj je bilo sve. Ja joj priđoh blizu, ali ona ne obrati pažnju na mene.

— On je poverovao... on je poverovao, — šaputala je ona, tiho se njihajući s jedne strane na drugu. — On se nije predomišljao, nego mi je naneo i taj poslednji... poslednji udarac! — Ona se najednom okrete meni. — Znate li vi njegovu adresu?

— Znam, Suzana Ivanovna... doznao sam za nju od ljudi... u njegovoj kući. On mi sam ništa nije rekao o svojoj nameri, ja ga dva dana nisam bio video, pošao sam da vidim šta je s njim, ali on je već bio otišao iz Moskve.

— Znate li vi njegovu adresu? — ponovi ona. — E onda mu napišite da je on mene ubio. Vi ste dobar čovek, ja to znam. On sa vama sigurno nije govorio o meni, ali je sa mnom govorio o vama. Napišite... ah, napišite mu da se što pre vrati, ako hoće da me zatekne još u životu!... Ali ne! On me već neće zateći!...

Glas Suzanin se sa svakom rečju stišavao, a i ona se sva umirivala. No meni je to njeno spokojstvo izgledalo još strašnije no onaj maločašnji gorki plač...

— On mu je poverovao... — reče ona još jednom, pa se odupre bradom na sklopljene ruke.

Iznenadan nalet vetra, sa oštrim fijukanjem i lupom snega udari u prozor, hladna struja protrča po sobi... Plamen od svećâ se zaniha... Suzana uzdrhta.

Ja je opet zamolih da sedne na divan.

— Ne, ne, ostavite me, — odgovori ona, — meni je ovde dobro. Molim vas. — Ona se pripi uz zamrznuto okno, baš kao da je našla sebi gnezdašce u udubljenju prozora. — Molim vas.

— Ali vi drhćete, vi ste ozebli, — uskliknuh ja. — Pogledajte, cipele su vam skroz mokre.

— Ostavite me... molim vas... — šapnu ona i zažmuri.

Mene obuze strah.

— Suzana Ivanovna! — samo što ne viknuh ja: — dođite k sebi, molim vas! Šta je to s vama? Našto toliko očajanje? Videćete, sve će se to lepo razjasniti, tu mora da je nekakav nesporazum... iznenadan slučaj... Samo ćete videti: on će se brzo Vratiti. Poručiću mu, još danas ću mu pisati... Ali mu neću ponoviti vaše reči... Zar bi bilo mogućno?

— On me neće ovde zateći, — prozbori Suzana neprestano onim istim tihim glasom. — Jer zar bih ja dolazila ovamo, kod vas, kod nepoznatog čoveka. kad ne bih znala da neću ostati živa? Ah, sve moje i poslednje odneto mi je nepovratno! I eto, ja ne bih htela da umrem onako, sama-samohrana, ćuteći, a da nikome ne kažem: „Sve sam na svetu izgubila... i sad umirem... Eto vidite!”

Ona opet ode u svoje hladno gnezdašce... Nikad ja tu glavu zaboraviti neću; te ukočene, nepomične oči s njinim dubokim i ugašenim pogledom, tu tamnu rasutu kosu na bledom prozorskom oknu, samu onu siromašku, tesnu haljinu pod čijim je svakim naborom još uvek ključao takav mlad, plameni život!

Ja najednom pljesnuh rukama.

— Zar vi... vi da umrete, Suzana Ivanovna! Ta vi biste tek trebali da živite!

Ona se zagleda u mene... Moje je reči čisto začudiše.

— Ah, ne znate vi, — poče ona, pa polako spusti obe ruke. — Nije moguće da ja još i dalje živim. Suviše, suviše mnogo palo mi je

u deo da pretrpim, i suviše! Ja sam podnosila... nadala sam se... no sad... kad se i to srušilo... kad...

Ona diže glavu prema tavanici pa kao da se zamisli. Tragična crta, koju sam ja nekada bio uočio oko njenih usana, sad se istače još jasnije; ona se sad rasprostre po celom licu. Baš kao da je neki neumoljivi prst povukao tu crtu nepovratno, kao da se zanavek žigosao ovaj unesrećeni stvor.

Ona neprestano ćutaše.

— Suzana Ivanovna, — rekoh ja, da bih koliko toliko prekinuo tu strašnu tišinu, — vratiće vam se on, uveravam vas!

— Šta rekoste vi? — prozbori ona sa očiglednim naprezanjem.

— Vratiće se, Suzana Ivanovna, — Aleksandar će vam se vratiti!

— Vratiće se? — ponovi ona. — No baš da se i vrati, ja mu ne mogu oprostiti ovo poniženje, tu nepoverljivost...

Ona se uhvati za glavu.

— Bože moj! Bože moj! Šta ja to govorim! I zašto sam ja sad tu? Šta je to? Zašto... zašto sam ja došla da molim... i koga? Ah, ja silazim s pameti!...

Oči joj se ukočiše.

— Vi ste hteli da me zamolite da pišem Aleksandru, — požurih se ja da joj kažem.

Ona se trže.

— Da, pišite mu... pišite šta hoćete... A ovo ovde... Ona poče brzo da pretura po svom džepu pa izvadi otud omanju sveščicu. — To sam ja za njega napisala... pre njegovog bekstva... Ali on je poverovao... poverovao onome!

Ja razumedoh da ona to misli Viktoru. Suzana nije htela da mu ime pominje, ne htede da izgovori njegovo mrsko joj ime.

— Ali, dopustite, Suzana Ivanovna, — počeh ja, — po čemu vi mislite da je Aleksandar Ivanović imao razgovor... s tim čovekom?

— Po čemu? Po čemu? Pa onaj je sam došao kod mene pa mi sve ispričao, i hvalisao se... i tako isto se smejao kao i njegov otac! Evo, evo, uzmite, — nastavi ona, turajući mi sveščicu u ruku, — pročitajte je, pošaljite mu je, spalite, bacite, činite što hoćete, kako hoćete... Ali ja ne mogu da umrem tako da niko ne zna... A sad mi je vreme... Ja moram da idem.

Ona se diže sa prozorske daske... Ja je zadržah.

— Ta kuda ćete, Suzana Ivanovna, tako vam Boga! Zar ne čujete kakva je to vetrina napolju! A vi ste tako lako obučeni... i kuća vam je daleko odavde. Dopustite da makar pošaljem da kola nađu, fijakeristu...

— Ne treba, ništa mi na svetu ne treba, — prozbori ona, uporno me otstranjujući i uzevši svoj ogrtač i šal. — Ne zadržavajte me, tako vam živog Boga! inače... ni za šta ne odgovaram! Ja osećam bezdan, mračan bezdan pod nogama... Ne prilazite mi! ne dirajte me!

Sa grozničavom žurbom obuče ona ogrtač, prebaci šal.

— Zbogom... Zbogom ostajte... O, jadno, jadno moje pleme i rod, pleme večitih hadžija i skitača, prokletstvo leži na tebi! Nego mene nikad niko nije voleo, pa što onda da i on...

Tu ona najednom ućuta.

— Ne, voleo me je jedan, — progovori ona opet, kršeći prste, — ali smrt je svuda, svuda je neminovna smrt! A sad je moj red... Ne idite za mnom, — prodirućim glasom vrisnu ona. — Ne idite, ne idite!

Ja se zaprepastih, a ona jurnu napolje i, posle jednog trenutka, ja čuh kako tresnu dole teška kapija od ulice, a prozorska okna opet se zatresoše pod navalom vejavice.

Dugo nisam mogao da se priberem. Ja tada tek što sam bio počeo da živim: nisam dotle iskusio ni strast, ni žalost, i retko sam imao prilike da budem svedok kako se kod drugih ispoljavaju takva jaka osećanja... Ali iskrenost te tuge, te strasti — porazila me je. Da ne beše u mojim rukama one sveščice, ja bih, zbilja, mogao bio pomisliti da sam ja sve to sanjao — toliko je sve to bilo vanobično i preletelo kao trenutan pljusak za vreme bure.

Do same ponoći čitao sam ja tu sveščicu. Ona se sastojala iz nekoliko tabačića hartije za pisma, sva je bila ispisana krupnim, no nepravilnim, nejednakim rukopisom, skoro bez precrtavanja. Nijedan red nije išao pravo i, izgledaše, u svakom se osećala nemirna drhtavica ruke koja je rukovala perom.

Evo šta je bilo u toj sveščici.

XVII
Moja životna povest

„Ove godine navršiću ja dvadeset i osam godina, Evo mojih prvih uspomena: ja živim u tambovskoj guberniji, kod jednog bogatog zemljoposednika, Ivana Matvejića Koltovskog, u njegovom seoskom domu, u jednoj maloj sobici na spratu. Sa mnom zajedno živi moja mati, Jevrejka, ćerka živopisca koji je umro, a koji je bio doveden iz inostranstva, bolešljiva žena sa neobpčno lepim, kao vosak bledim licem i tako tužnmm očima da često, čim me pogleda svojim dugim pogledom, ja i ne gledajući u nju, uvek osetim taj tužni, tužni pogled, pa zaplačem i bacim joj se u zagrljaj.

„Meni dolaze nastavnici, predaju mi muziku i zovu me gospođica. Ja ručam za gospodskim stolom zajedno sa majkom. G. Koltovski je visok, stasit starac sa gospodstvenim osmehom na licu; njegovo odelo uvek je namirisano ambrom. Ja ga se strašno bojim, ma da me on zove Suzon i daje mi da ga poljubim, kroz manžetu od čipke, u njegovu suhu, žilavu ruku. Sa mamom je on otmeno učtiv, ali i sa njom govori malo: kaže joj dve, tri blagonaklone reči, na koje mu ona odmah žurno odgovori, — kaže pa zaćuti, i sedi, dostojanstveno se obzirući oko sebe i lagano uzimajući među dva prsta burmut iz okrugle zlatne burmutice, sa inicijalom carice Katarine.

„Moja deveta godina ostala mi je za uvek u pameti... Tada sam ja čula iz razgovora sluškinja u devojačkoj sobi da je Ivan Matvejić Koltovski meni otac, a skoro tog istog dana se moja mati, po njegovom naređenju, venčala sa g. Račom, koji je kod njega bio neka vrsta poslovođe. Ja nikako nisam mogla da razumem kako je to mogućno, zbunila sam se, umalo što se nisam razbolela, moja glava je iznemogla, um mi se nađe u teškom, bezizlaznom položaju.

— Je li istina, je li istina, mama, — zapitam je ja, — da je to strašilo namirisano (tako sam ja zvala Ivana Matvejića) — moj tata?

„Mama se strašno uplaši, zatisnu mi usta...

— Nikad nikome ne govori o tom, čuješ, Suzana, čuješ — ni reči!... — ponavljaše ona uzdrhtalim glasom, snažno priljubljujući moju glavu na svoje grudi...

„I ja otad zbilja nikom o tom nisam govorila... Ja razumedoh da moram ćutati, da me je moja mati za oproštaj molila.

„Nesreća je moja počela još tada. G-n Rač nije voleo moju mater, ni ona njega nije volela. On je nju uzeo zbog novca, a ona je morala da mu se pokorava. G-n Koltovski je, po svoj prilici, nalazio da se na

taj način sve na najbolji način u red dovelo — „la position était régularisée”.

„Sećam se, uoči svadbe — moja mati i ja — mi smo obadve, zagrljene, otplakale skoro celo jutro — gorko, gorko ćuteći. A nije ni čudo što je ona ćutala... jer šta bi ona meni mogla kazati? Ali što je ja nisam ni ispitivala — to dokazuje samo to da se nesrećna deca umno razvijaju ranije no srećna.... na svoje zlo.

„G-n Koltovski se i dalje bavio mojim vaspitanjem, pa me je čak malo po malo i približio bio svojoj ličnosti. On se sa mnom nije upuštao u razgovor... No jutrom i večerom, stresavši sa dva prsta sa svog prsnika duvanske trine, on bi me, sa ista dva prsta, hladna kao led, milovao po obrazima i davao mi nekakve mrke bonbone, koje su opet mirisale na ambru, no koje ja nikad ne bih u usta uzimala.

„Kad sam navršila bila dvanaest godina, postadoh njegovom čitalicom, lektrisom, „sa petite lectrice”. Čitala sam mu francuske književne tvorevine prošlog stoleća, memoare Sen-Simona, Mablija, Renala, Helvecija, prepisku Volterovu, enciklopediste, sama ništa, naravno, od svega toga ne razumevajući, čak ni tada kad bi mi on, isklibivši se na smeh i zažmurivši, naređivao: „relire se dernier paragraphe, qui est bien remarquable!”

„Ivan Matvejić je bio savršen Francuz. Živeo je u Francuskoj pre Revolucije; živo se sećao Marije Antoakete, dobio je jednom poziv kod nje u Trianon. Video je Miraboa koji je, po njegovim rečima, nosio vrlo veliku dugmad — „exagéré en tout” — preteran u svemu — i bio je uopšte čovek rđavog tona — „en dépit de sa naissance” — kraj sveg svog porekla. Uostalom, Ivan Matvejić bi retko pričao o onom vremenu; ali bi dva tri puta preko godine izdeklamovao obraćajući se razrokom starčiću-emigrantu, koga je iz milosti držao u kući, i zvao ga, Bog bi ga znao zbog čega, „M. le Commandeur”, — izdeklamovao bi, svojim polaganim, nosnim glasom eksprompt koji je on nekad izgovorio na soareu kod hercoginje Polinjak... Ja pamtim samo prva dva stiha. (Stvar se odnosila na upoređenje između Rusa i Francuza):

L’aigle se plaint aux régions austères,
Où le ramier ne saurait habiter...

— Digne de M. de Saint Aulaire! — svaki put bi klicao M. le Commandeur.

„Ivan Matvejić je do konca života svoga izgledao mladolik: obrazi su mu bili rumeni, zubi beli, obrve guste i nepomične, oči prijatne i izrazite: sjajne crne oči, pravi agat. On nimalo nije bio kapriciozan i držao se prema svima, čak i prema posluzi, vrlo učtivo... Ali, Bože moj! Kako je meni bilo teško s njim, s kakvom bih radošću ja svaki put od njega odlazila, kakve su ružne misli mene uzbuđivale i rastrojavale u njegovom prisustvu! Ah, ja nisam zbog njih bila kriva!... nit sam kriva ni za ono šta se posle od mene učinilo...

„G-nu Raču, posle njegovog venčanja, ustupljena je bila kuća u dvorištu, ne daleko od vlasteoskog doma. Ja sam živela tamo sa mojom majkom. I tamo sam svagda bila setna-nevesela. Tu je ona uskoro rodila onog istog Viktora koga sam ja u pravu da smatram i da zovem svojim neprijateljem. Od samog časa njegovog rođenja, zdravlje moje mame, i dotle slabo, nije se nikad popravilo. G-n Rač u to vreme nije smatrao za potrebno da ispoljava ono veselo raspoloženje kome se danas predaje: tada je on imao izgled stalno surov i trudio se da steče glas poslovnog čoveka. Prema meni je bio nemilostiv i grub. Meni bi svagda laknulo na srcu kad bih odlazila od Ivana Matvejića; ali i svoj dom bih ja ostavljala rado... Nesrećna moja mladosti! Večno od jedne obale ka drugoj, a ni uz jednu nećeš da pristaneš! Sećam se, trčim preko dvorišta, zimi, po debelom snegu, u tananoj haljinici, trčim u vlasteoski dom Ivanu Matvejiću da mu čitam, pa se čisto radujem... A kad dođem, pa ugledam one velike, turobne sobe, taj šaren, štofani nameštaj; tog ljubaznog i bezdušnog starca u raskopčanoj svilenoj „duljetki”, u belom žabou i beloj poši, sa manžetnama povrh prstiju, sa „Supsonom” pudera (tako se izražavao njegov kamerdiner) na natrag začešljanoj kosi, — kad sve to ugledam, mene počne da guši taj zagušni zadah od ambre, i sva najednom klonem.

„Ivan Matvejić je sedeo obično u prostranoj volterovskoj naslonjači. Na zidu, iznad njegove glave, visila je slika koja je prikazivala mladu ženu sa jasnim i smelim izrazom na licu, obučenu u bogat jevrejski kostim i svu ogrezlu u dragom kamenju i biseru... Ja bih se često zagledala u tu sliku, ali sam tek posle doznala da je to bio portret moje matere i da ga je radio moj otac, po porudžbini Ivana

Matvejića. A kako se mnogo izmenila od tog doba! Znao je on da je skrha i uništi! „I ona je njega volela! Volela tog starca!” — često bih ja pomislila. — „Kako je to mogućno? Njega voleti!” A međutim, kad bih se sećala nekih pogleda moje matere, neke u lola izgovorene reči i nehotične joj pokrete... Da, da, ona ga je volela!” — ponavljala bih ja sa užasom... Ah, da ne da Bog nikome da preživljuje takva osećanja!

„Svaki dan bih ja čitala Ivanu Matvejiću, neki put tri, četiri časa bez prekida... Za mene je to bilo škodljivo, tako mnogo i tako na glas čitati. Naš lekar se bojao za moje grudi, pa je čak jednom to i pomenuo Ivanu Matvejiću. No ovaj se samo osmehnu (to jest, ne: on se nikad nije osmehivao, no bi samo šiljio i napred, isturao usne) i reče mu: „Vous ne savez pas se qu’il u a de ressources dans cette jeunesse.” „Međutim, pre vam je, ranijih godina, M. le Commandeur”... usudi se da mu primeti lekar. Ivan Matvejić se opet osmehnu. „Vous rêvez, mon cher, — prekide ga on: — le Commandeur n’a plus de dents et il crache à chaque mot. J’aime les voix jeunes.”

„Te tako sam mu ja i dalje čitala, mada sam pomalo i jutrom i noću kašljala...

„Koji put bi Ivan Matvejić zahtevao da mu sviram na klaviru. No muzika je delovala na njegove živce uspavljujući. Oči bi mu se odmah počele „krpiti”, glava bi mu u taktu klonjavala, i tek bi se ovda onda od njega čulo: „C’est du Steibelt, n’est-ce pas? Jouez moi du Steibelt!”

„Ivan Matvejić je Štajbelta smatrao za velikog genija koji je bio kadar da pobedi u sebi „la grossière lourdeur des Allemands“ pa mu je zamerao samo jedno: „trop de fougue! trop d’immagination!”... Kada bi Ivan Matvejić primetio da sam se ja umorila za klavirom, on me je nudio da se poslužnm „bolonjskom marmeladom”. Tako su se nizali dani za danima...

„Ali dođe jedna noć — nezaboravna noć! — i strašna nesreća me zadesi. Moja mati umrla je skoro sasvim iznenada. Ja sam bila navršila tek petnaest godina. O kakva je to bila nesreća, kao neki zli oluj naletela je ona na mene! Kako me je zaplašio taj moj prvi susret sa smrću! Jadna moja majčica! Naši odnosi su bili veoma čudnovati: mi smo obe strasno volele jedna drugu... strasno i beznadno; mi kao da smo čuvale i skrivale od samih sebe našu zajedničku tajnu,

uporno smo je ćuteći zaobilazile, iako smo znale, znale sve što se dešavalo u našim srcima. Čak i o svojoj prošlosti, o svojoj ranoj prošlosti, majčica sa mnom nije govorila i nikad se nije žalila rečima, iako je čitavo njeno biće bilo sama nema žalba! Mi smo izbegavale svaki, iole ozbiljniji razgovor. Ah! ja sam se uvek nadala da će jednog dana doći i taj trenutak kada će mi se ona najzad izjadati, a isto tako i ja njoj, pa će nam onda obema lakše biti... Ali svakodnevne brige, neodlučna i plašljiva narav, bolesti, prisustvo g. Rača, i što je glavno: ono večito pitanje „zašto?”, kao i nezadržljivo i besprekidno odmicanje vremena, života... Završilo se sve udarom groma, i ne samo da nisam čula one reči koje su imale da razreše našu tajnu — nego nisam čula od svoje majčice ni sami pretsmrtni oproštaj! Jedino mi je ostao u pameti uzvik g. Rača: „Suzana Ivanovna, izvolite otići, majka želi da vas blagoslovi!” a zatim bleda ruka ispod teškog pokrivača, disanje mučno, urazročene oči... O, dosta! dosta!

„Sa kakvim užasom, sa kakvim negodovanjem, sa kakvom tužnom radoznalošću sam ja sutradan i na dan pogreba gledala lice moga oca... da, moga oca! U šatuli pokojničinoj našla su se njegova pisma. Učinilo mi se da je on malko pobledeo i smračio se... Uostalom, ne! Ništa se nije pokrenulo u toj duši od kamena. Isto onako kao i pre, pozvao me je, posle nedelju dana u kabinet; istim onim glasom zamolio me je da čitam: „Si vous le voulez bien, les observations sur l’histoire de France de Mably, à la page 74... là où nous avons été interrompus.“ Čak nije naredio ni da se portret mamin iznese! Istina, puštajući me da idem, on me doveo k sebi, pa, davši mi da mu po drugi put poljubim ruku, reče: „Suzanne, la mort de votre mère vous a privée de votre appui naturel; mais vous pourrez toujours compter sur ma protection”, — ali me odmah lako darnu u rame drugom rukom, pa, sa običnim svojim zašiljavanjem usana, dodade: „allez, mon enfant”. Ja već htedoh da mu viknem: „Pa vi ste moj otac!” ali mu ništa ne rekoh i izađoh.

„Idućeg jutra, rano, ja pođoh na groblje. Maj mesec ogledao se tada u svoj divoti cveća i lišća, te sam ostala dugo sedeći na svežem grobu. Nisam plakala, nisam tugovala; samo mi jedno nije izbijalo iz glave: „Čuješ li, mama? On i meni hoće da ukazuje pokroviteljstvo!” I

činilo mi se da moja mati ne bi morala da se nađe uvređena na onaj potsmeh koji mi se i nehotice otimao na usne.

„Neki put pitam ja samu sebe, šta me je nagonilo da tako uporno želim — ne neko priznanje... taman! nego makar toplu srodničku reč od Ivana Matvejića? Zar ja nisam znala kakav je on bio čovek i kako je malo ličio na ono kako sam ja u mojoj mašti sebi oca zamišljala?... No ja sam bila tako samohrana, tako samohrana na svetu! A zatim, neprestano mi ona ista neotstupna misao ne davaše mira: „Pa ona je njega volela? Moralo je tek valjda postojati nešto zbog čega ga je zavolela?:

„Prođoše još tri godine. Ništa se nije menjalo u našem jednolikom, unapred odmerenom, sračunatom životu. Viktor je rastao. Ja sam bila za osam godina starija od njega i rado bih ga bila uzela u svoje ruke, ali mi g. Rač to nije dozvoljavao. On ga predade jednoj boni čija je dužnost bila da strogo motri da se dete ne „mazi", tojest da mene ne pušta detetu. A i sam Viktor se nešto tuđio od mene. Jednom g. Rač dođe u moju sobu neraspoložen, uzrujan, pakostan. Još sinoć su došli do mene rđavi glasovi o tom mom poočimu: svet je pričao da je bio uhvaćen u utaji prilično velike sume novaca, u mitu uzetom od nekog trgovca.

— Vi mi možete pomoći, — poče on, nestrpljivo lupkajući prstima po stolu. — Otidite do Ivana Matvejića, zamolite ga da se zauzme za mene.

— Da ga zamolim? a zašto? zbog čega?

— Kažite mu neku lepu reč o meni... jer ja za vas ipak nisam stranac. Optužili su me neki... Jednom rečju, može se desiti da ja ostanem bez hleba, a tako isto i vi.

— Ali kako da odem ja kod njega? Otkud ja njega da uznemiravam?

— Eto ti sad! Pa vi imate pravo da ga neki put i uznemirite!

— Kakvo pravo, Ivane Demjaniću?

— Ama ne pretvarajte se... Vas on ne može odbiti iz više razloga. Zar vi mene zbilja ne pazumete?

„On mi drsko pogleda pravo u oči, i ja osetih da su mi se obrazi zacrveneli. Mržnja, prezir — buknuše u meni onoga trenutka, udariše kao talas, svu me obuzeše.

— Jeste, ja vas razumem, Ivane Demjaniću, — odgovorih mu ja najzad. Meni se i samoj moj glas učini nepoznat: — ali ja neću otići Ivanu Matvejiću, i neću ga moliti. A ako budem ostala bez hleba — opet dobro.

„G-n Rač zadrhta, stište zube, stisnu pesnice.

— A, čekaj ti, princezo Melikitriso! — prošapta on promuklo. — To ti ja neću zaboraviti!

„Tog istog dana Ivan Matvejić ga pozva k sebi, pa mu je, kažu, pretio palicom, onom istom palicom, koju je negda dobio u trampi sa vojvodom de-Larošfuko, i vikao: „Vi su jedan podlac i šićardžija! Ja ću vas staviti napolje!” (Ivan Matvejić skoro sasvim nije znao ruski da govori i prezirao je naše geačko narečje, „ce jargon vulgaire et rude”. Neko jednom reče pred njim: „to se samo po sebi razume.” Ivan Matvejić se strašno razljutio, pa je često posle navodio tu frazu kao primer besmislice i rugobe ruskog jeika: „Šta vam je to: samo po sebi se razume?” pitao je on na ruskom, udarajući glasom na svaki slog. „A zašto ne s prostotom: razume se? i zašto: samo po sebi?!”

No Ivan Matvejić ne otera g. Rača, čak ga nije ni lišio mesta. No moj poočim održa reč: on meni to nije zaboravio.

Ja počeh da zapažam promenu na Ivanu Matvejiću. On poče da tuguje, da oseća dosadu, zdravlje mu se poremeti. Njegovo rumeno, sveže lice dođe žuto i zbrčka se, jedan prednji zub mu ispade. Sasvim prestade da se izvozi i prekide dane primanja sa gozbom za seljake što ih je bio uveo, bez učešća lopova — „sans le concours du clergé.“ U takve bi dane Ivan Matvejić, sa kokardicom u rupici od kaputa, izlazio među seljake u salu ili na balkon, pa, dotakavši se usnama srebrne čašice sa votkom, držao bi im govor otprilike ovakav: „Vi ste zadovoljni mojim postupcima, koliko sam i ja zadovoljan vašom usrdnošću; ovome radujem se istinski. Mi smo svi brati; samo rođenje proizvodi nas ravne: pijem u vaše zdravje!” On bi im se klanjao, i seljaci se njemu klanjali „do pojasa”, a ne do zemlje, što je on strogo zabranio bio.

„Ugošćavanje seljaka se i sad priređivalo, ali Ivan Matvejić već nije izlazio međ svoje podanike. Neki put bi sad prekidao moje čitanje usklicima: „La machine se détraque! Cela se gâte!” Same oči njegove, te svetle, kamene oči, posuknuše i čisto se zbegoše; on bi sad za vreme mog čitanja zadremao pa i zaspao češće no pre i

teško bi uzdisao u snu. Nije se izmenilo samo njegovo držanje prema meni; sad se samo još opažao presenak neke riterske pažnje. On bi sad, premda s naprezanjem, ali ipak jednom ustajao sa naslonjače kad bih ja ulazila, ispraćao bi me do vrata, pridržavajući me rukom ispod lakta, i mesto Suzon, počeo me je zvati čas „ma chère demoiselle”, čas „mon Antigone”.

„M. le Commandeur umro je bio jedno dve godine posle moje mame, i, kao što se videlo, njegova smrt je teže pogodila Ivana Matvejića no smrt moje mame. Njegov vršnjak je umro — eto šta ga je smutilo. A među tim, jedina zasluga g. Komandora u poslednje vreme sastojala se samo u tom što bi svaki put usklikiuo: „Bien joué, mal réussi!” kad bi Ivan Matvejić, bilijareći se sa g. Račem, promašio i ne bi pogodio u kesu, i još, kad bi mu se Ivan Matvejić obraćao za stolom sa pitanjem, na primer, ovakim: „N’est se pas, M. le Commandeur, c est Montesquieu qui a dit cela dans ses Lettres Persannes?” On bi, neki put ispustivši kašiku na tvoju košulju, duboko-misaono odgovarao: „Ah, monsieur de Montesquieu? Un grand écrivain, monsieur un grand écrivain!” Samo jednom, kad mu je Ivan Matvejić kazao da les théophilantropes ont eu pourtant du bon! — starac uzrujanim glasom uskliknu: „Monsieur de Kolontouskoï (on za čitavih dvadeset i pet godina nije mogao da nauči da pravilno izgovori ime svog patrona) Monsieur de Kolontouskoi! Leur fondateur, l'instigateur de cette secte, se La Reveillère Lepeaux, était un bonnet rouge!” — „Non, non, — rekao bi mu Ivan Matvejić, smeškajući se i vadeći čupak burmuta: — des fleurs, des jeunes-vierges, le culte de la Nature... ils ont eu du bon, ils ont du bon!...”

„Ja sam se uvek čudila i divila kako je mnogo stvari znao Ivan Matvejić i kako je nekorisno bilo sve to znanje za njega samog.

„Ivan Matvejić je očigledno venuo, ali se još uvek junačio. Jednom, tako na tri nedelje pred smrt, desi mu se odmah posle obeda napad vrtoglavice. On se zamisli pa reče: „c’est la fin”, pa, došavši k sebi i odmorivši se, napisa pismo u Petrograd svom jedinom nasledniku, bratu, s kojim valjda dvadeset godina nije imao veze.

„Čuvši da Ivanu Matvejiću nije dobro, dođe mu u posetu jedan naš sused, Nemac, katolik, nekad znamenit lekar, koji je živeo u miru

u svom seocetu. On je inače vrlo retko dolazio kod Ivana Matvejića, no ovaj bi ga svagda dočekivao sa naročitom pažnjom i uopšte veoma ga je cenio. Teško te to nije bio na celom svetu jedini čovek koga je on cenio. Stari lekar preporuči Ivanu Matvejiću da pošalje po popa, no Ivan Matvejić odgovori da „ces messieurs et moi nous n’avons rien à nous dire”, pa ga zamoli da promene razgovor. A po njegovom odlasku izdade naredbu svom sobaru da mu unapredak nikoga ne prijavljuju i ne primaju. Zatim naredi da zovnu mene. Ja se uplaših kad ga ugledah: modra mesta izbiše mu ispod očiju, lice mu se isteže i udrveni, donja vilica mu se ispusti.

— Vous voilà grande, Suzon, — poče on da govori, s teškom mukom izgovarajući suglasnike, ali još uvek gledajući da se nasmeši (ja sam tada bila već u devetiaestoj godini), — „vous allez peut-être bientôt rester seule. Soyez toujours sage et vertueuse. C’est la dernière recommandation d'un... — Tu se on zakašlja... — d’un vieillard qui vous veut du bien. Je vous ai recommandé à mon frère et je ne doute pas qu’il ne respecte mes volontés”... On se opet zakašlja pa brižno opipa svoje grudi. — Du reste, j’espère encore pouvoir faire quelque chose pour vous... dans mon testament”. Ta poslednja fraza kao nožem da me reznu po srcu. Ah! ta to beše već i suviše... suviše prezrivo i uvredljivo! Ivan Matvejić je, verovatno, pripisao bio jednom drugom osećanju — osećanju žalosti ili zahvalnosti — ono što se izrazilo bilo na mom licu, i, kao želeći da me uteši, potapša me po ramenu, i, u isti mah, po običaju, ljubazno me odmičući, prozbori: Voyons, mon enfant, du courage! Nous sommes tous mortels. Et puis, il n’y a pas encore du danger. C’est ne qu’une précaution que j’ai cru devoir prendre... Allez!” Kao ono tada, kad me je dozvao k sebi posle smrti Moje mame, i sad sam opet htela da mu viknem: „Pa ja sam vaša kći! ja sam kći vaša!” No, pomislih ja, ta on će, ko zna, u tim rečima, u tom vapaju mog srca, osetiti jedino samo želju da izjavim svoja prava, prava na njegovo nasledstvo, na njegov novac... O, nipošto! Ništa neću ja reći tom čoveku koji nijedanput ne pomenu preda mnom ime moje matere, u očima koga ja tako malo značim da on čak ne nalazi za vredno da dozna da li je poznato meni moje poreklo — čija sam i koja sam? A ko će ga znati, možda je on to i naslućivao, i znao, ali nije hteo da „dira vredovno mesto” (njegova omiljena uzrečica, jedina ruska fraza

koju je on znao i upotrebljavao) — nije hteo da liši sebe lepe čitačice sa mlađanim glasom! Ne! ne! Nek ostane on dalje toliko isto kriv pred svojom kćeri, koliko je bio kriv i pred njenom majkom! Neka odnese u grob obe te svoje krivice! Zaklinjem se, zaklinjem se: neće čuti on iz mojih usta tu reč, koja nekako sveto i divno u svačijem uvu zvuči! Ja mu neću reći: oče! neću mu oprostiti ni u ime majke ni u ime sebe! On ne oseća potrebu za tim oproštajem, ni za tim nazivom... Nije mogućno, nije mogućno da ne oseća potrebu za time! Ali neće dobiti oproštaj, neće, neće!

„Bog zna da li bih ja održala svoju zakletvu i da li moje srce ne bi omekšalo, da li ne bih savladala ja svoju bojažljivost, svoju stidljivost, svoju gordost... ali sa Ivanom Matvejićem se dogodi isto ono što i sa mojom majčicom. Tako isto iznenadno odnese smrt i njega i to opet noću. Isti onaj g. Rač probudi me pa zajedno sa mnom potrča u gospodski dom, u spavaću sobu Ivana Matvejića... Ali ja ne zatekoh čak ni one predsmrtne pokrete, koji su mi se tako neizgladljivo urezali u pamćenje kraj smrtne postelje moje majčice.

„Na jastucima, opšivenim čipkama, ležala je neka suha, tavna lutka sa šiljatim nosom i nakostrešenim sedim obrvama... Ja zavikah od straha i odvratnosti, pojurih napolje, sudarih se u vratima sa nekim bradatim ljudima u kaftanima, sa prazničnim crvenim prslucima i, sad se već više i ne sećam kako se obreh na svežem vazduhu...

„Docnije su mi pričali da sobar, — kad je utrčao u spavaću sobu na jaku lupu zvonceta, — nije našao Ivana Matvejića na krevetu, nego dva koraka dalje od njega. On kao da je bio sedeo na podu, zgrčivši se, i dvaput je uzastopce ponovio: „Eto ti, lijo, dolijao si!” Kažu da su mu to bile poslednje reči. Ali ja u to ne mogu da verujem. Otkud bi on, baš u tome trenutku, počeo da govori ruski, i da upotrebi baš taj izraz!

„Čitave dve nedelje posle toga očekivali smo mi dolazak novoga gospodina, Semjona Matvejića Koltovskog. On je poslao naređenje da se ništa ne dira, da se niko ne smenjuje dok on sam sve lično ne pregleda. Sva vrata, sav nameštaj, sanduci, stolovi — sve je to bilo zatvoreno, popečaćeno. Svi ljudi se zabrinuše i pripremiše se na sve. Ja postadoh najedared jedno od glavnih lica u domu, pa bogami baš i najglavnije lice. Mene su i ranije zvali: gospođice; ali ta reč je

sad dobila neki naročiti karakter, bila je izgovarana sa specijalnim akcentom. Otpoče se šaputanje. „Stari gospodin, šaputalo se, umro je iznenadno, nisu stigli ni sveštenika da mu pozovu, međutim na ispovest već sasvim odavno nije odlazio; ali da se napiše testamenat, nije potrebno mnogo vremena.”

„I sam g. Rač pronađe za potrebno da izmeni svoj način dejstva. On nije ni pokušao da se pokaže dobrodušan i ljubazan: znao je da mene ne može prevariti, ali se na njegovom licu pojavi neka tužna smirenost: „Pogledaj samo, — kao da je govorio izraz njegovih očiju, — ja se pokoravam”. Svi su obletali oko mene, svi su se starali da mi ugode... a ja nisam znala šta da radim i kuda da se denem, i samo sam se čudila, kako to ti ljudi ne uviđaju da mi time samo uvrede nanose. Najzad dođe i Semjon Matvejić.

„Semjon Matvejić je bio desetinu godina mlađi od Ivana Matvejića i celog svog života išao je potpuno drugmm putem. On je sa službom bio u Petrogradu, zauzimao je visok položaj... Bio je ženjen i rano ostao udovac; imao je samo sina jedinca.

„Likom je Semjon Matvejić bio sličan svom starijem bratu, samo je rastom bio manji i deblji, glava mu je bila okrugla, ćelava, oči je imao isto tako sjajne i crne kao i Ivan Matvejić, i krupna, crvena usta. Nasuprot bratu, koga je on čak i posle njegove smrti nazivao francuskim filozofom, a po neki put prosto čudakom, Semjon Matvejić je skoro uvek govorio ruski, glasno, rečito, vrlo se često smejući, pri čem je potpuno zatvarao oči i neprijatno se tresao svim telom, baš kao da ga je zloba iznutra golicala.

„On se prihvati za poslove veoma ozbiljno, u sve je sam ulazio, od sviju je zahtevao najpodrobnije račune. Prvog dana kad je došao, on je pozvao sveštenika sa svom pastvom, naredio mu da otsluži službu sa osvećenjem vode, pa je svuda sam tom vodom poprskao, sve sobe u kući, čak i tavane i podrume, a sve zato da bi, kako se to on izrazio, „radikalno isterao volterovski i jakobinski duh”.

„Neki ljubimci Ivana Matvejića sleteše sa svojih mesta odmah, još prve nedelje, jedan potrefi na novu naseobinu, a neki se podvrgoše i telesnoj kazni. Čak i najstariji kamerdiner, — on je bio rodom Turčin, znao je da govori francuski, a poklonio ga je Ivanu Matvejiću pokojni feldmaršal Kamenski; — taj kamerdiner je, istina, dobio slobodu, ali

zajedno sa njom i naredbu da u roku od dvadeset i četiri časa otputuje, „da drugima ne služi kao sablazan”.

„Semjon Matvejić se pokaza kao strog gospodar; sigurno su mnogi zažalili za pokojnikom. „Sa baćuškom, sa Ivanom Matvejićem”, jadao se meni jedan već sasvim stari sluga: „jedina briga koju smo imali, to je da rublje bude čisto i da u sobama lepo miriše, i još, da se u pretsoblju nikakav razgovor posluge ne čuje — to već sačuvaj Bože! Inače mu je bilo sve ravno! Mrava u svom životu pokojnik nije uvredio! A ovo je, boga mi, nevolja! Došlo vreme da se umire!”

„Isto se tako brzo i moj položaj promeni, hoću da kažem onaj položaj u koji sam zapala i protiv svoje volje onih nekoliko poslednjih dana... Među hartijama Ivana Matvejića ne nađe se nikakvoga zaveštanja, ni jednoga retka koji bi bio napisan u moju korist. Svi mi najedared okrenuše glavu...

„O g. Raču neću već ni da govorim, ali i svi ostali bili su neljubazni prema meni i trudili su se da mi tu svoju neljubaznost iskažu: ispalo je kao da sam ih ja obmanula!

„Jedne nedelje, posle podnevne službe, koju je on provodio uvek u oltaru, Semjon Matvejić me pozva k sebi. Ja sam ga do tada videla samo u prolazu, letimice, a i on, izgledalo je, mene nije zapazio. On me dočeka u svome kabinetu, stojeći pored prozora. Na njemu je bio vic-mundirski frak sa dva ordena. Ja zastadoh odmah kod vrata; srce mi je u grudima jako lupalo od straha i od drugog jednog osećanja, još neodređenog, ali već unapred teškog.

— Ja sam želeo da vas vidim, mlada devojko, — poče Semjon Matvejić, pogledavši me pravo u noge, a zatim najednom u lice, — taj pogled kao da me ošinu: — želeo sam da vas vidim zato da bih vam saopštio svoju odluku i da vas uverim da sam potpuno spreman da vam budem od koristi. — Tu on uzvisi glas.

— Prava vi, razume se, nemate nikakvih, ali kao... lektorka mojega brata, vi uvek možete računati na moju... na moju pažnju. Ja sam... naravno, ubeđen u vaš odličan karakter i u vaša pravila. G. Rač, vaš očuv, već je dobio od mene potrebna uputstva. Sem toga, moram vam reći, da mi vaša srećna spoljašnost služi kao garancija vaših plemenitih osećanja.

„Semjon Matvejić na ovom mestu prsnu u njegov sitni smeh, a ja se... ne nađoh uvređena ja... ali mi bi žao same sebe... i tu osetih da sam ja na ovome svetu potpuna sirotica. Semjon Matvejić priđe kratkim, čvrstim koracima stolu, uze iz jednog sandučeta svežanj banknota, pa, uguravši mi ga u ruku, reče:

— Evo vam ovo malo novaca, da kupnte igle. Ja vas ni u buduće neću zaboraviti, draga devojčice, a sada zbogom i budite pametna.

„Ja uzeh onaj svežanj nesvesno, a isto tako bih uzela da mi je i ma šta drugo dao, pa, vrativši se u svoju sobu, briznuh u dugi plač, sedeći na svojoj postelji. Ja i ne primetih da sam svoj novac ispustila iz ruku. G. Rač ga nađe, podiže ga sa poda i, zapitavši me šta nameravam s njim da učinim, spusti ga u svoj džep.

„U njegovoj sudbini odigrala se u to vreme značajna promena. Posle izvesnih razgovora sa Semjonom Matvejićem, on dođe kod njega u veliku milost i uskoro dobi mesto glavnoga upravnika imanja. Od tada se pojavi u njegovom karakteru ona veselost, pojavi se onaj večiti smeh: u prvi mah hteo je on da se dodvori i da podražava svoga patrona... a docnije mu je to prešlo u naviku.

„Od tada je on postao ruski patriota. Semjon Matvejić se pridržavao svega što je nacionalno, nazivao sam sebe rusakom, potsmevao se nemačkom odelu, koje je ipak nosio; proterao je u svoje najudaljenije selo kuvara, za čije je školovanje u kuvarskom poslu Ivan Matvejić potrošio velike pare, — i to ga je proterao zato što nije umeo da mu skuva čorbu od guščijih šija.

„Iz oltara je Semjon Matvejić otegnutim glasom pevao kao neki crkvenjak, a kada su doterivali devojke da pevaju u horu i da igraju, on je i njih pratio i tapšao im u takt, i štipao ih za obraze... Uostalom, on je uskoro otputovao u Petrograd i ostavio moga očuva kao skoro potpunog vlasnika svega imanja.

„Gorki dani nastupiše za mene... Moje jedino zadovoljstvo bila je muzika, i ja joj se odadoh svom svojom dušom. Na moju sreću, g. Rač je bio veoma zauzet, ali mi je ipak, kad god mu se za to pružala prilika, davao da osetim njegovo neprijateljstvo; kao što mi je i obećao, „nije mi zaboravljao” što sam ga bila odbila.

„On je raspolagao mnome, nagonio me da prepisujem njegove dugačke i lažne denuncijacije Semjonu Matvejiću i da mu popravljam u njima njegove ortografske pogreške; bila sam primorana da mu se

bez pogovora pokoravam, i ja sam mu se pokoravala. On mi je saopštio da će me ukrotiti, da će učiniti da budem meka kao svila.

— Kakve su vam to buntovničke oči? — vikao bi on često za ručkom, napivši se piva i lupajući po stolu celom šakom: „Vi možda mislite: eto, ja sam ćutljiva kao ovčica, i prema tome ja sam u pravu... E, nije tako. Izvolite vi gledati i u mene kao ovčica!

„Moj položaj postao je strašan, neizdržljiv... srce moje postajalo je sve grublje. Nešto opasno počelo je u njemu da se budi sve češće i češće; ja sam provodila čitave noći bez sna i bez svetlosti, neprestano sam mislila, mislila, i tako u spoljašnjem mraku, i unutarnjoj tami, sazrevala je u meni strašna odluka. Dolazak Semjona Matvejića dao je mojim mislima drugi pravac.

„Njemu se niko nije nadao: jesen je bila već odavno nastupila. Pokazalo se da je on podneo ostavku što se našao uvređen: on se nadao da će dobiti Aleksandrovu lentu — a dobio je samo tabakeru. Nezadovoljan vladom, koja nije umela da oceni njegove sposobnosti, petrogradskim društvom, koje mu nije izrazilo dovoljno saučešća i nije dovoljno saosećalo u njegovom negodovanju, on se odlučio da se naseli u svome selu i da se posveti ekonomiji.

„Doputovao je sam. Njegov sin, Mihailo Semjonić, doputovaoje docnije, o praznicima, o novoj godini. Moj očuv skoro nije izbijao iz kabineta Semjona Matvejića: njegov položaj se još više učvrstio. Mene je ostavio na miru; u to vreme mu nije bilo do mene... Semjon Matvejić je bio odlučio da sagradi fabriku hartije. U manufakturnom poslu g. Rač se nije ništa razumevao, a Semjon Matvejić]e znao da se nikad neće ni razumevati; ali zato je moj očuv bio „izvršilac” (omiljena reč onoga vremena), „Arakčejev”! Semjon Matvejić ga je baš tako i zvao: „moj Arakčejev!”

— Meni je on dovoljan, — govorio bi Semjon Matvejić; — kad je samo tu dobra volja, pravac ću ja sam dati.

„I pored mnogobrojnih briga oko fabrike, oko vođenja kancelarije, kancelarijskog reda, novih zvanja i dužnosti, Semjon Matvejić je ipak uspeo da obrati pažnju i na mene.

„Jednog večera pozvaše mene u salon i rekoše mi da sviram u klavir: Semjon Matvejić je muziku voleo još manje nego pokojnik, ipak me pohvali i zablagodari mi, a idućeg dana sam bila pozvata za gospodski sto. Posle ručka Semjon Matvejić je prilično dugo

razgovarao sa mnom, raspitivao se o mom životu, smejao se ponekim mojim odgovorima, iako, sećam se, u njima nije bilo ničega smešnoga, i tako me je čudnim očima posmatrao...

„Meni je postajalo neprijatno. Nisam volela njegove oči; nisam volela njihov otvoreni izraz, njihov sjajni pogled... Meni se uvek činilo da je baš ta otvorenost skrivala u sebi nešto toliko rđavo, da je pod tim svetlim sjajem, tamo u njegovoj duši, sasvim mračno.

— Meni vi nećete biti lektorka, — saopšti mi najzad Semjon Matvejić, nekako se gadljivo doterujući i kao otklanjajući se od nečega: — ja, hvala Bogu, još nisam oslepio i mogu i sam da čitam; ali kafa će mi biti iz vaših ručica ukusnija, a vašu svirku na klaviru slušaću sa zadovoljstvom.

„Od toga dana ja sam stalno išla na ručak u gospodski dom i ostajala sam u salonu po neki put sve do večera. Dospeh i ja, kao i moj očuh, u milost; ali ona mi nije bila na radost. Istina, Semjon Matvejić mi je ukazivao izvesno poštovanje, to moram priznati; ali u tome čoveku je bilo nešto, ja sam to osećala, što je odbijalo, što je mene plašilo. I to „nešto” se nije oličavalo u njegovim rečima, nego u njegovim očima, u onim rđavim očima, i još u njegovom smehu. On sa mnom nikad nije govorio o mojem ocu, svojem bratu, i meni se činilo da on taj razgovor nije izbegavao zato što nije želeo da budi u meni častoljubive pomisli ili pretenzije, nego iz drugog razloga, u koji ja u to vreme nisam umela da proniknem, ali koji me je nagonio u nedoumicu i stid... O praznicima dođe njegov sin, Mihailo Semjonić.

„Ah, ja osećam da ne mogu produžiti onako kako sam počela; suviše su mi teške te uspomene. Naročito sad nisam u stanju da mirno pričam... i zašto da krijem? ja sam zavolela Mišela, a i on je mene zavoleo.

„Kako se to desilo — ni to neću da pričam. Znam samo to, da od prve one večeri, kad je on ušao u salon (ja sam sedela za klavirom i svirala sam Veberovu sonatu), kad je ušao, lep i stasit, u plišanom ogrtaču i suknenim čizmama, onako kako je stigao, direktno sa mraza, i, kad je, otresavši sobolsku šubaru od inja, pre no što se pozdravio sa ocem, brzo pogledao na mene i začudio se, — ja znam da ga od tog večera ja već više nisam mogla zaboraviti, nisam mogla zaboraviti to mlado, dobrodušno lice. On poče da govori... i njegov

glas odmah prionu za moje srce... Muževan i tih glas, a u svakom zvuku toliko poštena, poštena duša!

„Semjon Matvejić se obradova sinovljem dolasku, zagrli ga, ali ga odmah zapita: — Na dve nedelje? a? Na otsustvo? a? — pri tom reče meni da iziđem. Ja sam dugo sedela u svojoj sobi kraj prozora i posmatrala svetlosti koje su promicale pored prozora u sobama gospodskoga doma. Ja sam ih pratila, osluškivala sam nove, nepoznate glasove, zabavljala me je ta pojačana užurbanost, i nešto novo, nepoznato, no takođe svetlo, promicalo je kroz moju dušu...

„Idućeg dana, pred ručak, prvi put sam razgovarala sa njime. On je došao kod moga očuha sa nekom porukom Semjona Matvejića i zatekao mene u našem malom salonu. Ja već htedoh da izađem, ali on me zadrža. On je bio veoma živ i slobodan u svim svojim pokretima i rečima; ali od uobraženosti ili drskosti, od prestoničkog prezrivog tona, — od svega toga u njemu nije bilo ni traga, i ničeg vojničkog, gardijskog... Naprotiv, u toj neusiljenosti njegovog ponašanja bilo je nečeg milog, skoro stidljivog, baš kao da vas je molio da ga izvinite.

„U ponekih ljudi oči se nikad ne smeju, čak ni u trenutku smeha; a njegove usne skoro nikad nisu menjale svoj lepi sklad, dok su mu se oči skoro stalno smejale. Tako mi provedosmo u razgovoru skoro čitav čas... o čemu — to sad ne bih znala reći; sećam se samo da sam i ja njemu sve vreme gledala u oči i da mi je sa njime u društvu bilo tako lako! Uveče sam svirala u klavir. On je veoma voleo muziku, seo je na fotelju i, oslonivši svoju kudravu glavu na ruku, pažljivo je slušao. On me ni jednom nije pohvalio, ali sam videla da mu se moja svirka dopada, pa sam mu svirala sa oduševljenjem.

„Semjon Matvejić, koji je sedeo pored sina i razgledao planove, najednom se namršti.

— E, gospođice, — reče on, po svom običaju popravljajući odelo i pritežućn kaput: — biće dosta; šta ste se to rascvrkutali, kao kanarinka? To je već da čoveka glava zaboli. Za nas, starce, boga mi, niste se nikad toliko trudili... — dodade on poluglasno, pa mi opet reče da ih ostavim.

„Mišel me isprati očima do vrata pa ustade sa fotelje.

— Kud ćeš? kud ćeš? — viknu Semjon Matvejić pa se najednom zasmeja, a zatim još i reče nešto...

„Ja nisam mogla da čujem njegove reči; ali g. Rač, koji je takođe bio tu prisutan, u uglu salona (on je uvek „prisustvovao”, a ovog puta je doneo planove), strasno se zasmeja, i taj njegov smeh stiže do mojih ušiju... To isto, ili skoro to isto, ponovi se i idućeg večera... Semjon Matvejić se iznenada ohladi prema meni i ja zapadoh u nemilost.

„Posle tri, četiri dana ja sretoh Mišela u hodniku koji je delio gospodski dom na dve polovine. On me uze za ruku i uvede me u sobu koja je bila pored trpezarije i koja se zvala portretska. Ja pođoh za njim ne bez uzbuđenja, ali sa punim poverenjem. Ja bih još tada, izgleda mi, pošla za njim i na kraj sveta, iako još nisam podozrevala šta je on postao za mene. Ah, ja sam se u duši odala njemu svom strašću, svom očajanjem mladoga bića, koje ne samo što nema koga da voli, nego koje se oseća kao nezvan i nepotreban gost među tuđim i neprijateljski raspoloženim ljudima!...

„Mišel mi je kazao... I čudna stvar! Ja sam smelo gledala njemu pravo u oči, — a on nije gledao u mene i malko je pocrveneo, — on mi je rekao da on razume moj položaj i da mu saoseća i moli me da izvinim njegovog oca...

— A što se tiče mene, — dodade on, — ja vas molim da uvek budete uvereni u mene, i znajte da ste vi za mene sestra, jeste, sestra. — Pri tom mi on čvrsto stište ruku.

Ja se zbunih i sad, opet, ja oborih oči; ja kao da sam od njega očekivala nešto drugo, neke druge reči. No ipak počeh da mu zahvaljujem.

— Nemojte, ostavite, — prekide me on, — ne govorite tako... Ali zapamtite: dužnost braće je da se staraju o svojim sestrama, — i ako vam kadgod bude potrebna zaštita makar od koga, — oslonite se na mene. Ja sam od skora ovde, ali sam već mnogo što-šta razumeo... i, između ostalog, razumeo sam vašega očuha. — On opet stište moju ruku i ode.

„Docnije sam saznala da je Mišel još od prvog susreta osetio odvratnost prema g. Raču. G. Rač je pokušao i njemu da se dodvori; no, pošto se uverio da su mu svi napori uzaludni, odmah je sa svoje strane zauzeo prema njemu neprijateljski stav, koji ne samo da nije prikrivao od Semjona Matvejića, nego se, naprotiv, trudio da ga

naglasi, pri čem je izražavao žaljenje što nije bio srećan, u pogledu naklonosti, sa mladim naslednikom.

„G. Rač je dobro proučio karakter Semjona Matvejića: njegov račun je postigao cilj. „Odanost toga čoveka prema meni ne podleži sumnji već samim tim što bi posle moje smrti on potpuno propao; moj naslednik njega nikako ne trpi”... Ta misao se ukorenila u starčevoj glavi. Kažu da se svi ljudi koji imaju vlast u rukama, pod stare dane, lako hvataju na tu udicu, na udicu isključive, lične odanosti...

„Nije uzalud Semjon Matvejić nazivao g. Rača svojim Arakčejevom... On mu je mogao dati i drugi ladimak. „Ti si za mene neodgovoran”, imao je običaj on da mu kaže. On je, odmah po svome dolasku, počeo da mu govori „ti”, a moj očuh mu je, sav blažen, gledao u usta, dirljivo obarao glavu na stranu i dobrodušno se smejao, želeći kao da kaže: „sav sam tu, sav sam vaš”... Ah, ja osećam, ruka mi drhti, a srce mi prosto udara o ivicu stola na kojem pišem u ovom trenutku... Strašno mi je da se potsećam na te dane, a krv mi pri tom uzavrela... Ali reći ću sve do kraja... do kraja.

„Ponašanje g. Rača prema meni zauze drugu nijansu za ono kratko vreme dok sam bila u milosti. On je počeo da bude predusretljiv prema meni, da se prijateljski šali sa mnom, baš kao da sam se ja iznenada opametila i postala mu više bliska.

— Batalili ste cifranje, — reče mi on jednom, došavši iz glavnog doma u krilo. — To mi se dopada! Sve te razne dobrodetelji, osećanja — sve te moguće čitanke — sve to nije za nas, gospođice, nije to za sirotinju!

„A kad sam posle zapala u nemilost, i kad Mišel više nije nalazio za potrebno da krije ni preziranje prema njemu, ni simpatije prema meni, g. Rač je iznenada udvostručio svoju surovost; on je stalno motrio na mene, baš kao da sam ja bila sposobna za svaki zločin, te da me je trebalo držati u ježevim rukavicama.

— Pazite se vi dobro, — vikao je on, upadajući, bez kucanja, sa blatnjavim čizmama i kačketom na glavi, u moju sobu. — Ja takve stvari neću da trpim! Nemojte tu da mi se pućite! Ne možete vi meni podvaliti, a vašu oholost ja znam kako ću pridaviti!

„A jednog jutra mi saopšti da je Semjon Matvejić izdao naredbu da od sad ne smem dolaziti za gospodski sto, na ručak, dok ne

budem pozvana... Ne znam čime bi se sve ovo svršilo, da se nije desio događaj koji je definitivno rešio moju sudbinu...

„Mišel je bio veliki ljubitelj konja. On odluči da sam uzme da uči jednog mladog kasača. Ovaj uze đem na zub, poče da udara nogama i izbaci ga iz saonica... Doneše ga kući onesvešćenog, sa iščašenom rukom i slomijenim grudnim košem. Starac se prestraši, pozva najbolje doktore iz varoši. Oni Mišelu pomogoše, ali je on morao da ostane u postelji oko mesec dana. On karte nije znao da igra, govor su mu doktori zabranili, da čita, držeći knjigu stalno jednom rukom, bilo mu je teško. Završi se time što me je sam Semjon Matvejić poslao svome sinu, setivši se mog starog zanimanja da mu budem lektorka.

„Za mene nastupiše nezaboravni trenutci! Ja sam dolazila Mišelu odmah posle ručka i sedala za okrugli stočić, kraj upola zastrtog prozora. On je ležao u dnu jedne male sobe, pored salona, na širokom kožnom divanu u stilu ampir, sa zlatnim bareljefom na visokom, uspravnom naslonu; taj bareljef je pretstavljao svadbenu povorku iz starog veka. Bleda, malo zavaljena Mišelova glava odmah se okretala na jastuku i okretala se meni licem; on se osmehivao, sijao svim licem, zabacivao natrag svoju meku vlažnu kosu i govorio mi tihim glasom: „Zdravstvujte moja dobra, moja mila”.

„Ja sam otvarala knjigu — romani Valtera Skota bili su tada u modi — naročito mi je ostao u pameti Ajvanho... Kako je moj glas i nehotice zvonio i treptao, kada sam mu čitala reči Rebeke! Jer i u meni je tekla jevrejska krv, i zar nije moja sudbina bila slična sa njenom sudbinom, zar nisam ja kao i ona, negovala bolesnog ljubljenog čoveka? Svaki put, kad sam odvajala oči od knjige i pogledala na njega, sretala sam njegove oči sa onim istim tihim i svetlim osmehom celoga lica.

„Govorili smo vrlo malo: vrata od salona bila su uvek otvorena, a tamo je uvek neko sedeo; ali kad bi se ipak desilo da u salonu nije bilo nikoga, ja sam, ni sama ne znam zašto, prestajala da čitam i spuštala knjigu na krilo, i nepomično sam gledala u Mišela, a i on je gledao u mene, i bilo nam je dobro oboma, i nekako radosno, a po malo smo se i stideli, i sve, sve smo tada iskazivali jedno drugom, bez gestova i bez reči. Ah! Naša srca su izlazila jedno drugom u

susret, ona su se stapala, kao što se stapaju u jedno podzemni izvori, nevidljivo, nečujno... i neodoljivo.

— Znate li vi da igrate šah ili dame? — zapita me on jednom.

— Šah znam nešto malo, — odgovorih ja.

— E, vrlo lepo. Kažite da donesu tablu i primaknite stočić.

„Ja sedoh pored divana, a srce mi je samo premiralo, i nisam smela da pogledam u Mišela... A od prozora, kad nas je razdvajala cela soba, — kako sam tada slobodno gledala u njega!

„Ja počeh da ređam figure... Prsti su mi drhtali.

— Ja to nisam mislio... zato da igram sa vama... — progovori Mišel poluglasno, takođe ređajući figure, — nego da bi ste vi bili bliže meni.

„Ja ništa ne odgovorih nego, ne zapitavši ga ko će prvi da počne, pomerih piona... Mišel ne odgovaraše na moj potez... ja pogledah u njega. Odignuvši malo glavu, sav bled u licu, on mi je, pogledom koji je preklinjao, pokazivao na moju ruku...

„Da li sam ga ja razumela — ne sećam se, ali u jednom trenutku mi se nešto zamagli u glavi... U toj zabuni, jedva dišući, ja uzeh konja i pomerih ga čak na drugi kraj table. Mišel se brzo naže, pa, uhvativši svojim usnama i pritisnuvši moje prste uz tablu, poče da ih ljubi nemo i požudno... Ja nisam mogla, nisam htela da ih izmaknem, nego sam drugom rukom prekrila lice, a suze, kao sad se sećam, hladne, ali blažene... o, kakve blažene suze!... potekoše niz obraze jedna za drugom. Ah, tada sam ja znala, tada sam svim svojim srcem osetila u čijoj je vlasti bila moja ruka! Znala sam da nju nije držao dečko, koji se zaneo prvim utiskom, niti Don Žuan, niti oficir-avanturista, nego najblagorodniji, najbolji čovek... i on je mene voleo!

— O, moja Suzana! — začuh ja Mišelov šapat: — ja te nikad neću naterati da proliješ drukčije suze...

„Prevario se... Naterao me je.

„Ali našto se zadržavati na takvim uspomenama... naročito, naročito sad!

„Ja i Mišel se uzajamno zaklesmo da ćemo pripadati jedno drugom. On je znao da mu Semjon Matvejić nikad neće dozvoliti da se oženi mnome, i to nije sakrio od mene. Ja ni sama u to nisam sumnjala, i radovalo me je ne to što se Mišel nije pretvarao: on se nije mogao pretvarati, — nego to što se on nije trudio da sebe

obmanjuje. Ja sama nisam ništa zahtevala i pošla bih za njim kako god i gde god bi on zaželeo. — „Ti ćeš biti moja žena”, — ponavljao mi je on, — „ja nisam Ajvanho; ja znam da nije sva sreća u ledi Roveni”.

„Mišel uskoro ozdravi. Ja više nisam mogla odlaziti k njemu; ali među nama je već sve bilo rešeno. Ja sam se već sva bila predala budućem životu; ništa oko sebe ja nisam opažala, baš kao da sam plivala po divnoj, ravnoj, ali brzoj reci, sva okružena maglom. A na nas su motrili, nas su špijunirali. S vremena na vreme zapažala sam ja zle oči mojega očuha, slušala sam njegov nakazni smeh...

Ali taj smeh i te oči pojavljivali su se samo na jedan trenutak, takođe kao iz neke magle... Ja sam se stresala, ali sam odmah zaboravljala i opet sam se sva predavala onoj brzoj reci...

„Uoči dana za koji smo se dogovorili da će biti dan Mišelovog odlaska (on je trebao potajno da se vrati sa puta, pa da odveze i mene), ja dobih od njega, preko njegovog poverljivog kamerdinera, pisamce, u kojem mn je on zakazivao sastanak za pola deset sati u veče, u letnjoj sali za bilijar, velikoj niskoj sobi, dozidanoj uz glavni dom sa baštenske strane. On mi je pisao da želi da se konačno dogovori sa mnom.

„Ja sam se već dvaput sastajala sa Mišelom u toj sali... Imala sam ključ od spoljnph vrata. I čim otkuca pola deset, ja ogrnuh reklicu preko ramena, lagano iziđoh u baštu, pa po škripećem snegu srećno stigoh do sale za bilijar. Mesec, pomračen maglom, stojao je kao neka mutna mrlja iznad samoga slemena kuće, a vetar je zavijao piskavim fijukom iza ugla od zida. Mene svu prođe drhtavica, no ipak uvukoh ključ u bravu. Ja uđoh u sobu, zatvorih vrata za sobom, obrnuh se... Jedna mračna figura odvoji se od jednog zida, koraknu dva koraka, pa zastade...

— Mišel, — prošaptah ja.

— Mišel je po mome naređenju zatvoren pod ključ, a ovo sam ja! — odgovori mi glas, od koga moje srce kao da se zaledi...

„Preda mnom je stojao Semjon Matvejić!

„Ja se već okretoh da pobegnem, ali me on uhvati za ruku.

— Kuda ćeš? nikakva devojčice! — prošišta on. — Kad znaš sa mladićima sastanke da zakazuješ, treba da znaš i da odgovaraš!

„Ja sam bila premrla od straha, ali sam se neprestano otimala prema vratima... Uzalud! Kao gvozdene kandže upili su se u mene prsti Semjona Matvejića.

— Pustite, pustite me! — zamolih ja najzad.

— Kad vam se kaže, ni da ste se maknuli!

„Semjon Matvejić me primora da sednem. U polumraku ja nisam mogla da vidim njegovo lice, šta više ja sam se odvraćala od njega, ali sam dobro čula da je on teško disao i da je škrgutao zubima. Ja nisam osećala ni strah ni očajanje, nego neko besmisleno čuđenje... Verovatno da uhvaćena ptica tako premire u jastrebovim kandžama... a i ruka Semjona Matvejića, koji me je još uvek čvrsto držao, stiskala me je kao neka zverska mana...

— Aha! — ponovi on: — aha! Tako dakle... dakle dotle je... E, pa sad ćeš videti!

„Ja pokušah da se podignem, ali on me sa takvom snagom gurnu, da ja za malo što ne viknuh od bola, a psovke, uvrede, pretnje, potekoše kao bujica...

— Mišele, Mišele, gde si, spasi me, — zaječah ja.

„Semjon Matvejić me još jednom gurnu... Tog puta ja ne izdržah i viknuh...

„To je, očevidno, uticalo na njega. On se malko primiri, ispusti moju ruku, ali ostade gde je i bio, na dva koraka od mene, između mene i vrata.

„Prođe nekoliko minuta... Ja se nisam ni micala; on je, kao i ranije, teško disao.

— Sedite mirno, — poče on najzad, — i odgovarajte mi. Dokažite mi da vaš moral još nije sasvim pokvaren, i da ste u stanju da razumete glas zdravog rasuđivanja. Zaljubljenost još i mogu da oprostim; ali okorelu upornost — nikad! Moj sin... — Tu on predahnu. — Mihailo Semjonić vam je obećao da će se vama oženiti? Je l’ istina? Odgovarajte! Obećao vam je? a?

„Ja, razume se, ništa nisam odgovarala.

„Semjon Matvejić za malo što opet ne planu.

— Ja to vaše ćutanje smatram kao znak odobravanja, — nastavi on, poćutavši neko vreme. — I tako ste vi, znači, naumili da postanete moja snaha? Divno! Ali, da i ne pominjem to, da vi više niste četrnaestogodišnje dete i da morate znati da nijedan mlad

vetropir nije cicija kad su u pitanju i najneverovatnija obećanja, samo da bi postigao svoj cilj, da i ne pominjem to... ali, zar ste se vi mogli nadati da ću ja, ja, koreniti plemić, Semjon Matvejić Koltovski, ikada dati svoj pristanak za jedan takav brak? Ili ste vi hteli da svršite stvar i bez roditeljskog blagoslova?... Možda ste hteli da pobegnete, da se tajno venčate, a posle da se vratite, da odigrate komediju, da mi padnete pred noge, u nadi da će se starac, sigurno, raznežiti... Ta odgovarajte jedared, do sto đavola!

„Ja samo oborih glavu. On je mogao i da me ubije, ali da govorim — nije me mogao naterati... tu snagu nije imao.

„On se nekoliko puta prošeta po sobi.

— E, pa slušajte, — poče on mirnijim glasom. — Vi nemojte da mislite... nemojte da uobražavate... ja vidim, s vama drukčije treba govoriti. Slušajte: ja razumem vaš položaj. Vi ste zaplašeni, zbunjeni... Priberite se. U ovom trenutku ja vam, mora biti, izgledam kao neki izrod... tiranin. Ali stavite se vi i u moj položaj: kako sam mogao ja da se tu uzdržim, da ne kažem koju reč više? Pa i pored sveg toga ja sam vam već dokazao da nisam izrod, da i ja imam srca... Setite se samo kako sam ja postupio sa vama posle moga dolaska u selo i posle, sve do... do poslednjeg vremena... do bolesti Mihaila Semjonića. Ja ne želim da se hvalim svojim dobročinstvima, ali meni se čini da je vas već sama zahvalnost trebala da zadrži da ne pođete tim klizavim putem kojim ste se rešili da pođete!...

„Semjon Matvejić se opet prošeta po sobi, pa, zaustavivši se, potapša me lako po ruci, po onoj istoj ruci koja me je još bolela od njegovog nasilja i na kojoj sam ja još dugo posle toga nosila modre tragove...

— To ono i jeste... — poče on opet — glavica... glavica vaša je usijana! Nećemo da se potrudimo da razmislimo, nećemo sebi da damo računa u čemu se sastoji naša korist i gde treba da je tražimo. Pitajte vi mene: gde je ta korist? Nemate potrebe da idete daleko... Ona vam je, može biti, na dohvatu vaše ruke... Pa eto, uzmimo samo mene Kao roditelj, kao starešina, ja sam, naravno, morao da protestujem... To je moja dužnost. Ali ja sam i čovek u isto vreme, i vi to znate.

... Neosporno je: ja sam čovek praktičan i, naravno, glupost nikakvu ne mogu da dozvolim; nade, koje su u svakom pogledu

neumesne, razume se, treba izbaciti iz glave, jer, kakvog one imaju smisla? Ja neću ni da govorim o nemoralnosti samog tog postupka... Vi ćete to sve i sami razumeti, kada se priberete. A ja vam, bez preterivanja mogu reći: ja se ne bih ograničio samo na onom što sam već do sad učinio za vas; ja sam uvek bio spreman — a spreman sam i sad — da udesim, da poboljšam vaš položaj, da vas potpuno obezbedim, zato što ja znam vašu vrednost, što odajem priznanje vašim talentima, vašem umu, i najzad... (Ovde se Semjon Matvejić malko naže nada mnom)... Vi imate takve očice, da, Bogami... eto ja sam starac, a da ih potpuno ravnodušno posmatram... ja razumem... to je teško, to je zbilja teško.

„Ja sva pretrnuh kad čuh te reči. Jedva sam poverovala svojim ušima. U prvi mah meni se učini da je Semjon Matvejić hteo da kupi moje odricanje od Mišela, da mi da „otstupninu”... Ali ove reči! Moje oči su već bile počele da se navikavaju na pomrčinu, i ja sam mogla da razaznam lice Semjona Matvejića. Ono se osmehivalo, to staro lice, a sam on je neprestano šetao sitnim koracima i trupkao preda mnom...

— Dakle kako ćemo? — zapita on najzad, — dopada li vam se moj predlog?

— Predlog?... — ponovih ja i nehotice... ja savršeno ništa nisam razumevala.

„Semjon Matvejić se zasmeja... zbilja se zasmeja svojim odvratnim, pištećim smehom.

— Pa naravno! — uskliknu on: — sve vi, mlade snaše... — on se popravi: — devojke... devojke... sve vi samo o jednom stalno maštate: „mlade momke, mlade momke dajte nam!” Bez ljubavi vi niste žive. Naravno. Šta ima tu da se priča? Mladost je — divna stvar! Znam, ali zar samo mladi znaju da vole?... U ponekog starca je srce još vatrenije, a već kad starac nekoga zavoli, onda ti je to — kamenita stena! To je onda vekovečito! A ne kao ti vaši golobradi vetropiri kojima zbilja vetar kroz glavu juri! Da, da — ni od staraca ne treba glavu okretati! Jer oni mogu mnogo šta da stvore! Samo im treba kako valja prići. Da... da!... Pa starci znaju i da pomiluju, hi-hi-hi... — Tu se Sjemjon Matvejić opet zasmeja. —... Pa evo, dozvolite... ded’te tu ručicu... tek koliko probe radi... sama onako... da probamo...

„Tu ja skočih sa stolice pa ga iz sve snage odgurnuh od sebe. On se otetura, izdade nekakav uplašen drhtavi zvuk, umalo što se ne stropošta. Na čovečanskom jeziku nema reči da izrazim do kog stepena mi se pokazao gnusan i ništavno nizak. Ni truni nekog straha ne ostade sad u meni.

— Vucite se odavde, odvratni starče, — ote mi se iz grudi, — odlazite odavde, g. Koltovski, plemiću od starina! I u meni teče vaša krv, krv Koltovskih, i ja proklinjem onaj dan i čas kad je ona u mojim žilama potekla!

— Šta?... Šta reče ti to?... Jesi l’ ti pri sebi?! — baljezgao je Sjemjon Matvejić. — Kako smeš ti... i još u času kad sam te zatekao... kad si bila pošla Mišku... a? a? a?

„Ali ja se sad već ne mogoh zaustaviti... Nešto nemilosrdno očajno iskrsnu u meni.

— I vi, vi, brat... brat vašeg brata, vi ste se drznuli, vi ste hteli... Pa za koga ste vi mene držali? I zar ste vi toliko slepi da već odavna niste mogli opaziti ono gnušanje što ga vi izazivate u meni?... Vi ste se usudili da upotrebite reč: predlog?... Odmah da ste me pustili da idem odavde — ovog časa!

Ja se uputih ka vratima.

— A, tako li je! Zar tako ti? Gledaj je kad je usta otvorila! — zapišta Sjemjon Matvejić kao van sebe od besa, ali očevidno ne usuđujući se da mi se primakne... — Pričekajte, gospođice! Gospodine Rače, Ivane Demjaniću! Izvolite ovamo!

„Vrata od bilijarske sobe, suprotne onima kojima sam se ja bila uputila, otvoriše se širom i, sa zapaljenim svetnjakom — kandelabrom — u svakoj ruci, pojavi se moj očuh. Osvetljeno sa dve strane svećama, njegovo okruglo, crveno lice sijalo je triumfom postignute, zadovoljene osvete, podlačkom radošću, radošću uspele usluge... O, te gadne, bele oči! Kad li ću prestati da ih gledam!

— Izvol’te odmah uzeti ovu devojku, — zavapi Sjemjon Matvejić, obraćajući se mome očuhu i zapovedno ukazujući na mene drhtećom rukom. — Izvol'te je odvesti u svoju kuću pa je negde zaključati, bravom, katancem... pa da ni prstom mrdnuti ne može, da ni muva kod nje ne može da uleti! I unapredak tako do moje zapovesti! Prozore daskama zakucati, ako treba! Ti si mi za nju glavom odgovoran!

„G-n Rač stavi svetnjake na bilijar, pokloni se „u pojas” Sjemjonu Matvejiću, pa ljuljajući se i kao povodeći se, uputi se meni. Mačak se valjda tako prikrada mišu koji nema kuda da se spase. Sva moja odvažnost očas me ostavi. Znala sam da bi taj čovek bio u stanju da me bije. Ja se sva uzdrhtah; da. O, stida, o srama! Ja sam zadrhtala.

— A sad, gospođice, — progovori g. Rač, — izvolite otići u svoju sobu.

„On me, ne žureći se, uzede za ruku poviše lakta... On je shvatao da se ja neću protiviti. Ja se i sama uputih prema vratima; u tom trenutku ja sam mislila samo jedno: kako ću se što pre spasti od prisustva Semjona Matvejića.

„Ali odvratni starac nam priskoči straga, i Rač me zadrža i okrete me licem prema svome patronu.

— A! — viknu ovaj i zatrese pesnicom: — a! ja sam brat... moga brata! Krvna veza? a? A za svog brata, od strica, zar se može devojka udati? Može? a? Vodi je, ti! — obrati se on mome očuhu. — I imaj na umu: dobro da motriš na nju! Za svaki pokušaj da dođe sa njom u vezu — teško će mu se i naći kazna kakvu zaslužuje... Vodi je!

„G. Rač me dovede u moju sobu. Dok smo prelazili preko dvorišta, on mi nije ništa govorio, neprestano se samo smejao za sebe, bez zvuka. On zatvori prozorske drvene kapke i vrata, pa onda, konačno već odlazeći i klanjajući mi se duboko kao i Semjonu Matvejiću, prsnu u težak oduševljeni smeh. „Laku noć vam, kneginjice Melikitriso”, — gušeći se prošišta on: — „nisi ulovila Mitrofana Carevića! Šteta! A ideja nije bila baš sasvim glupa! Zato, naravoučenije za buduće: ne stupati u korespondenciju! Ho-ho-ho! Kako je to, ipak, sve lepo smišljeno!”

„On izađe, pa najednom promoli glavu iza vrata. „Jeste li videli? Nisam vam zaboravio? A? Održao sam reč! Ho-ho” Ključ škljocnu u bravi. Ja odahnuh. Sve sam se bojala da će mi i ruke vezati... ali one su bile moje, — one su bile slobodne! U jednom trenutku ja otrgoh gajtan sa mojeg penjoara, napravih zamku, prineh je vratu, no odmah odbacih gajtan u stranu.

— Baš vem neću stvoriti to zadovoljstvo! — rekoh ja glasno. — I kakva bi samo to bila glupost! Zar ja, bez Mišelovog znanja, mogu raspolagati svojim životom, koji sam predala u njegove ruke? Ne,

moji zlotvori! Ne! Još vi niste pobedili! On će mene spasti, on će me iščupati iz ovog pakla on... moj Mišel!

„Ali tu se setih da je i on zatvoren, isto kao i ja, — pa padoh licem na postelju i gorko se zaplakah... I samo pomisao da moj mučitelj možda stoji iza vrata, pa osluškuje i triumfuje, samo me ta misao nagna da progutam svoje suze.

„Ja sam umorna. Pišem već od jutros, a sad je veče. Kad se jedanput otkinem od ovog lista hartije, ja se već neću moći nanovo latiti pera... Brže, brže, da završim! A osim toga, da se zadržavam na odvratnim stvarima, koje su došle posle tog strašnog dana, bilo bi iznad moje snage.

„Idućeg dana mene prevezoše u zatvorenim kolima u zasebnu kuću u dvorištu, opkoliše me mužicima-stražarima, pa su me tako zatvorenu držali čitavih šest nedelja! Ni jednog trenutka nisam bila sama. Tek docnije doznala sam da je moj očuh, od samog Mišelovog dolaska, postavio i za mene i za njega špijune; da je potkupio slugu, koji mi je dao pismo od Mišela; doznala sam i da se između njega i njegovog oca desila sutradan užasna, odvratna scena... Otac ga je prokleo. Mišel se sa svoje strane zakleo da njegova noga više neće preći preko roditeljskog praga, pa je otputovao u Petrograd.

„Ali udarac što ga je meni moj očuh zadao ostavio je trag i na njemu samom. Semjon Matvejić mu jednog dana reče da on od sad ne može ostati u selu kao upravitelj imanja: očevidno, nevešta usrdnost se ne prašta, te je ipak bilo potrebno osvetiti se kome bilo za skandal koji se dogodio. Uostalom, Semjon Matvejić je bogato nagradio g. Rača; on ga je snabdeo potrebnim sredstvima da se preseli u Moskvu, i da se tamo nastani.

„Pred odlazak u Moskvu, prevedoše me nazad u kućno krilo u dvorištu, ali su me, kao i pre, držali pod najstrožijim nadzorom. Gubitak „toplog” mestanceta, bez koga je on ostao „blagodareći meni”, poveća pakost moga očuha prema meni još više.

„I koga su našli da zbune? — govorio bi on, skoro frkćući od besa: — bogami! Čiča, naravno, pao u vatru, suviše prenaglio, i naseo. A sad — razume se, njegovo samoljublje pretrpelo poraz, a maler se sad popraviti ne može. Da se pričekalo dan, dva, pošlo bi sve kao namazano; vi sad ne biste postili i jednoudili, a ja bih ostao što sam i bio! To ti je ono: ženama je duga kosa... a pamet kratka!

Nego sad, što mu je, tu mu je; ja ću svoje uzeti, a onaj soko (tu je on mislio na Mišela) će me zapamtiti!

„Ja sam, naravno, morala ćuteći da podnosim sve te uvrede. I Semjona Matvejića posle već više i nisam videla. Rastanak sa sinom potresao je i njega. Da li je on osetio kajanje ili je, — što je mnogo verovatnije, — samo želeo da me za uvek prikuje za moj dom, za moju porodicu — za moju porodicu! — tek, on mi odredi penziju, koja je imala da dolazi u ruke moga očuha i da mi se izdaje sve donde dok se ne udam... Tu ponižavajuću milostinju, tu penziju, ja i do danas primam... to jest, g. Rač je dobija za mene...

„Nastanismo se u Moskvi. Kunem se uspomenom na moju jadnu majku, ni dva dana, ni dva časa ne bih ja ostala s mojim očuhom, dospevši jednom u varoš. Ja bih otišla, ne znajući kamo... u policiju, pala bih pred noge generalu-gubernatoru, senatorima, ja ne znam šta bih ja učinila, da, u samom trenutku odlaska iz sela, negdašnja moja sobarica nije uspela da mi preda pismo od Mišela.

„O, to pismo! Koliko li sam puta ja nanovo čitala svaki redak, koliko li sam ga puta pokrivala poljupcima! Mišel me je molio da ne klonem, da se nadam, da budem uverena u njegovu nepromenjivu ljubav. On se zaklinjao da će mi ostati veran dok je živ; nazivao me je svojom ženom, obećavao mi da će ukloniti sve prepreke, crtao mi sliku naše budućnosti, molio me samo jedno: da se strpim, da malo pričekam...

„I ja se odlučih da čekam i da trpim. Ah, pa na šta sve ne bih ja pristala, šta ne bih pretrpela, samo da učinim po njegovoj volji! To pismo postade moja svetinja, moja zvezda vodilja, moja kotva spasenja. Dešavalo se da moj očuh počne da me grdi, da me vređa, a ja samo polako metnem ruku na grudi (nosila sam Mišelovo pismo kao amajliju) i samo se osmehnem. I što se g. Rač više goropadi i grdi, meni je sve lakše i prijatnije... Ja, najzad, naslutih po njegovom pogledu kako on počinje misliti da ja možda pomeram pameću... Odmah za tim prvim pismom dođe drugo, još u većoj meri ispunjeno nadama... Ono je govorilo o bliskom sastanku.

„Ah, mesto toga sastanka nastade jedno jutro... i vidim ja, ulazi kod mene g. Rač, — i opet triumf, pakostan triumf na njegovom licu, — a u rukama mu najnoviji broj Invalida, au njemu vest o smrti gardiskog kapetana Mihaila Koltovskog... Isključen iz spiskova.

„Šta mogu sad još da dodam? Ostala sam živa, pa sam i dalje živela kod g. Rača. On me je mrzio kao i pre, još više no pre: — on je i suviše razgolitio bio preda mnom svoju prljavu dušu, pa mi to sad nije mogao da oprosti. Ali meni je bilo svejedno. Ja postadoh nekako neosetljiva; ni moja sopstvena sudbina nije me više zanimala. Sećati se njega, sećati se njega! Drugog zanimanja, drugog uživanja nisam imala.

„Jadni moj Mišel, ispustio je dušu sa mojim imenom na usnama... To mi je pričao jedan odan mu čovek, koji je zajedno sa njim dolazio u selo. Moj očuh se te iste godine oženio Eleonorom Karpovnom. Uskoro zatim umre i Semjon Matvejić, potvrdivši i povisivši u svom zaveštanju ostavljenu mi penziju... U slučaju moje smrti ona bi imala da se prenese na g. Rača.

„Prođoše dve, tri godine... prođoše šest godina, sedam godina... Život je odlazio, bežao... a ja sam samo gledala kako on beži, kao ono kad bih u detinjstvu načinila pored potoka od peska bašticu pa i nasip, i kad bih se na sve moguće načine trudila da voda ne naiđe i da mi ogradu ne razvali. Ali gle; voda najzad ipak naiđe, i tad ja bacam svu svoju muku, pa mi je naposletku i prijatno da posmatram kako, sve što sam nakupila, voda nosi bestraga...

„Tako sam ja živela, tako sam bitisala, dok, najzad, jedna nova, neočekivana luča toplote i svetlosti...”

— — —

Na toj se reči rukopis prekidao; idući listovi bili su otkinuti, i nekoliko redaka, koji završivahu rečenicu, behu precrtani i zamrljani mastilom.

XVIII

Čitanje te sveske toliko me je sneveselilo, utisak, učinjen Suzaninom posetom, bio je tako velik, da svu noć oka sklopiti nisam mogao, te rano izjutra poslah preko skoroteče Fustovu pismo, u kom sam ga preklinjao da se vrati što pre u Moskvu, jer bi njegovo otsustvo moglo da ima vrlo teške posledice. Napomenuh mu i sastanak moj sa Suzanom, svesku što ju je ostavila u mojim rukama.

Otprativši to pismo, ja ceo taj dan već ne izlažah iz kuće i neprestano razmišljah o onom što se jamačno moralo dešavati tamo,

kod Račevih. Da sam tamo odem, nikako nisam mogao da se nakanim. Ali nisam mogao da ne primetim da je i moja tetka bila stalno uzrujana i brižna, svaki čas js naređivala da joj se kade sobe i gledala u karte: „Putnik”, poznat time što nikad ne ispada. Poseta nepoznate dame, pa još tako kasno u noć, ne ostade za nju tajna: pred njenom uobraziljom se očas stvori razjapljena bezdan, na čijem kraju sam ja stojao, pa je neprestano uzdisala, ječala i poluglasno izgovarala francuske sentencije, pocrpene iz njene rukopisne knjižice pod natpisom: Extraits de Lecture, a uveče se na mom noćnom stočiću obrete De Žerandovljev spis, otvoren kod glave: O škodljivosti strasti. Taj spis je unela u moju sobu, dabogme, po naredbi tetkinoj, najstarija njena družbenica, koju su kod nas u kući prozvali Amiškom, zbog njene velike sličnosti sa malom pudlicom istog imena, — devojka vrlo sentimentalna, čak i romantična, ali — prezrela...

Ceo idući dan prošao me je u mučnom očekivanju Fustova, pisma od njega, vesti iz kuće Račevih... premda, opet, šta bi imali oni meni da poručuju? Pre bi Suzana mogla očekivati da ću ja nju posetiti... Ali ja odlučno nisam imao hrabrosti da se s njom vidim, pre no što se prethodno s Fustovom ne razgovorim. Prelazio sam u mislima sve izraze mog pisma njemu... I činilo mi se da su mi bili dovoljno snažni; najzad, već kasno uveče, on se pojavi.

XIX

On uđe u moju sobu svojim običnim, brzim ali ns žurnim hodom. Lice mi se njegovo učini bledo i, noseći na sebi tragove umora od puta, izražavalo je zbunjenost, radoznalost, mrzovolju — osećanja koja su mu bila malo poznata u obično vreme. Ja poleteh k njemu, zagrlih ga, vatreno mu se zahvalih što mn se odazvao, pa saopštivši mu u dve tri reči moj razgovor sa Suzanom, — dadoh mu njenu sveščicu. On se odmače prozoru, onom istom prozoru kod koga je, pre dva dana, sedela Suzana, pa ne rekavši ni reči, poče da je čita.

Ja se odmah sklonih u suprotan ugao sobe na uzeh tobože neku knjigu. Ali, priznajem, sve vreme sam, kradom, pogledao preko kraja poveza prema Fustovu. Spočetka je on čitao dosta mirno i neprestano je čupkao levom rukom krajičke dlačica na usni; zatim

spusti ruku, saže se napred, pa se već nije micao. Oči su mu sve trčale po retcima, a usta mu se behu otvorila.

Najzad završi čitanje, prevrnu sveščicu, pogleda oko sebe, zamisli se, pa opet poče da čita, pa je pročita svu po drugi put od početka do kraja. Zatim se diže, turi rukopis u džep, pa se već uputi ka vratima, ali se vrati i zastade nasred sobe.

— No, šta veliš na to? — počeh ja, ne sačekavši da on prozbori.

— Mnogo sam joj kriv, — izgovori on potmulo. — Postupio sam... nerazmišljeno, neoprostivo, ružno. Poverovao sam onom... Viktoru.

— Šta kažeš?! — uskliknuh ja. — Zar onom istom Viktoru koga ti tako prezireš?! Pa šta je on to mogao tebi reći?

Fustov skrsti ruke i stade porebarke prema meni. Bilo ga je sramota, to sam video.

— Ti se sećaš, — prozbori on ne bez nekog nattrezanja, — taj... Viktor je spomenuo... nekakvu penziju. Ta nesretna reč mi se uvuče u dušu. Ona je svemu uzrok. Ja počeh da ga ispitujem... No, a on...

— No, pa šta on?

— On mi reče da je onaj starac... kako se ono?... Koltovski, odredio penziju Suzani, stoga što je... stoga... no jednom reči, u vidu neke nagrade...

Ja pljesnuh rukama.

— I ti si mu poverovao.

Fustov obori glavu.

— Da! Ja sam mu poverovao... On mi reče da i sa mladim... Jednom rečju, moj postupak nema opravdanja.

— I ti si se udaljio da bi sve prekinuo?

— Da; to je najbolje sredstvo... u takvim slučajevima. Ja sam tu postupio ružno, gadno, — prihvati on.

Oboje ućutasmo. Svaki je od nas osećao da je onog drugog stid; ali meni je ipak bilo lakše: ja se nisam — za sebe stidio.

XX

— Ja bih sad tom Viktoru sve kosti isprelamao, — nastavi Fustov, stisnuvši zube, — kad sam ne bih: osećao da sam kriv. Ja sad tek vidim zašto je čitava ta stvar bila podmetnuta: udadbom Suzaninrm on bi ostajao bez njene penzije... Podlac!

Ja ga uzeh za ruku.

— Aleksandre, — zapitah ga ja, — jesi l’ bio kod nje!

— Ne; ja pravo s puta k tebi. Nego ću poći sutra... sutra rano. To se ne sme tako ostaviti. Nipošto!

— Ama... voliš li ti nju, Aleksandre?

Fustov se čisto nađe uvređen.

— Naravno da je volim. Ja sam se veoma za nju vezao.

— Ona je divna, časna devojka! — uskliknuh ja.

Fustov nestrpljivo lupnu nogom.

— Ama šta ti to sebi uobražavaš? Pa ja sam gotov bio da se venčam s njom, — ona je krštena — pa sad sam voljan da je uzmem za ženu, ja sam već i mislio o tom, mada je ona starija od mene.

U tom trenutku mi se najednom učini da kod prozora sedi, sa glavom prilegnuvši na ruke, jedno bledo žensko obličje. Sveće dogorevahu: u sobi beše sumrak. Ja zadrhtah, zagledah se pažljivije i, razume se, ništa ne ugledah na prozorskom naslonu; ali me obuze neko čudnovato osećanje, smesa straha, tuge i sažaljenja.

— Aleksandre, — počeh ja sa iznenadnim zanosom: — molim te, preklinjem te, odmah idi Račevima, ne odlaži za sutra! Meni neki unutrašnji glas govori da ti neizostavno još danas treba da se nađeš sa Suzanom!

Fustov smače ramenima.

— Ama šta ti to govoriš! Sada je već jedanaesti čas, kod njih, verovatno, svi već spavaju.

— Ništa to... idi ti samo, tako ti Boga! Ja imam predosećanje... molim te, učini mi po volji! Idi odmah, uzmi izvoščika...

— Ne govori gluposti! — hladnokrvno mi odgovori Fustov. — Kako mogu ja, pod kakvim izgovorom, sad tamo da se pojavim? Sutra ću zorom tamo biti, pa će se sve razjasniti.

— Ali, Aleksandre, seti se, ona reče da će umreti, da je ti nećeš živu zateći — i da si ti samo video njeno lice! Pomisli, zamisli sebi samo, koliko je teška morala biti njoj odluka da dođe kod mene.

— Takva je njena, preterano oduševljena, narav, — reče Fustov, koji, očigledno nanovo potpuno ovlada sobom. — Sve mlade devojke tako... u prvi mah. Ponavljam ti, sutra će sve doći u red. A sad zbogom ostaj. Ja sam umoran, a vidim da je i tebi vreme da spavaš.

On uze kačket, pa pođe iz sobe.

— Ali ti mi obećavaš da ćeš odmah doći ovamo i da ćeš mi sve ispričati? — viknuh ja za njim.

— Obećavam... Zbogom!

Legoh u postelju, ali na srcu mi beše nemir, i bio sam ljut na svoga prijatelja. Jedva sam nekako zaspao, i u san mi dođe kao da ja i Suzana lutamo po nekim podzemnim vlažnim hodnicima, spuštamo se niz uzane strme lestve, pa sve dublje i dublje silazimo na niže, mada bi nam neizostavno trebalo da se iskobeljamo gore, na vazduh, a neko nas, sve vreme, neprestano zove, jednako i žalno.

XXI

Nečija ruka spusti se na moje rame, pa me nekoliko puta drmnu. Ja otvorih oči i, pri slaboj svetlosti jedne jedine sveće, ugledah pred sobom Fustova. On me uplaši. On beše čisto nesiguran na svojim nogama; lice mu beše požutelo, skoro iste boje kao i kosa; usne mu stoje otvorene, oči, pomućene, gledaju nesmisleno u stranu. Kud se dede njihov stalno umiljat i blagonaklonjen pogled? Ja sam imao brata od strica koji je od velike bolesti zapao u idiotstvo... Fustov je u ovom trenutku ličio na njega.

Ja se brže pridigoh.

— No, šta ti je? Šta je to s tobom? Gospode!

On ništa ne odgovaraše.

— Ama šta se desilo, Fustove? Ta govori! Suzana?...

Fustov se lako strese.

— Ona... — poče on promuklim glasom, na zaćuta.

— Šta je bilo s njom? Jesi li bio kod nje?

On se zagleda u mene.

— Nema je više.

— Kako: nema je?

— Sasvim je nema. Umrla je.

Ja skočih sa postelje.

— Kako je umrla? Suzana? Umrla?

Fustov opet skrete pogled u stranu.

— Jeste, umrla je; u ponoć.

„Ovaj je poludeo!” — sevnu mi u glavi.

— U ponoć! A koje je vreme sad?

— Sad je osam časova. Poslali su mi čoveka da me izvesti. Sutra je sahranjuju.

Ja ga zgrabih za ruku.

— Aleksandre, buncaš li ti to? Jesi li ti pri čistoj svesti?

— Pri svesti sam, — odgovori mi on. — Čim sam. to čuo, odmah sam, evo, došao k tebi.

Srce se u meni bolno skameni, kao što to svagda biva kad je čovek uveren da se nesreća nepovratno dogodila.

— Bože moj! Bože moj! Umrla! — ponavljao sam ja. — Ama kako je to mogućno? Tako iznenada! Ili je, možda, ona sama sebi oduzela život?

— Ne znam, — progovori Fustov. — Ništa ne znam. Samo mi rekoše: u ponoć je umrla. A sutra će je sahraniti.

„U ponoć!” — pomislih ja... „Znači, ona je sinoć bila još živa kad mi se pričinilo da je vidim kod prozora, kad sam ga molio da trči kod nje”...

— Ona je bila još živa sinoć, kad si me slao Ivanu Demjaniću, — progovori Fustov, baš kao pogodivši moju misao.

„Kako li je malo on poznavao nju!” pomislih ja opet. — „Kako smo je malo obojica znali! Preterano oduševljena narav, — govorio je on: — sve mlade devojke tako... A u istom tom trenutku je ona, možda, prinosila svojim usnama... Pa zar je mogućno voleti nekoga i tako se grubo o njemu varati?”

Fustov nepomično stajaše pred mojim krevetom, sa opuštenim rukama, kao krivac.

XXII

Ja se na brzu ruku obukoh.

— Pa šta ti, Aleksandre, misliš sad da radiš? — zapitah ga ja.

On me pogleda sa nedoumicom, kao čudeći se neumesnosti moga pitanja. I zbilja, šta se sad moglo raditi?

— Ali ti u svakom slučaju ne možeš a da ne odeš kod njih, — počeh ja. — Ti moraš doznati kako se to desilo; tu se možda i zločin skriva. Od tih ljudi se sve može očekivati... To sve treba na čisto

izviditi. Seti se samo šta piše u njenom dnevniku: penzija prestaje u slučaju njene udaje, a u slučaju njene smrti, prelazi na Rača. U svakom slučaju, moraš joj odati poslednju poštu, pokloniti se njenom prahu!

Ja sam govorio Fustovu kao nastavnik, kao stariji brat. U svem tom užasu, nesreći, zaprepašćenju, neko nehotično osećanje prevashodstva nad Fustovom iznenada se pojavi u meni... Da li zato što sam ga video potištenog usled svesnosti o svojoj krivici, zbunjenog, smrvljenog; ili zato što nesreća, pobedivši čoveka, skoro ga uvek ispušta, baca niže u očima drugih — „znači, kažu tada, da si ti mekušac, kad nisi umeo da se izvučeš!" — Bog bi ga sam znao! Ali meni se Fustov činio skoro kao neko dete, i žao mi ga je bilo, i razumevao sam neophodnost strogosti. Ja sam mu sad pružio ruku sa te visine. Jedino žensko sažalenje ne ide sa visine na niže.

Ali Fustov me i dalje posmatraše tupo i divlje, — moj autoritet, očevidno, nije delovao na njega, — i na moje ponovno pitanje: „Pa ti ćeš valjda otići kod njih?" — on odgovori: — „Ne, neću da idem".

— Pa kako to, molim te! Je li mogućno da ti nećeš hteti sam da doznaš, da se obavestiš: kako je to bilo, otkud? Ona je, može biti, i pismo ostavila... kakav dokumenat... ti sam ćeš priznati!

Fustov zaklima glavom.

— Ja ne mogu da odem tamo, — reče on. — Zato sam i došao k tebi, da te zamolim... da ti, umesto mene... A ja ne mogu... ne mogu...

Fustov najednom sede za sto, pokri lice rukama, i gorko zajeca.

— Ah, ah, — ponavljao je on kroz suze, — ah, jadnica... sirotica... ja sam je... ja sam je voleo... ah, ah!

Ja sam stojao pored njega i, moram priznati, ta njegova neosporno iskrena jadikovanja nisu pobuđivala u meni nikakvo saučešće; ja sam se samo čudio da je Fustov mogao tako da plače, i meni se učini da sam tek sad razumeo koliko je on sitan čovek, i kako bih ja, na njegovom mestu, postupio sasvim drukčije. Eto vam, na se sad snađite!

Da je Fustov ostao potpuno miran, ja bih ga, može biti, zamrzao, osetio bih prema njemu odvratnost, ali on ne bi pao u mojim očima... Njegov prestiž bi se očuvao. Don Žuan bi ostao Don Žuan! Vrlo kasno u životu — i to tek posle velikog iskustva — navikava se

čovek, prilikom stvarnog pada ili slabosti svoga sabrata, da mu saoseća i da mu pomaže bez tajnog samonaslađivanja svojim sopstvenim dobročinstvom i svojom snagom, i da prima takve događaje sa usrdnom pokorom i razumevanjem prirodnosti, na čak skoro i neizbežnosti krivice!

XXIII

Ja vrlo hrabro i odlučno poslah Fustova kod Račevih; no kad sam i sam do njih otišao oko dvanaest časova (Fustov ni za šta na svetu ne pristajaše da pođe sa mnom, nego me je samo molio da mu posle dam potpun izveštaj o svemu), kad iza savijutka uličice izdaleka glednu na mene njihov dom sa žućkastom pegom sveće nad samrtnikom u jednom prozoru, neiskazan strah steže mi dah, te mi dođe da se vratim...

No ja savladah sebe pa uđoh u pretsoblje. Tu mirisaše na tamjan i vosak; rujan poklopac kovčega, optočen srebrnim pozamentom, stojaše u uglu, naslonjen uza zid. U jednoj između susednih soba, u trpezariji, brujalo je, kao kad bumbar naleti, monotono đakonovo mrnđanje. Iz salona izviri sneno lice jedne služavke; prozborivši poluglasno: „došli ste da odate počast?" ona me uputi prema vratima trpezarije.

Ja uđoh. Kovčeg beše namešten sa glavom prema vratima, crna kosa Suzanina pod bedim vencem, nad izdignutim rojtama uzglavlja, prvo mi pade u oči. Ja zađoh sa strane, prekrstih se, poklonih se do zemlje, pogledah... Bože! Kakva tužna slika! Jadnica! Čak joj se ni smrt nije smilovala, nije joj dala — već da ne govorim: lepote — ali čak ni one tišine, umilne tišine koja se tako često viđa na crtama pokojnika.

Malo, presmaglo, skoro cimetasto lice Suzanino potsećalo je čoveka na likove na starim-prastarim ikonama. I kakav je ono samo izraz bio na tom licu! Takav izraz baš kao da hoće da zakuka očajnim vapajem, pa je najednom umuknuo, ne davši od sebe glasa... Čak joj se ni borica između obrva ne beše zagladila, a prsti na rukama behu uvučeni i stisnuti. Ja i nehotice uklonih pogled. Ali, ne potraja dugo, ja nagnah sebe da je opet pogledam, da je pažljivo i duže gledam.

Žalost ispuni moju dušu, i ne samo žalost. „Ova devojka je umrla nasilnom smrću”, — odlučih ja u sebi: „to je nesumnjivo.”

Dok sam ja stojao i gledao u pokojnicu, klisar, koji je, na moj ulazak, povisio bio u jedan mah svoj glas te izgovorio nekoliko čovečanskih slogova, nanovo zabruja i zevnu jedared, dvared. Ja se po drugi put poklonih do zemlje pa izađoh u pretsoblje. Na pragu salona očekivaše me g. Rač, obučen u šaren persijski šlafrok, pa, mahnuvši mi rukom, pozva me i povede me u svoj kabinet — umalo što ne rekoh: u svoju jazbinu. Taj kabinet, mračan, teskoban, sav prožet kiselim zadahom navoštene mušeme.

XXIV

— Opona! opona joj u srcu prsla... Vi znate te... pregrade, opone! — raspriča se g. Rač, čim zatvori vrata. — Takva nesreća! Još sinoć se ništa nije moglo primetiti, kad najednom: treska-ac! Prepolovi se! I kraj! E, to vam je ono: „heute rot, morgen todt!” Doduše, to se moglo i očekivati: ja sam se tome uvek nadao, meni je, u Tambovu, pukovski lekar Galimbovski, Vikentije Kazimirović... Vi ste jamačno mogli čuti za njega... izvrstan praktičar, specijalista!

— Prvi put sad čujem to ime, — primetih ja.

— No, svejedno; dakle eto, on, — nastavi gospodin Rač, najpre tihim glasom, a posle sve jače i gromovitije i, na veliko moje čuđenje, sa primetnim nemačkim izgovorom: — on me je uvek upozoravao: „Čujte, Ivane Demjaniću! Čujte, prijatelju, budite oprezni! Vaša pastorka ima organsku manu u srcu — hypertrophie cordialis! Čim najmanje što, tu vam je nesreća! Jaka osećanja treba što je mogućno više izbegavati... Na njen razum treba obratiti pažnju...” Ali, molim vas, zar se može od mlade devojke... tražiti neki razum? Ha... ha... ha...

Gospodin Rač za malo što se ne zasmeja, po starom običaju, ali se na vreme seti da tome sad nije mesto, i pretvori početi smeh u kašalj.

Tako je govorio gospodin Rač posle svega onoga što sam ja čuo o njemu!... Ja nađoh, ipak, da je moja dužnost da ga zapitam: je li bio pozvat doktor?

Gospodin Rač čak poskoči.

— Razume se da je bio... Zvali smo dvojicu, ali već je bilo sve svršeno — abgemacht! I zamislite samo: obojica kao da su se ugovorili (gospodin Rač js verovatno hteo da kaže: dogovorili): kaplja! srčana kaplja! Prosto u jedan glas viknuše. Predlagali su anatomiju; ali ja već... vi me razumete, nisam pristao.

— I sutra je sahrana? — zapitah ja.

— Da, da, sutra, sutra ćemo sahraniti našu golubicu! Iznos tela iz kuće biće tačno u jedanaest časova posle ponoći... Zatim u crkvu Nikole na Kokošinjim Nogama... Znate gde je? Čudna su vam imena tih vaših ruskih crkvi! A zatim na večni odmor u majčici crnoj zemljici! Vi ćete izvoleti doći? Mi se od skora znamo, ali ja slobodno smem da kažem, ljubaznost vašega karaktera i uzvišenost osećanja...

Ja požurih da klimnem glavom.

— Jest, jest, jest, — uzdahnu gospodin Rač. — To vam je... to vam je baš kao ono što kažu, grom iz vedrog neba! Ein Blitz aus heiterem Himmel!

— I ništa nije rekla pred smrt Suzana Ivanovna, ništa nije ostavila?

— Apsolutno ništa! Ni truni! Ni jednog parčenceta hartije! Zamislite samo, kad su me pozvali k njoj, kad su me razbudili — zamislite! ona se već bila ukočila! Za mene je to bilo vrlo dirljivo; mnogo nas je ona sve ožalostila! A sigurno će i Aleksandru Davidiću biti žao kad bude saznao... Kažu da on nije u Moskvi?

— On je zbilja bio otišao na nekoliko dana... — počeh ja.

— Viktor Ivanović se žale da im saonice suviše dugo spremaju, — prekide me sluškinja koja uđe, ona ista što sam je video u pretsoblju. Njeno lice, kao i onda, dremljivo, zbuni me ovog puta onim izrazom drske grubosti koji obično imaju sluge kad znaju da gospoda zavise od njih, te se ne usuđuju da ih grde ni da im mnogo zameraju.

— Odmah, odmah, — usitni Ivan Demjanić. — Eleonora Karpovna! Leonore! Lenchen! izvolite ovamo!

Neki teški pokreti začuše se iza vrata, i u tom istom trenutku razleže se zapovednički glas Viktorov: „Pa šta je to, zar još konja ne prežu? Neću se valjda peške u policiju vući?”

— Odmah, odmah, — ponova prošuška Ivan Demjanić. — Eleonora Karpovna, izvolite i vi ovamo!

— Aber, Ivane Demjaniću, —raču se njen glas, — ich habe keine Toilette gemacht!

— Macht nichts, komm herein!

Epeonora Karpovna uđe pridržavajući sa dva prsta maramu na golome vratu. Ona je bila u nekom jutarnjem penjoaru, a kosu još nije bila očešljala. Ival Demjanić joj odmah pritrča.

— Čujete li vi, Viktor traži konja. — progovori on, žurno pokazujućp prstom čas na vrata, čas na prozor. — Molim vas vidite u čemu je stvar i napravite šta treba da se radi! Der Kerl schreit so!

— Der Viktor schreit immer, Ivane Demjaniću, sie wissen wohl, odgovori Eleonora Karpovna; — ja sam i sama kazala kočijašu, samo se on baš sad, setio da konju da zob. A jeste li videli kakva nas je nesreća iznenada zadesila, — dodade ona, obrativši se meni; — i ko se mogao tome nadati od Suzane Ivanovne?

— Ja sam to uvek očekivao, uvek! povika Rač i visoko podiže ruke, pri čsm se njegov buharski kaftan rastvori spreda, i pokazaše se neke odvratne gaće od jelenske kože, sa mesinganim pređicama na pojasu. — Srčana kaplja! prskanje komora! Hipertrofija!

— Pa jeste, — ponovi za njim Eleonora Karpovna, — hipo... Pa to, kao što ste rekli. Samo, meni je veoma, veoma žao, to vam ipak moram reći... — I njeno grubo lice se, malo po malo, iskrivi, obrve se odigoše u vidu trougla, i jedna malena suza se skotrlja na njen okrugli, i čisto kao lakovani, kao u lutke, obraz... — Meni je veoma žao što je tako mlada devojka, koja je tek imala da živi i da se koristi svim... svim... I najednom takva strahota!

— Na! gut, gut... geh, alte! — prekide je gospodin Rač.

— Geh’ schon, geh’ schon, — promrmlja Eleonora Karpovna i iziđe iz sobe, pridržavajući još uvek svoju maramu i roneći suze.

Odmah posle nje odoh i ja. U pretsoblju je stojao Viktor u studentskom šinjelu, sa dabrovim krznom i nakrivljenom kapom. On me jedva i pogleda preko ramena, tresnu svojim dabrovim krznom i ne pozdravi me, za šta sam mu ja u sebi iskazao veliku zahvalnost.

Ja se vratih k Fustovu.

XXV

Ja zatekoh svoga prijatelja gde sedi u uglu svoga kabineta, sa oborenom glavom i rukama skrštenim na grudi. On se čisto ukočio i gledao je oko sebe sa polaganim čuđenjem, kao čovek koji je čvrsto spavao i koga su baš sad probudili. Ja mu ispričah o mojoj poseti kod Rača, ponovih mu veteranove reči, reči njegove žene, utisak koji su oni oboje ostavili na mene, saopštih mu moje ubeđenje da je nesrećna devojka sama sebi oduzela život... Fustov me je slušao, ne menjajući izraz svoga lica i posmatrajući oko sebe sa onim istim začuđenim pogledom.

— Ti si je video? — zapita me on najzad.

— Video sam je.

— U mrtvačkom sanduku.

Fustov kao da je još sumnjao u to da je Suzana zbilja umrla.

— U sanduku.

Fustov iskosi oči pa ih onda obori, i tiho protrlja svoje ruke.

— Je li ti hladno? — zapitah ga ja.

— Jeste, bogami, hladno mi je, — odgovori mi on otežući i besmisleno klateći glavom.

Ja mu počeh dokazivati da se Suzana neizostavno otrovala, a možda su je čak i drugi otrovali, i da se to ne sme tako ostaviti...

Fustov se upilji očima u mene.

— Pa šta sad da radim? — zapita on, široko otvarajući oči i polagano trepćući. — Ako se dozna... biće još gore. Neće je hteti sahraniti. Treba ostaviti... ovako.

Meni ta, u stvari vrlo prosta misao, nije dolazila na pamet. Praktički smisao moga prijatelja nije ga izneveravao.

— Kada... joj je sahrana? — nastavljao je on.

— Sutra.

— Hoćeš li ići?

— Hoću.

— U kuću ili pravo u crkvu?

— I u kuću, i u crkvu; a odande na groblje.

— Ja neću ići... Ja ne mogu, ne mogu, — prošapta Fustov i poče da jeca. On je i jutros pri tim istim rečima zajecao. Ja sam primetio da se sa ljudima to često dešava; baš kao da je jednim određenim rečima, koje su najčešće sasvim beznačajne, — ali baš tim rečima, a ne drugim, — povereno da otvore izvor suza u čoveku, da ga

potresu, da uzbude u njemu osećanje žalosti prema drugome čoveku i prema samome sebi. Sećam se, jedared je jedna seljanka, pričajući preda mnom o iznenadnoj smrti svoje kćeri za vreme ručka, udarila u plač i nije mogla nastaviti početo pričanje čim bi izgovorila sledeće reči: „Ja joj kažem: Fjokla? A ona meni: mamice, gde si so... gde si so... so-o”... Reč „so” ju je ubijala. Ali mene su, isto kao i jutros, Fustovljeve suze malo uzbuđivale. Ja nisam mogao da shvatim kako je on mogao da mi ne postavi pitanje: da nije Suzana ostavila štogod za njega? I uopšte, njihova uzajamna ljubav pretstavljala je za mene zagonetku: i to je i ostala za mene, za uvek.

Proplakavši jedno desetak minuta, Fustov ustade, leže na divan, okrenu se licem prema zidu, i ostade tako nepomičan. Ja očeknuh neko vreme, pa, videvši da se on ne miče i da ne odgovara na moja pitanja, odlučih da se udaljim. Ja ovo može biti i grešim dušu, ali mi se baš čini da je on tada bio zaspao. Uostalom, to još ne bi moralo značiti da njemu nije bilo teško... tek njegova priroda je bila takva da nije mogla dugo da izdrži tužna osećanja... Bila je to malo i odviše normalna priroda!

XXVI

Idućeg dana, tačno u jedanaest časova, ja sam bio na mestu. Sitne pahuljice padale su sa niskoga neba, mraz je bio popustio, spremalo se topljenje snega, ali u vazduhu su se osećale oštre, neprijatne struje... Bilo je to baš ono vreme velikoga posta kad čovek najlakše ozebe.

G. Rača zatekoh na kapiji njegove kuće. U crnom fraku s plerezima, gologlav, užurban, razmahivao je rukama, udarao se po butinama, dovikivao nešto čas onima u kući, čas opet na ulicu, u pravcu mrtvačkih kola, koja su tu stajala sa belim katafalkom, i dvaju najmljenih fijakera, pored kojih su četiri garnizonska vojnika, sa crnim ogrtačem preko starih šinjela i pogrebnim kapama iznad smrštenih očiju, zamišljeno pobadali u sipkavi sneg držalice nezapaljenih buktinja.

Sed naviljak kose iznad crvenog lica neprestano se kostrešio, a njegov glas, onaj metalni glas, prekidao se od suvišnog naprezanja.
— Gde su jelkice? jelkice? ovamo! Jelove grančice! — vapio je on:

— sad će već i sanduk da iznose! Jelkice! Ovamo te jelkice! Brzo! — viknu on još jednom, pa onda utrča u kuću. Pokazalo se da sam ja, i pored moje tačnosti, zakasnio: g. Rač je našao za potrebno da se požuri. Služba je već bila završena: sveštenici, — od kojih je jedan imao kamilavku, a drugi, malo mlađi, sa brižljivo začešljanom i namazanom kosom, — pojaviše se zajedno sa svim osobljem na kapiji. Uskoro se pojavi i mrtvački sanduk, koji su nosili kočijaš, dva hauzmajstora i vodonoša. G. Rač je išao pozadi, držeći se krajičkom prstiju za poklopac, i neprestano ponavljajući: „lakše, lakše!” Za njim ustopice bauljala je Eleonora Karpovna, u crnoj haljini, takođe sa plerezima, opkoljena celom svojom porodicom; poslednji je nastupao Viktor, u novoj novcatoj uniformi, sa špadom o pojasu i florom na balčaku. Nosači, stenjući i grdeći se među sobom, postaviše sanduk na kola. Garnizonski vojnici zapališe buktinje, koje se odmah zadimiše i zapucketaše. Razleže se plač neke zalutale bogomoljke, pojci zapevaše, snežne pahuljice se iznenada pojačaše proletajući kroz vazduh kao „bele muhe”, g. Rač viknu: — „U ime Boga, kreći!” — i procesija pođe.

Osim porodice g. Rača, na pratnji je bilo još svega pet ljudi: penzionisani, inžinjerski oficir u vrlo otrcanoj uniformi sa olinjalom lentom Sv. Stanislava o vratu, koju mal’te nije uzeo negde na poslugu; pomoćnik člana kvarta, sićušan čovek, sa smirenim licem i gramzivnm očima; nekakav čičica u suknenom gunjcu; veoma gojazan ribarski trgovac u plavom trgovačkom kaftanu, sa mirisom svoga espapa, — i ja.

Otsustvo ženskog pola (jer nije bilo mogućno uračunati u njega dve tetke Eleonore Karpovne, sestre onog kobasičara, kao ni još jednu ćopavu devicu sa plavim naočarima na plavom nosu), otsustvo prijateljica i drugarica mene je najpre zbunilo. Ali, razmislivši se malo, ja shvatih da Suzana, sa njenim karakterom, sa njenim uspomenama, nije mogla imati drugarica u toj sredini u kojoj je živela.

U crkvi se sakupilo bilo prilično mnogo sveta; više nepoznatih nego poznatih, što se moglo videti po izrazu na njihovim licima. Opelo je bilo završeno prilično brzo. Mene je čudilo samo to što se g. Rač krstio vrlo predano, sasvim kao pravoslavni, i baš mi se čini da je polako pratio pojce pri pevanju, uostalom, ne izgovarajući pri tom i

reči. A kada je došao trenutak opraštanja sa pokojnicom, ja joj se duboko poklonih, ali joj ne dadoh oproštajni poljubac.

G. Rač, međutim, sasvim neusiljeno obavi taj strašni obred. Sa učtivim naklonom tela pozva ka mrtvačkom sanduku oficira sa lentom, kao da želi čime da ga ugosti, zatim visoko, jednim zamahom, poče da diže svoju decu, uzimajući ih pod miške, jedno po jedno i prinoseći ih telu pokojničinom. Eleonora Karpovna, pak, oprostivši se sa Suzanom, rasplaka se u sav glas; no ipak se ubrzo umiri i poče svaki čas da pita: „A gde li je to moja tašna?”

Viktor se držao po strani i činilo se kao da je svim svojim izrazom licd hteo da da na znanje koliko je on daleko od svih sličnih običaja i kako on ovo ispunjava samo dug pristojnosti. Najviše saučešća pokazao je čičica u čupavom kaputu, koji je pre petnaest godina bio zemljomer u tambovskoj guberniji i koji od tada nije nikad video Rača. Suzanu on uopšte nije poznavao, ali je već uspeo da popije dve čašice rakije u bifeu.

I moja tetka dođe u crkvu. Ona je nekako saznala da je pokojnica bila ona dama lto je nedavno bila kod mene u poseti, i to ju je bacilo u veliko uzbuđenje! Ona se nije odlučila da me osumnjiči za nečasno delo, ali isto tako nije mogla sebi da objasni ni ovako čudan sticaj okolnosti... Mora da ipak nije bila daleko od pomisli da se Suzana zbog ljubavi prema meni odlučila na samoubijstvo, kad se obukla u najcrnju haljinu, pa se, sa skrušenim srcem i suzama, na kolenima molila za pokoj duše novopretstavljene, i zapalila sveću od jedne rublje pred ikonom Utolenja Tuge...

I „Amiška” je bila došla sa njom, te se i ona molila, ali je uglavnom sve u mene gledala i zaprepašćivala se... Ta stara devica osećala je prema meni, na žalost! izvesne simpatije. Izlazeći iz. crkve, tetka razdade sirotinji sav novac što ga je kod sebe imala, preko deset rubalja.

Završi se najzad i opraštanje. Počeše da poklapaju sanduk. U toku čitave službe ja nisam imao hrabrosti da pravo pogledam u unakaženo lice jadne devojke; ali svaki put kad je moj pogled slučajno padao na njega, meni se činilo kao da je ona htela da kaže: „on nije došao, on nije došao!” Počeše da nameštaju poklopac na sanduk. Ja se ne uzdržah i bacih jedan brz pogled na pokojnicu.

„Zašto si to učinila?” — zapitah ja i nehotice... — On nije došao! — učini se meni da čujem i poslednji put.
Čekić zakuca po ekserima, i sve se završi.

XXVII

Zajedno sa mrtvačkim kolima kretosmo se na groblje. Bilo nas je svega četrdeset duša, sasvim raznorodna, u samoj suštini prazna gomila. Zamorna procesija trajala je više od jednog časa. Vreme je postajalo sve ružnije. Viktor na pola puta sede u kola; ali g. Rač je bodro koračao po vlažnome snegu; mora biti da je isto tako bodro koračao, takođe po snegu, kad je posle sudbonosnog sastanka sa Semjonom Matvejićem, po vojnički vodio u svoju kuću devojku, koju je time zauvek upropastio. Na kosu „veteranovu”, na njegove obrve, nahvatalo se beše inje; on bi čas ječao i nešto psovao, čas bi, opet, skupivši muški svu svoju hrabrost, pućio svoje jake, crvene obraze... Boga mi, moglo se pomisliti da se on smeje. „Posle moje smrti, penzija će preći na Ivana Demjanića”, setih se ja opet reči iz Suzaninog dnevnika.
Najzad stigosmo i na groblje; dođosmo do sveže iskopane rake. Poslednji obred bio je obavljen vrlo brzo: svi su prozebli, svima se žurilo. Sanduk spustiše na konopcima u raku koja je zjapila; počeše da bacaju zemlju na nju. Gospodin Rač i tu pokaza badrost svoga duha: on je tako vešto, sa takvom snagom, sa takvim zamahom bacao grumenje zemlje na poklopac sanduka, tako je isturao pri tome jednu nogu unapred i tako je mladački izbacivao svoje grudi... ne bi valjda energičnije dejstvovao ni kad bi imao kamenjem da ubije svog najljućeg neprijatelja.
Viktor se, kao i ranije, držao po strani; on je neprestano pritezao šinjel i prevlačio bradom po svojem dabrovom okovratniku; ostala deca gospodina Rača svesrdno su podražavala oca. Bacalje peska i zemlje pričinjavalo im je veliko zadovoljstvo, što njima čovek, uostalom, i ne može upisati u krivicu.
Na mestu rake pojavi se humka; bili smo se već spremili da se raziđemo, kad najednom gospodin Rač, obrnuvši se po vojnički na levo krug i udarivši se po butini, objavi svima nama, „gospodi muškarcima”, da nas on sve poziva, a isto tako i „uvaženo

sveštenstvo” na daću, koja je pripremljena tu, nedaleko od groblja, u glavnoj sali sasvim pristojne kafane, „zahvaljujući našem ljubaznom Sigizmundu Sigizmundoviću”... Pri tim rečima on pokaza na pomoćnika starešine kvarta i dodade da on, Ivan Demjanov Rač, pored sve svoje tuge i luteranske religije, više od svega poštuje ruske starodrevne običaje.

— Moja supruga, — uskliknu on, — i dame koje su sa njom izvolele doći, neka odu kući, a mi ćemo, gospodo muškarci, skromnom trpezom da odamo poštu seni usopšija rabi Tvojeja!

Predlog gospodina Rača bi prihvaćen sa iskrenim saosećanjem; „uvaženo” sveštenstvo nekako ubedljivo izmenja poglede među sobom, a inženjerski oficir potapša Ivana Demjanića po ramenu i nazva ga patriotom i dušom društva.

Mi svi onako u gomili krenusmo u kafanu. U kafani, na sred duge i široke, uostalom, potpuno prazne sobe, na drugom spratu, stojala su dva stola, prekrivena bocama, jelima, priborom za jelo i opkoljeni stolicama; miris od tapeta, pomešan sa mirisom rakije i zejtina, udarao je u nos I smetao disanju. Pomoćnik starešine kvarta, u svojstvu aranžera, posadi sveštenstvo u pročelje, na kome su bila poređana u glavnom posna jela; odmah za sveštenstvom posedaše i ostali gosti; gozba otpoče.

Ja bih voleo kad bih mogao da izbegnem ovu prazničnu reč: gozba; ali nijedna druga reč ne bi odgovarala suštini same stvari. Ispočetka je sve išlo prilično tiho, čak sa izvesnim prisenkom tuge; usta su žvakala, čašice su se praznile, ali su se mogli čuti i uzdasi, koji su bili možda samo refleks varenja, a možda i saučešća. Govorilo se o smrti, obraćala se pažnja na kratki rok čovečijeg života, na taštinu i neostvarljivost zemaljskih nadanja; inženjerski oficir ispriča jednu, istina vojničku, ali ipak poučnu anegdotu; baćuška u kamilavci ga pohvali, pa i sam izloži jednu zanimljivu crtu iz života prepodobnog Ivana Vojina; i drugi baćuška, sa brižljivo začešljanom kosom, iako je glavnu pažnju obraćao na jela, ipak izgovori nešto poučno o devičanskoj neporočnosti; ali malo po malo sve se to izmeni.

Lica se zacrveneše, glasovi zagrejaše, smeh preuze svoja prava; počeše se razlegati oduševljeni uzvici, začuše se prijateljska oslovljavanja, kao naprimer: „brate mi si moj i dragoviću”. „dušice ti

moja slatka”, „prasence moje šugavo!” pa čak i „ko te rodi takvog spadala!” Jednom rečju, poteče sve ono čime je tako izdašna ruska duša, kad joj se, što kažu, popuste dizgini. A kad najzad počeše da pucaju zapušači cimljanskog šampanjca, društvo postade već sasvim bučno: neko čak poče kao petao da kukuriče, drugi, opet, predloži da zubima izgrize i da proguta celu čašu iz koje je bio popio vino.

Gospodin Rač, sad već više ne crven, nego modar, naglo ustade sa svoga mesta; on se i dotle mnogo smejao i galamio, ali sad zamoli za dozvolu da održi govor.

— Govorite! Govorite! — zagrajaše sa sviju strana, a čičica u čupavom kaputu viknu čak: — bravo! — i zatapša rukama... uostalom, on je već sedeo na podu.

Gospodin Rač podiže čašu visoko iznad glave i saopšti da želi u kratkim ali „upečatljivim” izrazima da ukaže na vrline one prekrasne duše Koja se, „ostavivši ovde svoju, tako reći, zemnu ljusku (die irdische Hülle), uzdigla na nebesa i utonula”... gospodin Rač se popravi: „utopila”... Pa se opet popravi: „i utonula”...

— Oče đakone! Uvaženi! Rode! — začu se uzdržani, ali ubedljivi šapat: — Svi kažu da imaš grlo đavolsko; učini ljubav, grmni: „Mi živimo u poljima!”

— Ss! Sst!... Taman posla! Kako možete... — začu se sa svih strana.

—... Utopila svu svoju porodicu, — nastavljaše g. Rač, bacivši strogi pogled u pravcu ljubitelja muzike: — utopila svu svoju porodicu u ničim nezamenljivu tugu! Da! — viknu Ivan Demjanić, — pravo kaže ruska poslovica: sudba ne gnjavi, već davi, lomi...

— Stojte! Gospodo! — zavika najedared nečiji promukli glas na kraju stola, — meni je neko ovog časa ukrao novčanik!...

— Ah, zlikovče! — zapišta drugi glas, i — pljas! puče šamar!

Gospode Bože! Šta se tu odigralo! Kao da se divlja zver, koja je dotle samo po malo režala i kostrešila se na vas, najednom otkinula sa lanca i propela se, u svoj groznoj lepoti svoje nakostrešene grive. Činilo se kao da su se potajno svi nadali „skandalu”, kao prirodnoj prinadležnosti i završetku gozbe, pa odmah navališe, odmah prihvatiše... Tanjiri i čaše poleteše, zazvečaše, stolice popadaše,

podiže se zaglušna dreka, ruke zamahaše po vazduhu, dizgini se pokidaše i tuča otpoče!

— Tresni ga! Tresni ga! — zagrme, kao besan, moj sused, ribarski trgovac, koji do toga trenutka izgledaše kao najmirniji čovek na svetu; istina, bio je ćutke popio desetinu čaša vina. — Tresni ga!...

Koga da se tresne, zašto da se tresne, nije on imao ni pojma, ali je rikao kao lud.

Pomoćnik starešine kvarta, inžinjerski oficir, sam gospodin Rač, koji se po svoj prilici nikako nije nadao da će njegovoj krasnorečivosti biti tako brzo kraj, pokušaše svaki na svoj način da povrate tišinu... ali njihovi napori ostadoše uzaludni. Moj sused, ribarski trgovac, napade čak i na samog Rača:

— Umorio devojku, švaburda prokleta, — viknu on na njega, preteći pesnicom; — potkupio policiju, pa se sad razmeće!

U tom dotrča posluga...

Šta se dalje desilo, to ne znam; ja brzo dohvatih kapu, i pobegoh glavom bez obzira! Sećam se samo toliko da je nešto strašno zalupalo; sećam se i komada haringe u kosi čičice u kaputu, popovske kape koja je letela preko cele sobe, bledog lica Viktorovog, koji je sedeo u uglu, i nečije riđe brade u nečijoj snažnoj ruci... To su bili poslednji utisci koje sam izneo sa „zaupokojne gozbe”, što ju je priredio Sigizmund Sigizmundović u počast jadne Suzane.

Odmorivši se malo, ja odoh Fustovu i ispričah mu sve što sam video u toku toga dana. On me sasluša sedeći, ne dižući glave, pa, podvukavši obe ruke ispod nogu, opet reče: „Ah jadna moja, jadna moja!” pa opet leže na divan i okrete mi leđa.

Posle nedelju dana on se već sasvim oporavio i počeo da živi po starome. Ja ga zamolih da mi da Suzanin dnevnik za uspomenu; on mi ga dade bez i najmanjeg razmišljanja.

XXVIII

Prođe nekoliko godina. Moja tetka umre, a ja se iz Moskve preselih u Petrograd. I Fustov pređe u Petrograd i stupi u ministarstvo finansija; ali ja sam se sa njim retko nalazio i već više nisam u njemu nalazio ničeg naročitog. Činovnik kao i svi drugi, i

toliko! Ako je još i sad živ i neoženjen, onda se, verovatno, ni do danas nije izmenio: oštri i lepi, bavi se gimnastikom, proždire srca kao i ranije, i Napoleona u plavoj uniformi crta svojim prijateljicama u albume.

Jednom sam otputovao poslom u Moskvu. U Moskvi sam doznao, moram priznati, na moje veliko čuđenje, da su prilike mojeg bivšeg poznanika, gospodina Rača, dobile neprijatan obrt: istina, njegova supruga mu je poklonila još jedan par blizanaca, dva. sinčića, koje je on, „koreniti rusak”, krstio Brjačeslav i Vjačeslav, ali kuća mu je izgorela, on je bio primoran da podnese ostavku, i, što je najgore, njegov najstariji sinčić, Viktor, nikako nije izlazio iz zatvora zbog dugova.

Za vreme moga boravka u Moskvi, u jednom društvu, neko spomenu, u mome prisustvu, Suzanu, i to na najnezgodniji, na najuvredljiviji način! Ja se potrudih koliko sam god mogao da odbranim uspomenu na nesrećnu devojku, kojoj je sudbina odrekla čak i milost zaborava, ali moji dokazi ne učiniše veliki utisak na moje slušaoce. Jednog od njih, mladog studenta-pesnika, ipak sam pokolebao. On mi idućeg dana posla pesmu, koju sam ja zaboravio, osim ova četiri stiha, kojima se ona završavala:

Ni na grobu zapuštenom
Ne umuknu glas klevete...
Ona muči milo priviđenje
I sažiže cvetiće na humci!

Ja pročitah te stihove, pa i nehotice utonuh u misli. Suzanin lik mi iziđe pred oči; ja opet videh onaj zamrznuti prozor u mojoj sobi; setih se onog večera, i naleta snežne mećave, i onih reči, onih jecaja... Počeh da razmišljam o tome, čime se mogla objasniti Suzanina ljubav prema Fustovu, i zašto se ona tako brzo, tako nezadržljivo bacila u očajanje čim je videla da je napuštena? Zašto nije htela da pričeka, da sasluša gorku istinu lično iz usta ljubljenoga čoveka, najzad, makar da mu napiše pismo? Kako je mogla tako naglo da se baci strmoglavce u ponor? Zato što je strasno volela Fustova, — odgovoriće mi mnogi; — zato što nije mogla da podnese ni najmanju sumnju u njegovu odanost, u njegovo poštovanje prema njoj.

Može biti da je tako; a može biti i to da ona uopšte nije baš toliko strasno volela Fustova; da se ona nije prevarila u njemu, nego da je samo u njega položila svoju poslednju nadu, a posle nije mogla da se pomiri sa mišlju da se čak i taj čovek, na prve reči spletke, sa preziranjem okrenuo od nje! Ko to može znati šta je nju ubilo: da li uvređeno samoljublje, da li teret bezizlaznog položaja ili, najzad, sama uspomena na ono prvo, prekrasno, istinsko biće, kome se ona, na zaranku svoje mladosti. tako radosno predala, koji je njoj tako duboko verovao i koji ju je toliko poštovao?

Ko zna: može biti onog istog trenutka kada se meni činilo da je iznad njenih mrtvih usana lebdeo usklik: „on nije došao!” može biti da se njena duša radovala zbog toga što je sama otišla njemu, svome Mišelu?

Tajne čovečijeg života su velike, a ljubav je najnepristupačnija od svih tih tajni... ali ja ipak, i do današnjeg dana, svaki put kad mi Suzanin lik iskrsne pred oči, nisam u stanju da ugušim u sebi ni sažalenje prema njoj, ii prekor sudbini, a moja usta i nehotice šapću: jadnica! jadnica!

1868 god.

KUC... KUC... KUC!..

— Preveo LJ. J. Maksimović —

I

... Mi svi posedasmo u krug, a Aleksandar Vasiljević Ridelj, naš odličan prijatelj (on je imao nemačko prezime, ali je inače bio pravi Rus) — Aleksandar Vasiljević poče ovim rečima:

— Ispričaću vam, gospodo, događaj koji mi se desio oko 1830-te godine... dakle pre četrdeset go-dina, kao što vidite. Ja ću biti kratak — a vi me za to vreme ne prekidajte.

U to vreme živeo sam u Petrogradu — a taman sam bio završio Univerzitet. Moj brat služio je kao potporučnik u konjičkoj gardijskoj artileriji. I, kako je bilo leto, njegova se baterija nalazila u Krasnom Selu. Moj brat nije stanovao baš u Krasnom Selu, nego u jednom od okolnih zaselaka; ja sam kod njega često bivao u gostima, pa sam se upoznao sa svima njegovim drugovima. On je stanovao u jednoj prilično čistoj i urednoj sobi zajedno sa još jednim oficirom iz njegove baterije. Taj oficir se zvao Ilija Stepanić Tegljev. S njime sam se naročito sprijateljio.

Marlinski je sad zastario — više ga niko ne čita — čak se i sa imenom njegovim potsmevaju; ali tridesetih godina je on bio na glasu više nego svi drugi — čak se ni Puškin, po mišljenju tadanje omladine, sa njime nije mogao porediti. On ne samo da je važio kao najbolji ruski književnik; on je, šta više — što se mnogo teže i ređe dešava — u izvesnoj meri ostavio svoj trag na pokolenje onog njegovog vremena. Na junake à la Marlinski mogli ste naići kamo god se okrenete, naročito ih je mnogo bilo u provinciji, i to naročito među artilercima i ostalim oficirima. Oni su razgovarali i dopisivali se na njegovom jeziku; u društvu su se držali turobno, rezervisano, sa „burom u duši i ognjem u krvi”, kao potporučnik Bjelozor sa „Fregate Nadežde”. Ženska srca su oni prosto „proždirali”. Za njih je u to vreme stvoren naziv „fatalni”.

Taj tip se, kao što je poznato, zadržao vrlo dugo, sve do Pečorina. Čega samo tu sve nije bilo u tome tipu? I bajronizam, i romantizam; uspomene na francusku revoluciju, na dekabriste — i obožavanje Napoleona; vera u sudbinu, u svoju zvezdu, u snagu

karaktera, sve sama poza i fraza — i neraspoloženje zbog svoje duševne praznine; nemirna uzbuđenja sitničarskog samoljublja — i istinska snaga i odvažnost; plemenita stremljenja — i rđavo vaspitanje, neznalištvo; aristokratski maniri — i hvalisanje sa igračkama... Nego, dosta sa tim filozofiranjem... Obećao sam da ću vam pričati.

II

Potporučnik Tegljev spadao je baš u te „fatalne” ljude, premda nije imao spoljašnost kakvu su te ličnosti skoro po pravilu imale: on, naprimer, ni najmanje nije ličio na Ljermontovljevog „fatalistu”. Naprotiv, on je bio čovek srednjeg rasta, prilično čvrst, malko poguren, belomusast, čak skoro sasvim beo; lice je imao okruglo, sveže, sa crvenim obrazima, prćast nos, nisko, kod slepoočnica kosom obraslo čelo i krupna, pravilna, večito nepomična usta: on se nikad nije smejao, nije se čak ni osmehivao. Samo po gde kad, kad bi se umorio i zaduvao, pokazivali bi se njegovi četvrtasti zubi, beli kao šećer.

Ista ta izveštačena nepokretnost rasprostirala se i na svim ostalim njegovim crtama: da nije bilo nje, te crte bi izgledale kao sasvim dobrodušne. Na celom njegovom licu jedino oči nisu bile sasvim obične; dosta male, sa zelenim zenicama i žutim trepavicama; desno oko bilo mu je nešto malo više od levoga, a uz to mu se levi očni kapak podizao manje nego desni, što je njegovom pogledu pridavalo izvesnu čudnovatost i sanjivost.

Lice Tegljevljevo, koje je, uostalom, imalo na sebi izvesnih prijatnih crta, izražavalo je skoro uvek nezadovoljstvo, pomešano sa nedoumicom: baš kao da je za svoj račun pratio u sebi neku turobnu misao, koju nikako nije mogao da uhvati. No pored sveg tog, on nije ostavljao utisak uobraženka: on je mnogo pre ličio na čoveka koji je uvređen.

Govorio je vrlo malo, sa pauzama, promuklim glasom, ponavljajući reči bez ikakve potrebe. Na suprot većem delu fatalista, on nije upotrebljavao naročito kitnjaste izraze — i pribegavao bi im jedino kad je pisao: rukopis mu je bio sasvim detinjski.

Starešine su se o njemu izražavale da on, kao oficir, „može podneti”, da nije naročito sposoban niti je dovoljno marljiv. „Jeste tačan — ali nije pedantan”, govorio bi za njega brigadni đeneral nemačkog porekla. I vojnici su za Tegljeva govorili da „može podneti” — ni riba, ni rak.

Živeo je vrlo skromno, pružajući se prema guberu. U svojoj devetoj godini ostao je sam samcit na svetu: otac i mati su mu se jednog proleća udavili, kad su se, za vreme velike vode, skelom prevozili preko Oke. Školu je učio u privatnom pansionu, gde su ga svi smatrali za jednog od najglupljih i najmirnijih učenika; zatim je, po svojoj izričnoj želji i po preporuci jednog svog strica, uticajnog čoveka, stupio kao junker u konjičku gardijsku artileriju, gde je, doduše s priličnim natezanjem, ipak položio ispit prvo za zastavnika a zatim i za potporučnika.

S ostalim oficirima je bio u zategnutim odnosima. Njega oni nisu voleli, posećivali su ga vrlo retko — a sam on nije odlazio skoro ni kod jednog od njih. U većem društvu se osećao nelagodno; on bi odmah postajao neprirodan, spleten... u njemu nije bilo ničeg drugarskog — i ni s kim on nije bio na „ti”.

Ali njega su štovali; i to su ga štovali ne zbog njegovog karaktera ili znanja i obrazovanosti — Nego stoga što su uočavali na njemu onu naročitu crtu, kojom su obeleženi „fatalni” ljudi.

„Tegljev će napraviti karijeru, Tegljev će se čime bilo istaći” — to niko od njegovih kolega nije očekivao; — ali da će „Tegljev izvesti kakvu bilo neobičnu stvar” — ili da će „Tegljev, jednog dana, najednom tek otići pravo u Napoleone” — to se nije smatralo nemogućnim. Jer tu je u pitanju „zvezda”, a on je čovek „sa prednaznačenjem” — onako kao što su opet neki drugi ljudi „sa uzdahom” ili „sa suzom”.

III

Dva slučaja, koji su obeležili sam početak njegove oficirske službe, mnogo su doprineli da se u njegovom društvu ukoreni mišljenje o njegovoj fatalnosti. Naime: na sam dan njegovog proizvodstva — negde sredinom marta meseca — on se, zajedno sa ostalim novoproizvedenim oficirima, u punoj paradnoj uniformi šetao

pored obale. Te godine je proleće nastupilo vrlo rano, te se i Neva ranije otkravila; krupne su sante već bile prošle — ali je reka bila sva prekrivena neprekidnim slojem sitnog, vlažnog leda. Mladići su se ragovarali, smejali... najednom jedan od njih zastade: na površini reke, koja se lagano kretala, on je na dvadeset koraka od obale primetio jedno malo kučence. Zgrčivši se na jednoj povećoj santi, ono je drhtalo svim telom i skičalo. „Ono se najzad mora udaviti" — promrmlja oficir kroz zube.

Voda je polagano nosila kučence pored jednog mesta gde se moglo sići na reku. Tegljev najednom, ne govoreći ni jedne reči, odjuri do toga mesta, pa, skačući po onom tankom ledu, propadajući neprestano kroz njega, dođe najzad do kučenceta, dohvati ga za vrat i, srećno se povrativši na obalu, spusti psetance na zemlju.

Opasnost kojoj se izložio Tegljev bila je tako velika, njegov postupak je bio tako neočekivan da su se njegovi drugovl bili prosto zapanjili — i tek su tada progovorili, i to svi odjednom, kad je on pozvao jednog kočijaša da ga odveze njegovoj kući: cela njegova uniforma bila je mokra. U odgovor na njihove uzvike i pitanja, Tegljev im ravnodušno odgovori da ako je čoveku već nešto suđeno, on to neće izbeći — i zapovedi kočijašu da krene.

— Pa uzmi bar ovo kuče sa sobom, za uspomenu, — doviknu mu jedan oficir. Ali Tegljev samo odmahnu rukom — a njegovi drugovi se zgledaše u nemoj nedoumici.

Drugi slučaj se desio na nekoliko dana posle toga, jedne večeri, za vreme kartanja kod komandira baterije. Tegljev je sedeo u jednom uglu i nije sudelovao u igri. „Eh, kad bi meni, kao ono u Puškinovoj Pikovoj Dami, htela baba unapred da kaže koje karte imaju da dobiju!" — uzviknu jedan potporučnik koji je počeo da gubi već i treću hiljadu.

Tegljev se ćuteći približi stolu, uze špil karata, preseče — i reče: šestica karo! — obrnu špil, na dnu je bila šestica karo. — Kec tref! — Objavi on opet i opet preseče: dole je bio kec tref. — Kralj karo! reče on po treći put ljutitim šapatom, kroz stegnute zube — i pogodi i treći put... a onda najednom sav pocrvene. On se verovatno tome ni sam nije nadao.

— Fina čarolija! Hajdete još jedanput, — reče mu komandir baterije.

— Ja se ne zanimam čarobnjaštvom, — suvo odgovori Tegljev — pa ode u drugu sobu.

Kako se to desilo da je on te karte pogodio — ja nisam u stanju da objasnim: ali sam to svojim očima video. Posle njega su mnogi od prisutnih igrača pokušavali da to isto urade, ali nikome nije pošlo za rukom: neki su ipak uspeli da pogode po jednu kartu; ali dve uzastopce — nikako. A Tegljev ih je pogodio tri!

Taj slučaj je još čvršće utvrdio mišljenje da je on tajanstven i fatalan čovek. Meni je docnije često padalo na pamet ovo: da mu onog puta ona veština sa kartama nije pošla za rukom — ko zna Kano bismo svi mi o njemu mislili, i kako bi i on sam gledao na sebe; ali taj neočekivani uspeh konačno odluči stvar.

IV

Razume se po sebi da se Tegljev uhvatio za tu reputaciju. Ona je njemu davala naročit značaj, naročit kolorit... „Cela le posait”, kako to kažu Francuzi, i sa njegovim dosta oskudnim umom, slabim znanjem i ogromnim samoljubljem — za njega je takvo mišljenje o njemu bilo kao poručeno došlo. To mišljenje je teško bilo zaslužiti, ali održati ga — nije bila velika veština: trebalo je samo ćutati i praviti se važan.

Ali ja se nisam združio sa Tegljevim, i nisam ga zavoleo zbog te njegove reputacije. Ja sam ga zavoleo prvo zato što sam i sam bio priličan osobenjak — pa sam gledao u njemu svoga sabrata; a osim toga i zato što je on bio vrlo dobar čovek — i u samoj stvari vrlo prostodušan. On je u meni izazivao osećanje sažaljenja; meni se činilo da nad njim, nezavisno od njegove tobožnje fatalnosti, zbilja lebdi tragična sudbina, koje on ni sam nije svestan. Ovo svoje osećanje ja mu, naravno, nisam saopštavao: jer, zar može biti veće uvrede nego da se „fatalnom” sažaljenje zražava? I Tegljev je prema meni osećao simpatije: u društvu sa mnom on se osećao lako, sa mnom je voleo da razgovara, — u mome prisustvu bi on napuštao onaj čudnovati pjedestal, na koji ni on sam nije znao da li je slučajno zapao ili se sam na njega uspeo.

Tegobno, bolesno samoljubiv, on je, verovatno, u dubini svoje duše, ipak uviđao da njegovo samoljublje nema čime da bude opravdano — i da njegovi drugovi, šta više, mogu da na njega s

neke visine gledaju... a ja, devetnaestogodišnji dečko — ja mu nisam smetao: preda mnom se nije bojao da će kazati neku glupost ili kakvu neumesnost, i njegovo večito oprezno srce moglo je u tom pogledu biti potpuno mirno.

On bi ponekad, šta više, padao u neku brbljivost; i sreća je njegova bila što niko osim mene Nije slušao sve njegove takve govore! Njegova se reputacija tada ne bi dugo održala. Jer, on ne samo da je znao vrlo malo — on skoro ništa nije čitao, i ograničio se time što je nakupio u svoju glavu mnoštvo raznih anegdota i događaja.

On je verovao u predosećanja, pretskazanja, uroke, susrete, u srećne i nesrećne dane, u zle i dobre namere naše sudbine, jednom rečju: verovao je da je naš život zavisan od svih tih praznoverica. On je čak verovao u neke „klimaterične" godine, koje neko pomenu pred njim i čije značenje ni on sam nije baš dobro razumevao. Fatalnim ljudima pravoga kova ne treba govoriti o ovakvim verovanjima; naprotiv, oni sami treba drugima to da ulivaju u glavu... Ali Tegljeva sam, sa te strane, znao jedino ja.

V

Sećam se, jednom, baš na sam Ilin-dan, 20-og jula, pošao sam bio svome bratu u goste — i nisam ga zatekao kod kuće: otputovao je nekim poslom na čitavu nedelju dana. Ja nisam hteo da se vratim u Petrograd; prošvrljao sam sa puškom po okolnim močvarama, ubio sam nekoliko šljuka, a veče sam proveo sa Tegljevim pod strehom praznoga ambara, u kome je on udesio, kako se sam izražavao, svoju letnju rezidenciju.

Tu smo nas dvoje razgovarali tek koliko da nas prođe vreme, i tu smo više pili čaj, pušili i govorili čas sa domaćinom, Finlanđaninom, koji se već u pravog Rusa pretvorio, čas sa jednkm prodavcem „pomorandži i o-o-odličnih limuna", simpatičnim čovekom i velikim spadalom koji je, osim drugih talenata, umeo da svira na gitaru i pričao nam o svojoj nesrećnoj ljubavi koju je on u mladosti gajio prema pandurskoj kćeri. Zašavši u godine, taj Don Žuan u aleksandrovskoj bluzi već više nije patio od takvih nesrećnih simpatija.

Ispred kapije našeg ambara prostirala se, postepeno se gubeći u daljini, široka ravnica; mala rečica je blistala na svojim zavijutcima; dalje, na horizontu videle su se šume. Noć se približavala i mi ostadosmo sami. Zajedno sa večerom spuštala se na zemlju fina, vlažna para, koja se, postajući sve veća i veća, pretvori najzad u gustu maglu.

Na nebu izgreja mesec: sva magla se skroz prože i čisto se pozlati njegovom svetlošću. Sve oko nas, nekim čudnim sticajem, kao da promeni mesto, obvi se onom maglom i pomeša se među sobom; što je bilo udaljeno, izgledalo je blisko, a što je bilo blisko, izgledalo je udaljeno; veliko je izgledalo malo, a malo — veliko... Sve postade svetlo i nejasno. Mi kao da smo se obreli u carstvu bajki, u carstvu zlatasto-bele magle, duboke tišine, osetljivog sna... I kako su samo tajanstveno svojim srebrnastim iskricama svetlucale odozgo zvezde! Mi smo obojica zaćutali. Fantastični izgled te noći uticao je na nas: on nas je pripremio za fantastičke događaje.

VI

Tegljev prvi poče da govori, sa svojim uobičajenim zamuckivanjem, nedovršenim rečenicama i ponovljenim rečima, o predosećanjima... o priviđenjima. Po njegovim rečima je jedan njegov poznanik, student, tek što je stupio kao vaspitač kod dva siročeta sa kojima je zajedno spavao u paviljonu u bašti, jedne iste ovakve noći video žensku priliku kako se nagla nad dečijom posteljom, a sutradan je poznao tu priliku na portretu koji dotle nije bio primetio, a koji je pretstavljao majku ta dva siročeta.

Zatim mi je Tegljev ispričao da se njegovim roditeljima, na nekoliko dana pre njihove pogibije, neprestano činilo kao da čuju huku tekuće vode; da se njegov ded u bitki na Borodinu spasao od smrti na taj način što se, primetivši na zemlji običan sivi šljunak, najedared sagnuo i podigao ga — dok je u tom istom trenutku parče karteča proletelo iznad njegove glave i slomila mu njegovu dugačku crnu perjanicu. Tegljev mi je čak i obećao da će mi pokazati taj isti šljunak koji je spasao njegovog deda i od kojeg je on načinio docnije medaljon. Zatim je govorio o pozivu svakoga pojedinca, a naročito o svome pozivu, i dodao je da on i danas veruje u njega, i da će on,

ako se u njemu makar kad u tome pogledu pojavi sumnja, — da će on znati da raskrsti i sa tom sumnjom i sa svojim životom, jer će život u tome slučaju izgubiti za nj svaki značaj.

— Vi, može biti, mislite, — progovori on, pogledavši iskosa na mene, — da ja za to neću imati hrabrosti? Ne znate vi mene... Ja imam gvozdenu volju!”

„Vešto i dobro rečeno”, — pomislih ja u sebi.

Tegljev se zamisli, duboko uzdahnu, pa mi saopšti, ispustivši čibuk iz ruke, da je današnji dan za njega veoma važan. — Danas je Ilin-dan — moj imendan... To je... to je za mene uvek težak dan.

Ja mu ništa nisam odgovorio, nego sam ga samo posmatrao kako je sedeo preda mnom, sagnut, pogrbljen, nepomičan, sa sanjivim i turobnim pogledom, čvrsto uprtim u zemlju.

— Danas mi je, — nastavljao je on, — jedna stara prosjakinja (Tegljev nije propuštao ni jednog prosjaka a da mu ne da milostinju) kazala da će se pomoliti za moju dušu... Pa zar to nije čudno?

„Baš ovaj čovek voli stalno o sebi da misli!” — pomislih ja opet. Ovde moram da napomenem da sam u poslednje vreme počeo da zapažam neobično brižan i nemiran izraz na Tegljevljevom licu, i to već više nije bila „fatalna” melanholija: njega je zbilja nešto grizlo i mučilo. A ovog puta me je naročito porazila potištenost koja se prostirala po čitavom njegovom licu. Da nisu to već počele da se pojavljuju u njemu one sumnje o kojima mi je on govorio?

Meni su pričali njegovi drugovi da je on, ne tako davno pre toga, podnosio starešinama projekat o nekim izmenama „u delokrugu lafeta”, i da mu je raj projekat bio vraćen sa „primedbom”, to jest, sa opomenom. Poznavajući njegov karakter, ja sam znao da je njega ovakva nepredusretljivost starešina duboko uvredila. Ali ovo što sam ja zapažao na Tegljevu — to je više ličilo na tugu, imalo je više lični karakter.

— Nego, postaje već vlažno, — progovori on najednom pa sleže ramenima. — Hajdemote u sobu — vreme je već i da se spava.

On je imao naviku da sleže ramenima i da naginje vrat čas na jednu, čas na drugu stranu, baš kao da ga okovratnik steže, pri čem bi se desnom rukom hvatao za grlo. Ceo karakter Tegljeva izražavao se — tako se bar meni činilo — u tom sumornom i nervoznom pokretu. I samom njemu bilo je teskobno na svetu.

Mi uđosmo u sobu i legosmo, svaki na svoju klupu, prekrivenu senom, — on u zadnji ugao, ja u prednji.

VII

Tegljev se dugo obrtao na svojoj klupi, a i ja nisam mogao da zaspim. Da li su to njegove priče uzbudile moje živce, ili je ona čudna noć uzbuđivala moju krv — ne znam; tek ja nisam mogao da zaspim. Najzad sam potpuno izgubio želju za snom, pa sam ležao sa otvorenim očima i mislio, napregnuto mislio, sam Bog zna o čemu, — o najbesmislenijim zaludnicama, — kao što se to uvek dešava kod, čoveka kad ne može da zaspi.

Prevrćući se čas na jednu, čas na drugu stranu, ja ispružih ruke... Moju prsti udariše o jedno brvno od zida. Razlegnu se slab, ali čist i nekako otegnut zvuk... To mora da sam udario na neko šuplje mesto.

Ja ponovo uddrih o zid... sad već naročito. Zvuk se ponovi. I opet... Tegljev najednom izdiže glavu.

— Ridelje, — progovori on, — čujete l' vi, neko kuca u prozor.

Ja se pretvorih kao da spavam. Mene najednom obuze želja da namagarčim mog fatalnog prijatelja. I onako nisam mogao da zaspim.

On spusti glavu na jastuk. Ja očeknuh neko vreme na opet kucnuh tri put uzastopce.

Tegljev se opet pridiže pa poče da osluškuje.

Ja opet zakucah. Bio sam prema njemu okrenut licem, ali on moju ruku nije mogao da vidi... ja sam je bio zabacio u natrag, i to pod pokrivačem.

— Ridelje! — viknu Tegljev.

Ja se ne odazvah.

— Ridelje! — ponovi on glasno. — Ridelje!

— A? Šta je bilo? — progovorih ja, kao iza sna.

— Zar ne čujete, neko neprestano kuca tu pod prozorom. Valjda hoće da uđe, šta li?

— Valjda kakav putnik... — promrmljah ja.

— Pa onda ga treba pustiti, ili videti ko je i kakav je.

Ali ja mu već više nisam odgovarao, nego se ponova pretvorih kao da spavam.

Prođe nekoliko minuta... Ja opet otpočeh...

„Kuc... kuc... kuc!..

Tegljev se odmah uspravi i poče da sluša.

„Kuc... kuc... kuc!.. Kuc... kuc... kuc”!...

Kroz upola spuštene očne kapke, pri belasavoj noćnoj svetlosti, ja sam vrlo dobro mogao da posmatram sve njegove pokrete On je okretao lice čas lrema vratima, čas prema prozoru. Bilo je zbilja teško odrediti odakle dolazi zvuk: on baš kao da je obletao oko cele sobe, kao da je klizio pored zidova. Ja sam slučajno naišao na neku akustičnu žilicu.

„Kuc... kuc... kuc!..

— Ridelje! — povika najzad Tegljev. — Ridelje! Ridelje!

— Ama šta vam je? — zapitah ja, zevajući.

— Pa zar vi zbilja ništa ne čujete? Neko kuca!

— Ama neka ga đavo nosi! — odgovorih ja, na se opet pretvorih kao da sam zaspao, čak počeh i da hrčem...

Tegljev se umiri.

„Kuc... kuc... kuc!..

— Ko je to? — viknu opet Tegljev. — Ulazi!

Naravno, niko mu se ne odazva.

„Kuc... kuc... kuc!”

Tegljev skoči sa svog kreveta, otvori prozor, pa, promolivši glavu napolje, zapita neprirodnim glasom: „Ko je to? Ko lupa to?” — zatim otvori vrata pa opet ponovi svoje pitanje. Negde u daljini zahrza konj — i na tome ostade.

On se vrati svojoj postelji...

„Kuc... kuc... kuc!..

Tegljev se očas prevrnu i sede.

„Kuc... kuc... kuc!..

On sad brzo navuče čizme, prebaci šinjel preko leđa, pa, skinuvši sa zida sablju, izađe iz sobe. Ja čuh kako on dvaput obiđe oko ambara, neprestano ponavljajući: „Ko je to? Ko to ovuda ide? Ko lupa to?” Zatim najednom ućuta, postoja napolju na jednom mestu, u blizini onog ugla gde sam ja ležao, pa, ne govoreći više ni reči, uđe opet u sobu i leže ne svlačeći se.

„Kuc... kuc... kuc!” — počeh ja opet. „Kuc... kuc... kuc!.

Ali Tegljev se nije micao, nije više pitao: ko to kuca? — no je samo rukom podupro bio glavu.

Videvši da to više ne dejstvuje, jâ se, posle izvesnog vremena pretvorih kao da se budim, pa, zagledav se u Tegljeva, načinih začuđeno lice.

— Zar ste vi nekud išli? — zapitah ga ja.

— Jesam, — odgovori on ravnodušno.

— Jeste li i posle onoga čuli kucanje?

— Čuo sam.

— A nikoga niste našli?

— Nikoga.

— I lupanje je prestalo?

— Ne znam. Sad mi je svejedno.

— Sad? A zašto to baš sad?

Tegljev nije odgovarao.

Meni je bilo pomalo krivo na samoga sebe, a počeo sam da se ljutim i na njega. Ali da mu priznam svoju šalu — na to ipak nisam mogao da se odlučim.

— Znate li šta? — počeh ja: — ja sam uveren da je sve to — samo vaše uobraženje.

Tegljev se namršti. — A! Mislite?

— Vi kažete da ste čuli kucanje...

— Nisam ja čuo samo kucanje, — prekide me on.

— Nego šta ste još čuli?

Tegljev se naže napred — pa se ugrize za usnu. On se očevidno kolebao...

— Zvala me je! — progovori on najzad poluglasno i okrenu lice u stranu.

— Zvala vas je? A ko vas je zvao?

— Jedna... — Tegljev i dalje gledaše u stranu. — jedan stvor, za koji sam ja do sad samo mislio da je umro... a sad to nasigurno znam.

— Kunem vam se, Ilija Stepaniću, — viknuh ja, — sve je to samo uobraženje!

— Uobraženje? — ponovi on. — Hoćete li da se sami uverite na licu mesta?

— Hoću.

— E, onda hajdemote napolje.

VIII

Ja se na brzu ruku obukoh i zajedno sa Tegljevim iziđoh iz kuće. Preko puta od nas, na drugoj strani ulice, nije bilo ni jedne kuće — nego se protezao nizak, mestimično sasvim polomljen, plot, iza koga je počinjala dosta strma nizbrdica koja se spuštala na ravnicu. Magla je još uvek obavijala sve predmete — tako da se na dvadeset koraka skoro ništa nije videlo. Ja i Tegljev dođosmo do plota — i zaustavismo se.

— Evo ovde, — progovori on, i obori glavu. — Stojte, ćutite — i slušajte!

Ja, isto kao i on, napregoh sluh — ali osim običnih, sasvim slabih, za sve krajeve opštih noćnih zvukova koji pretstavljaju disanje noći — ne čuh ništa drugo. Pogledajući s vremena na vreme jedan drugoga, mi prostojasmo nepomično nekoliko minuta — i već htedosmo da odemo dalje...

„Iljuša!” — učini mi se da čujem šapat iza plota.

Ja pogledah u Tegljeva — ali on izgledaše da ništa nije čuo — i, kao i pre toga, beše oborio glavu.

„Iljuša... o Iljuša“ —raču se glasnije nego prvi put — toliko glasno da se moglo razaznati da je te reči izgovarala žena.

Mi obojica u isti mah zadrhtasmo — i zagledasmo se jedan u drugoga.

— Šta sad kažete? — zapita me šapatom Tegljev. — Sada više nećete sumnjati.

— Čekajte, — odgovorih mu ja isto tako tiho; — to još ništa ne dokazuje. Treba da vidimo da nema tamo koga? Da ne bude to neki vragolan...

Ja preskočih preko plota — na pođoh u onom pravcu odakle je, koliko sam ja mogao da utvrdim, glas dolazio.

Osetih pod nogama meku, trošnu zemlju; duge brazde poorane zemlje gubile su se u magli. Nalazio sam se u bašti. Ali ništa se nije micalo ni u mojoj blizini ni ispred mene. Kao da je sve zamrlo u carstvu sna. Ja pređoh još nekoliko koraka.

— Ko je to? — viknuh ja isto onako oštro kao i Tegljev.

„Prrrr!” iskoči uplašena prepelica ispred samih mojih nogu — pa odlete dalje, pravo kao zrno iz puške. Ja i nehotice ustuknuh... Kako mu to sad dođe?

Osvrnuh se natrag. Ugledah Tegljeva na onom istom mestu gde sam ga i ostavio. Vratih se k njemu.

— Uzalud vi tu vičete, — reče mi on. — Taj zvuk je došao do nas... do mene... izdaleka...

On pređe rukom preko lica — pa laganim korakom pođe preko ulice kući. Ali ja ne htedoh da se tako olako predam — te se vratih u baštu. Da je neko zbilja tri puta viknuo „Iljušu” — u to nikako nisam mogao da sumnjam; da je u tom pozivu bilo nečeg tužnog i tajanstvenog — to sam takođe sam sebi morao priznati... Ali ko zna, može biti da je sve to samo izgledalo nerazumljivo — a u samoj stvari je imalo objašnjenje onako isto prosto kao i ono moje lupanje koje je uzbudilo Tegljeva?

Ja se uputih pored plota, s vremena na vreme zastajući i obazirući se svud unaokolo. Pored samoga plota, sasvim blizu naše kućice, rastao je stari tršav korov; on se ocrtavao kao krupna crna senka u onoj opštoj belini magle, onoj sumornoj belini koja gore od teskobe zaslepljuje i otupljuje vid.

Najednom mi se učini kao da se nešto dosta krupno i živo krenu na zemlji pored onoga korova. Sa uzvikom: „Stoj! Ko je to?” poleteh ja napred. Začuše se lagani, baš kao zečiji koraci; pored mene brzo šmugnu jedna pogrbljena prilika; da li je bila muško ili žensko — to nisam mogao da razaberem. Ja htedoh da je uhvatim — ali mi to ne pođe za rukom, spotakoh se, padoh i ožegoh lice o koprivu. Podižući se i opirući se o zemlju, ja osetih nešto čvrsto pod rukom: to je bio kovan bakaran češalj na vrpci, nalik na one što ih naši seljaci nose o pojasu.

Dalja moja istraživanja ostadoše bezuspešna — i ja se s češljem u ruci i sa ožarenim obrazima vratih u izbu.

IX

Tegljeva zatekoh gde sedi na klupi. Pred njim je na stolu gorela sveća, a on je nešto zapisivao u jedan mali albumčić koji je stalno

nosio uza se. Opazivši mene, on hitro sakri albumčić u džep, na poče da puni svoju lulu.

— Pogledaj, baćuška, — počeh ja, — kakav sam trofej ja doneo sa moga pohoda! — Pokazah mu češljić i ispričah mu šta se sa mnom desilo kod onog korova. — Mora biti da sam nekog lopova poplašio, — dodadoh ja. — Vi ste valjda čuli da su juče našem susedu ukrali konja?

Tegljev se hladno osmehnu pa zapali lulu. Ja sedoh do njega.

— I vi ste još uvek ubeđeni, Ilija Stepaniću, — počeh ja, — da je glas koji smo mi čuli doleteo iz onih nadčulnih, neznanih predela.

On me zaustavi zapovednim pokretom ruke.

— Ridelje, — poče on — meni nije do šale — pa stoga i vas molim da se ne šalite.

Tegljevu zbilja nije bilo do šale. Njegovo se lice beše sasvim izmenilo. Ono je izgledalo bleđe, izrazitije — i istegnuto. Njegove čudne, čakaraste oči tiho su bludile.

— Ja nisam mislio, — poče on ponovo, — da ću ikad poveriti drugom... drugom čoveku ono što ćete vi sad čuti, i što je trebalo da umre... da, da umre u mojim grudima; ali, mora biti da je tako potrebno — a i ne mogu da se nekom ne ispovedim. Sudbina! Slušajte.

I on mi sad ispriča čitavu pripovest.

Ja sam vam već rekao, gospodo, da js on bio slab pripovedač; ali te noći me on nije porazio samo neveštinom da priča događaje koji su se lično njemu desili; već sam zvuk njegovog glasa, njegovi pogledi, pokreti koje je on vršio prstima, rukama — sve je na njemu, jednom rečju, izgledalo neprirodno, nepotrebno, najzad falsifikovano.

Ja sam tada bio još vrlo mlad i neiskusan i nisam znao da navika retorskog izražavanja, lažnost naglašavanja i gestova u tolikoj meri može da se ukoreni u čoveku da on više nikako nije ni u stanju da se oslobodi od svega toga: to je neka vrsta prokletstva.

Docnije sam ja jednom naišao na jednu damu, koja mi je pričala o utisku koji je na nju učinila smrt njenoga sina, o njenom „neizmernom” bolu, o njenom strahu da će čak pameću pomeriti — i sve mi to pričala takvim izveštačenim jezikom, sa takvim teatralnim gestovima, sa takvim melodramatičnim tresenjem glave i prevrtanjem očiju, da sam ja pomislio u sebi: „Kako ova gospođa

laže i kako se prenemaže! Pa ona svoga sina uopšte nije ni volela!” A posle nedelju dana sam saznao da je jadna žena zbilja pomerila pameću. Od tog slučaja postao sam ja mnogo obazriviji pri donošenju svojih zaključaka, i mnogo sam manje verovao svojim ličnim utiscima.

X

Istorija koju mi je Tegljev ispričao bila je, ukratko izložena, ovakva. On je u Petrogradu, osim strica na visokom položaju, imao još i jednu tetku, koja nije spadala u najviši stalež, ali je bila imućna. Kako je bila bez dece, ona je uzela pod, svoje jednu devojčicu, siroče, iz građanske kuće, dala joj je pristojno vaspitanje — i držala ju je kao svoje rođeno dete. Ta podsvojka se zvala Maša. Tegljev se viđao sa njom skoro svaki dan. Svršilo se time da su se oni zaljubili jedno u drugo i da mu se Maša dala. To je izišlo na videlo. Tegljevljeva tetka se strašno ozlojedi, sa skandalom istera nesrećnu devojku iz svoje kuće — i preseli se u Moskvu, gde je uzela gospođicu iz blagorodne kuće da je vaspitava i da joj ostavi svoje imanje.

Vrativši se svojim ranijim rođacima, ljudima siromašnim i pijanim, život Mašin je bio gorak i mučan. Tegljev joj obeća da će se njome oženiti — ali ne ispuni svoje obećanje. Za vreme svoga poslednjeg sastanka sa njom on je morao da joj to otvoreno prizna: ona je htela da dozna istinu — i doznala ju je. „E pa dobro, — rekla je tada ona, — ako ne mogu biti tvoja žena, ja onda znam šta mi još preostaje.”

Od tog poslednjeg sastanka je prošlo više od dve nedelje.

— Ja ni jednog trenutka nisam obmanjivao sebe u pogledu značaja njenih poslednjih reči, — dodade Tegljev. — Ja sam ubeđen da je ona završila sa životom, i... i da je ovo sad bio njen glas, da me je to ona sad zvala tamo... k sebi... Ja sam poznao njen glas... najposle, svejedno: umreti se jednom mora — kad, tad!

— Ali zašto je vi niste uzeli za ženu, Ilija Stepaniću? — zapitah ga ja. — Jeste li prestali da je volite?

— Ne, ja je još i sad strasno volim!

Pri tom se ja, gospodo, zagledah u Tegljeva. Ja se setih jednog drugog mog poznanika, čoveka vrlo razboritog, koji je imao veoma

ružnu, glupu i sirotu ženu — i koji je bio vrlo nesrećan u braku. Kad sam toga čoveka zapitao: zašto se on oženio? verovatno iz ljubavi? — on mi je odgovorio: „Ni iz kakve ljubavi! Onako!” A ovde opet Tegljev strasno voli devojku i ne ženi se. Pa šta je to sad? Je li i ovo — „onako”?!

— Zašto se vi ne ženite? — zapitah ga ja ponovo.

Sanjivo-čudnovate oči Tegljeva počeše da šaraju po stolu.

— To se... u nekoliko reči... ne može reći, — poče on zamuckivajući. — Bilo je uzroka... Sem toga ona je... prosta građanka. A posle, i stric... ja sam morao i o njemu računa voditi.

— O vašem stricu? — viknuh ja. — Ali kog će vam đavola vaš stric, koga vi nikad više i ne vidite sem na Novu Godinu, kad idete da mu je čestitate? Da li na njegovo bogatstvo računate? Pa on i sam ima skoro čitavo tuce svoje dece!

Ja sam govorio vatreno... Tegljeva to taknu, i on pocrvene... pocrvene nejednačito, mestimično...

— Molim vas da mi ne čitate pridike, — progovori on tupo. — Uostalom, ja se i ne pravdam. Upropastio sam njen život — a sad će trebati i da platim taj dug...

On obori glavu — i zaćuta. Ni ja ne nađoh šta da mu kažem.

XI

Tako posedesmo oko četvrt časa. On je gledao u stranu, a ja sam gledao u njega — i primetih da mu se kosa iznad čela nekako naročito odigla i svila u vitice, što je, prema rečima jednog vojnog lekara kroz čije je ruke prošlo mnogo ranjenika, dokaz velike i suhe vatre u mozgu... Meni opet dođe u glavu da toga čoveka zbilja pritiskuje ruka sudbine, i da ga njegovi drugovi nisu bez razloga proglasili za kobnog, za fatalnog čoveka. I u isto to vreme ja sam ga u sebi osuđivao. „Obična građanka!” mislio sam ja; — „a kakav si mi, opet, i ti aristokrata?”

— Vi mene, možda, i osuđujete, Ridelje, — poče najednom Tegljev, pogađajući moje misli. — Meni je i samom... vrlo teško. Ali, šta znam sad da radim? Šta da radim?

On se odupre bradom na šaku, pa poče da gricka široke i pljosnate nokte svojih kratkih i crvenih, kao gvožđe čvrstih prstiju.

— Ja sam tog mišljenja, Ilja Stepaniću, da biste vi prvo trebali da se uverite da li su zbilja tačne vaše pretpostavke... Ko zna, možda je vaša ljubezna još živa i zdrava. („Da mu kažem šta je pravi uzrok onog kucanja?” — sevnu mi u glavi... „Aln ne — posle”.)

— Nijedared mi nije pisala od ono doba otkako smo u logoru, — primeti Tegljev.

— To još ništa ne dokazuje, Ilja Stepaniću.

Tegljev odmahnu rukom. — Ne! nje već sigurno nema među živima. Ona me je zvala...

Tu se on najednom okrenu licem prema prozoru.

— Opet neko kuca.

Ja i nehotice prsnuh u smeh. — E, izvinite, Ilja Stepaniću! Ovoga puta to su kod vas živci. Pogledajte: svanjiva. Za jedno desetak minuta sunce će da izgreje — još malo pa će četiri — a priviđenja na danu ne rade.

Tegljev baci na mene mrgodan pogled, pa procedivši kroz zube: „Zbogom ostajte” — leže na klupu i okrenu mi leđa.

Legoh i ja — i, sećam se, pre no što sam bio zaspao, pomislih: što li to sad Tegljev jednako napominje da namerava da oduzme sebi život? Kakva glupost! Kakva fraza! Po svojoj sopstvenoj volji i odluci nije je uzeo za ženu... Ostavio je... pa mu sad najednom dunulo u glavu da se ubija! Smisla čovečanskog nema! Samo jedno izmotavanje!

U tim mislima padoh u jak, dubok san — i kad otvorih oči, sunce beše već visoko na nebu otskočilo — a Tegljeva ne beše u kući.

On je, po rečima njegovog sluge, otišao bio u varoš.

XII

Proveo sam veoma mučan, težak dan. Tegljev se ne vrati ni na ručak, ni na večeru; a brata nisam ni očekivao. Pred veče se opet spusti gusta magla, žešća no juče. Legoh da spavam vrlo rano. Neko kucanje pod prozorom probudi me.

Sad i na mene dođe red da zadrhtim.

Kucanje se ponovi, — ali tako uporno i očigledno da je sumnja u njenu stvarnost bila nemogućna. Ja se digoh iz postelje i ugledah

Tegljeva. Umotan u šinjel, u smaknutom na oči kačketu, on stajaše nepomično.

— Ilja Stepaniću! — uskliknuh ja, — jeste l' to vi? Mi vas se načekasmo. Uđite. Da nisu možda zatvorena vrata?

Tegljev odrečno odmahnu glavom. — Nisam rad da ulazim, — izgovori on potmulo: — hteo sam samo da vas zamolim da predate sutra ovo pismo komandiru baterije.

On mi pruži poveći koverat, zapečaćen sa pet pečata. Ja se prenerazih — ali ipak mehanički primih koverat. Tegljev se odmah udalji na sredinu ulice.

— Čekajte, čekajte, — počeh ja... — Kud ćete brže! Tek što ste došli! I kakvo vam je ovo pismo?

— Obećavate l' mi da ćete ga dostaviti po adresi? — prozbori Tegljev pa otstupi još za nekoliko koraka. Magla sakri konture njegove pojave. — Obećavate l' mi?

— Obećavam. Ali prvo...

Tegljev se odmače još dalje — postade duguljasta, tamna prilika. — U zdravlju! — razlegnu se njegov glas. — Zbogom ostajte, Ridelju, nemojte me po zlu pominjati... A ni Semjona mi nemojte da zaboravite...

I tamna silueta iščeze.

To beše već i suviše. „O, frazeru prokleti!" — pomislih ja. — „Ti nisi živ, ako se ne izmotavaš i na efekt ne ciljaš!" Al' ipak mi dođe teško; i nehotičan strah steže mi grudi. Prebacih na sebe šinjel pa istrčah na ulicu.

XIII

Da; ali kud da pođem? Magla ms opkoli sa svih strana. Na pet, na šest koraka kroz nju se još moglo kako tako nazirati — a tamo dalje zgusnula se bila kao bedem, rastresita i bela kao vata. Pođoh desno ulicom seoceta kome tu beše kraj: naša kuća beše poslednja s kraja, a iza nje se širilo pusto polje, ovde onde obraslo žbunjem. Iza poljane, na jedno četvrt vrste od sela, nalazio se brezov šumarak, a kroz njega je proticala ona ista rečica koja se malo niže savijala oko sela. Sve sam ja to znao tačno, jer sam sto puta sve to na danu video; no sad ništa nisam video — i samo sam po većoj

gustini i belo膰i mogao da naga膽am gde bi se teren spu拧tao i proticala re膷ica.

Na nebu kao neka bela pega lebdeo je mesec — ali svetlost njegova ne be拧e kadra, kao pro拧le no膰i, da nadja膷a maglovitu masu magle, pa je visio tamo gore kao kakav 拧irok, posuknuo zastor.

Ispadoh u polje i oslu拧nuh... ni otkud zvuka; samo se vivci dovikivahu zvi啪danjem.

— Tegljeve! — viknuh ja. — Ilja Stepani膰u!! Tegljeve!!

Glas moj zamira拧e oko mene bez odgovora; ba拧 kao da ga i sama magla ne pu拧ta拧e dalje. — Tegljeve! — ponovih ja.

Niko se ne odziva拧e.

Po膽oh napred nasumce. Jedanput, dvaput natrapah na plot, jednom umalo 拧to se ne spotakoh u jendek, umalo 拧to se ne sudarih sa selja膷kim kljusetom koje le啪a拧e na zemlji... — Tegljeve! Tegljeve! — vikao sam ja.

Najednom, iza mene, u najbli啪em rastojanju, za膷u se slabiji glas: — Ho, na evo me... 拧ta vam trebam ja?

Ja se brzo osvrnuh.

Preda mnom, sa opu拧tenim rukama, bez kape na glavi, staja拧e Tegljev. Lice mu be拧e bledo; ali o膷i mu izgledahu 啪ivlje no obi膷no... On je isprekidano i jako disao na otvorena usta.

— Hvala Bogu! — kliknuh ja u naletu prve radosti — pa ga uzeh za obe ruke... Hvala Bogu! A ja sam ve膰 izgubio bio nadu da 膰u vas na膰i. Pa zar vas nije sramota da me tako pla拧ite, Ilja Stepani膰u — ako Boga znate!

— 艩ta ho膰ete vi sa mnom? — ponovi Tegljev.

— Ja ho膰u... ja ho膰u, pre svega, da se sad odmah sa mnom lepo vratite ku膰i. A zatim, ja ho膰u, ja zahtevam, zahtevam od vas kao od svoga prijatelja, da mi odmah objasnite 拧ta zna膷e svi ti va拧i postupci — i ono pismo pukovniku? Je li se to vama u Petrogradu dogodilo 拧togod neo膷ekivano?

— Ja sam u Petrogradu na拧ao ba拧 ono 拧to sam i o膷ekivao, — odgovori Tegljev, jo拧 uvek se ne pomi膷u膰i s mesta.

— To jest... ho膰ete da ka啪ete... va拧a prijateljica... ona Ma拧a...

— Ona je sebi oduzela 啪ivot, — 啪urno i nekako zlobno prihvati Tegljev. — Pre tri dana su je sahranili. Nije mi ostavila 膷ak ni pismo. Otrovala se.

Tegljev sa žurbom izgovaraše te strašne reči — dok je sam još uvek stojao nepomičan, kao da se okamenio.

Ja pljesnuh rukama. — Je li moguće? Kakva nesreća! Vaše predosećanje se ispunilo... To je strašno!

U svojoj zbunjenosti ja zaćutah. Tegljev mirno i kao sa nekim triumfom prekrsti ruke.

— Nego, zašto mi, — počeh ja, — stojimo ovde? Hajdemote kući.

— Hajdemo, — reče Tegljev. — Ali kako ćemo pogoditi put u ovoj magli?

— Na našoj sobi se vidi svetlost u prozorima — pa ćemo se po njoj upravljati. Hajdemote.

— Idite vi napred, — odgovori Tegljev, — a ja ću za vama.

Pođosmo. Jedno pet minuta išli smo — a naša putokazna svetlost se nikako nije ukazivala; najzad ona zasija pred nama u obliku dveju crvekih tačkica. Tegljev odmerenim korakom stupaše za mnom. ja sam svim svojim bićem želeo da što pre stignemo kući i da onda doziam od njega sse pojedinosti njegovog nesrećnog puta u Petrograd. Poražen onim što mi je on kazao, ja mu, u nastupu kajanja i nekog sujevernog straha, dok još nismo ni došli do kuće, priznadoh da je jučerašnje tajanstveno lupanje moje delo... i kakav je tragičan obrt dobila cela ta šala!

Tegljev se ograniči primedbom da ja tu ne igram nikakvu ulogu — da je moju ruku vodila neka druga sila — i da to samo dokazuje kako ja njega malo poznajem. Njegov glas, čudnovato spokojan i ravnomeran, zvonio je nad samim mojim uhom. — Ali vi ćete me već upoznati, — dodade on. — Ja sam primetio kako ste se vi juče osmehnuli kad sam ja spomenuo jačinu volje. Vi ćete mene upoznati — i setićete se mojih reči.

Prva seoska kuća, kao neko mračno strašilo, ispliva iz magle pred nama... evo pojavi se i druga, naša kuća — i moj lovački ker zalaja, verovatno, osetivši da ja dolazim.

Ja zakucah u prozorčić. — Semjone! — pozvah ja Tegljevljevog seiza: — ej, Semjone! otvaraj nam vrata.

Vrata lupnuše i otvoriše ce; Semjon koraknu preko praga. — Ilija Stepaniću, izvolite, — rekoh ja i osvrnuh se...

Ali iza mene već nije bilo nikakvog Ilije Stelanića. Tegljeva je nestalo, kao da je u zemlju propao.

Ja uđoh u sobu kao ošamućen.

XIV

Umesto ljutine na Tegljeva i na samog sebe, dođe čuđenje, koje me u prvi mah svega obuze. — Sasvim je lud taj tvoj gospodin! navalih ja sad na Semjona: baš je sasvim lud! Odleteo u Petrograd, pa se onda vratio — a ni sam ne zna zašto se uzmuvao! Sad sam ga jedva bio pronašao, doveo sam ga bio do samih vrata kad sam se osvrnuo... njega ni od korova! opet je pobegao! U ovakvu noć da ode od kuće! Baš je potrefio vreme za šetnju!

„I zašto sam samo pustio njegovu ruku?” prekorevao sam samoga sebe.

Semjon me ćuteći pogledaše, baš kao da je želeo nešto da mi kaže — ali, po običaju tadašnjih slugu, samo se premeštao neko vreme s noge na nogu.

— U koje je vreme on otišao u varoš? — zapitah ga ja strogo.

— U šest časova u jutro.

— A kako ti se čini — je li izgledao zabrinut, ili tužan?

Semjon se splete. — Naš gospodin je čudnovat, — poče on: — ko će njega razumeti? Kad se odlučio da ide u varoš, tražio je da mu dam novi mundir — i, još se i uvrnuo.

— Kako se uvrnuo?

— Tako, kosu je uvrnuo. Ja sam mu onu gvozdenu štipaljku zagrevao.

Moram da priznam, ovo nisam očekivao da ću čuti. — A poznaješ li ti onu gospođicu, — zapitah. ja Semjona, — prijateljicu Ilije Stepanovića — Maša se zove?

— Kako mi ne bi znali Mariju Anempodistovnu! Ona je dobra gospođica.

— Je li tvoj gospodin zaljubljen u tu Mariju.. i već, kao što si ono kazao?

Semjon uzdahnu. — Zbog te iste gospođice će u propasti Ilija Stepanić. Jer oni nju vole neopisano — a u supružanstvo neće da je uzmu — a žao im i da je napuste. I to sve samo zbog one njihove malodušnosti. Oni nju mnogo vole.

— A kakva je onako... lepa?

Semjon dobi ozbiljan izgled. — Gospoda vole takve.

— A kako se tebi dopada?

— Za nas... takav primerak ne odgovara — nikako.

— A što?

— Vrlo su mršave u telu.

— A kad bi ona umrla, šta misliš, da li bi je Ilija Stepanić preživeo?

Semjon opet uzdahnu. — To mi već ne smemo da kažemo, to je stvar gospodska... samo možemo da kažemo da je naš gospodin čudan čovek.

Ja uzeh sa stola veliko i dosta debelo pismo koje mi je predao Tegljev i okrenuh ga nekoliko puta u rukama... Bilo je adresovano na „njegovo visokorodije gospodina komandira baterije. pukovnika i kavaljera”, sa naznakom punog imena i prezimena. Cela adresa je bila ispisana vrlo jasno i brižljivo. U gornjem uglu koferta bilo je napisano: „važno”, i dvaput podvučeno.

— Slušaj, Semjone, — počeh opet ja. — Ja se bojim za tvojeg gospodina. On je, izgleda, nešto rđavo naumio. Njega bi neizostavno odmah trebalo pronaći.

— Razumem, — odgovori Semjon.

— Istina, napolju je takva magla da se jedva i dva aršina pred sobom vidi; ali ipak treba pokušati. Uzećemo svaki po jedan fenjer — a u svaki prozor ćemo zapaliti jednu sveću — za svaki slučaj.

— Razumem, — ponovi Semjon, zapali fenjere i sveće — i mi pođosmo.

XV

Koliko smo ja i on lutali, koliko smo se gubili, to se ne da opisati! Fenjeri nam ni malo nisu pomogli; oni ni najmanje nisu rasterivalm onu belu, skoro svetlu maglu, koja nas je opkoljavala. Ja i Semjon smo se nekoliko puta gubili jedan od drugoga, i pored toga što smo se stalno dovikivali i neprestano vikali — ja: „Tegljev! Ilija Stepaniću!” — a on: „Gospodin Tegljev! Vaše blagorodije!”

Magla nas je toliko zbunjivala da smo lutali kao u snu; — mi obojica ubrzo promukosmo: vlaga je prodirala do samoga dna pluća.

Na jedvite jade mi se ipak, zahvaljujući svećicama u prozorima, sastadosmo kod same kuće.

Naše zajedničko traženje ne dovede ni do čega — mi smo samo smetali jedan drugome — i zato rešismo da više ne vodimo računa o tome da li ćemo se udaljiti jedan od drugoga, nego da svaki ide za svoj račun. On pođe na levo, ja na desno, i uskoro prestadoh da čujem njegov glas. Meni se činilo da mi je magla počela da prodire već i u samu glavu — i tako sam lutao kao bez svesti, vičući neprestano: Tegljev! Tegljev!

— Ja! — začuh ja najednom odgovor.

Gospode Bože! kako sam se ja obradovao! kako sam poleteo u onom pravcu odakle sam čuo glas... Ispred mene se zacrne čovečija prilika... ja pođbh prema njoj... Jedva jednom!...

Ali, umesto Tegljeva, ja ugledah pred sobom drugog oficira iz iste baterije, koji se zvao Telepnjev.

— Jeste li se vi meni odazvali? — zapitah ga ja.

— A jeste li vi mene zvali? — zapita sad on mene.

— Ne; ja sam zvao Tegljeva.

— Tegljeva? Pa ja sam ga maločas sreo. Kakva je ovo neka šašava noć! Nikako ne mogu svoju kuću da potrefim.

— Vi ste videli Tegljeva? A kud je on otišao?

— Izgleda, tamo! — Oficir pokaza rukom u jednom pravcu. — Ali sad čovek ništa ne može sigurno da kaže. Eto, molim vas, zar vi možete da kažete sad gde je selo? Jedino će nas spasti ako čujemo lavež pasa. Sasvim idiotska noć! Smem li da vam ponudim cigaretu... ipak, čoveku nekako izgleda kao da osvetljava sebi put.

Oficir je bio, koliko sam mogao da zapazim, malko veseo.

— A Tegljev vam ništa nije rekao? — zapitah ja.

— Kako da nije! Ja mu rekoh: zdravo, druže! a on mi odgovori: zbogom, brate! — Kako zbogom? Zašto zbogom? — Pa eto, kaže, sad baš hoću da se ubijem iz revolvera. — Čudan čovek!

Meni se krv sledi u žilama. — Vi kažete, on vam je rekao...

— Čudan čovek! — promrmlja oficir i izgubi se u magli.

Ja se još nisam bio ljudski povratio k sebi posle onih reči mladoga oficira — kad do mene iznenada dopre napregnuti glas koji je izgovarao moje sopstveno ime. Ja poznadoh Semjonov glas.

Odazvah mu se... On mi priđe.

XVI

— Šta je bilo? — zapitah ga ja. — Jesi li našao Iliju Stepanića?

— Našao sam ih.

— Gde?

— Tu, blizu.

— A kako si ga našao? Je li živ?

— Kako molim vas — pa ja sam razgovarao s njima. (Meni spade kamen sa srca). Sede pod brezom u šinjelu... i ništa. Ja im onda raportirah: izvolite, rekoh, Ilija Stepaniću, u vaš stan: Aleksandar Vasiljević su se mnogo zabrinuli zbog vas. A oni mi kažu: šta ima on da se brine! Ja hoću da sedim na čistom vazduhu. Boli me glava. A ti idi kući. I ja ću malo posle doći.

— I ti si otišao! — uzviknuh ja i pljesnuh rukama.

— Pa šta sam znao da radim? Naredili su mi da idem... kako onda mogu da ostanem?

Meni se sav moj strah odjedared ponova povrati.

— Ovoga časa me vodi k njemu — razumeš! Ovoga časa! Eh, Semjone, Semjone, nisam se tome nadao od tebe! A kažeš, nije daleko odavde?

— Sasvim blizu, eto gde ta šumica počinje — tamo i sedi. Pored reke, — pored obale — nema ni četiri metra. Tako sam ih i našao, što sam išao rekom.

— Hajde vodi me, vodi me!

Semjon pođe napred. — Izvolite samo, pođite za mnom... Samo da se spustimo do reke.... a tamo je odmah...

Ali umesto da se spustimo do reke, mi zađosmo u nekakvu dumaču i nađosmo se pred nekakvim praznim ambarom.

— Ej! čekaj! — viknu najednom Semjon. — To sam ja, znači, uhvatio u desno... Trebaće ovamo, više u levo...

Pođosmo u levo — i zapadosmo u takav gust korov da smo jedva uspeli da se izvučemo iz njega... Koliko sam se ja sećao, u blizini našeg sela nije ni bilo korova u toliko veliko količini. Zatim, opet, naše noge zašljapkaše po nekoj močvari, ja ugledah neko okruglo mahovinasto žbunje koje dotle nikad nisam viđao... Pođosmo natrag — pred nama izniče strmi breg, na bregu koliba, a u njoj neko hrče.

Ja i Semjon nekoliko puta viknusmo u kolibu: u njenoj unutrašnjosti se nešto promeškolji, slama zašušta — i onda jedan promukli glas viknu: u pomo-o-oć!

Mi opet pođosmo nazad... polje... polje... beskrajno polje...

Ja sam bio gotov da se zaplačem... Setih se reči budale iz „Kralja Lira”: — „ta će nas noć, najzad, sve lišiti pameti!“

— Kud da idemo? — obratih se ja sav očajan Semjonu.

— Nas, gospodine, mora da je nečastivi pomeo, — odgovori mi zbunjeni sluga. — To nikako nisu čista posla.

Ja već htedoh da podviknem na njega — ali u tom trenutku do mojih ušiju dopre udaljeni, slabi zvuk, koji odmah privuče svu moju pažnju. Nešto je slabo puklo, tako naprimer, kao kad čovek izvadi zapušač iz tesnog grlića od flaše. Taj zvuk je potekao sasvim nedaleko od onog mesta gde sam se ja nalazio. Zašto se meni taj zvuk učinio naročit i čudnovat — to ja ne umem da objasnim — ali ja odmah pođoh u pravcu njega.

Semjon pođe za mnom. Posle nekoliko trenutaka nešto visoko i široko zacrne se kroz maglu.

— Šumica, eto je šumica! — radosno povika Semjon; — a eno... eno i gospodin sedi pod brezom... Gde sam ga ostavio, tamo i sad sedi. On je i niko drugi!

Ja se zagledah. Zaista: na zemljn, uz brezovo stablo, leđima prema nama, nekako ružno pogrbljen, sedeo je čovek. Ja mu se brzo približih — i poznadoh Tegljevljev šinjel, poznadoh njegovo obličje, njegovu glavu nagnutu na grudi.

— Tegljeve! — viknuh ja... ali on se ne odazva.

— Tegljeve! — ponovih ja i metnuh mu ruku na rame.

Tada se on najednom naže napred, poslušno i brzo, baš kao da je očekivao da ga ja gurnem, i izvrnu se na travu. Ja i Semjon ga odmah podigosmo i okrenusmo ga licem na gore. Ono nije bilo bledo, nego bezbrižno-nepokretno; stisnuti zubi su mu se beleli — a oči, takođe nepomične i nezatvorene, očuvale su svoj običan sanjiv i razrok izgled...

— Gospode Bože! — progovori odjednom Semjon — i pokaza mi svoju okrvavljenu ruku... Ta krv je izlazila ispod raskopčanog šinjela, s leve strane Tegljevljevih grudi.

On se ubio iz malog starinskog pištolja, koji je ležao odmah tu, pored njega. Slabi zvuk koji sam ja čuo — bio je zvuk sudbonosnoga pucnja.

XVII

Samoubistvo Tegljeva nije naročito začudilo njegove drugove. Ja sam vam već rekao da su svi oni bili ubeđeni da će on, kao čovek „fatalan”, izvesti neku naročitu tačku, iako, verovatno, nisu očekivali da će ta tačka baš ovako izgledati.

U pismu komandiru baterije on ga je molio u prvom redu da se postara da se iz oficirskih spiskova isključi ime Ilije Tegljeva, kao samovoljno umrlog, saopštavajući mu u isto vreme da će se kod njega u sandučiću naći više gotovog novca nego što mogu izneti svi njegovi dugovi ukupno. Zatim ga je molio da dostavi jednoj krupnoj ličnosti, koja je u to vreme komandovala celokupnim gardijskim korpusom, drugo, nezapečaćeno pismo, koje se nalazilo u tom istom kovertu. Ovo drugo pismo smo, naravno, svn mi pročitali; neki od nas su ga čak i prepisali. Tegljev je očevidno uložio mnogo truda dok je to pismo napisao.

„Setite se samo Vaše V-stvo (sećam se, ono se tako počinjalo), kako ste vi strogi i kako prebacujete za najmanju neispravnost na unnformi, za najništavnije otstupanje od propisa, kad pred vac iziđe sav bled i uzdrhtao oficir; a evo ja se sad javljam pred našeg opšteg, nepotkupljivog Sudiju, pred Vrhovno Biće, pred Biće koje je neizmerno značajnije čak i od Vašega V-stva, i javljam mu se prosto u šinjelu, nemajući čak ni propisne svilene mašne oko vrata”... Ah, kako je težak i neprijatan utisak na mene učinila ova rečenica u kojoj su svaka reč, svako slovo bili brižljivo ispisani detinjskim rukopisom pokojnika! Zar je zaista vredelo, pitao sam ja samoga sebe, zar je vredelo smišljati takve besmislice u takvome trenutku? A Tegljevu se očevidno dopala ta rečenica: on je zbog nje u tekst upleo svu onu gomilu epiteta i amplifikacija à la Marlinski, kao što je to u ono vreme bila moda.

Zatim je napomenuo o sudbini, o progonjenju, o svojem pozivu, koji je na kraju krajeva ostao neispunjen, o tajni koju će on odneti u grob, o ljudima koji ga nisu hteli razumeti; citirao je čak i stihove

nekog pesnika, koji je govorio o gomili, da ona nosi život na ramenima kao „teški okov” — i tone u porok „k’o u grozni korov” — i sve to sa dosta ortografskih pogrešaka.

Ovo Tegljevljevo pretsmrtno pismo, ako ćemo pravo da kažemo, bilo je u stvari jedan sasvim prostački gest — i ja zamišljam onu prezrivu nedoumicu visoke osobe, — kojoj je ono bilo upućeno — zamišljam kakvim je ona tonom izgovorila: „nikakav oficir! napolje s korovom iz njive!” I tek se pri samom kraju pisma oteo iz Tegljevljevog srca iskreni uzvik: „Ah, Vaše V-stvo! — tako je on završavao svoju poslanicu — ja sam siroče, mene niko nije voleo još od samog detinjstva — i svi su se tuđili od mene... a jedino srce koje mi se predalo — sam sam uništio!”

U džepu Tegljevljevog šinjela Semjon je našao albumčić, od koga se njegov gospodar nije odvajao. Ali skoro svi listovi su bili iščupani; preostao je samo jedan, na kome se nalazio sledeći račun:

Napoleon rođ. 15-og avgusta 1769 godine

1769
15
(avgust 8-mi mesec u godini) 8
Svega 1792

1
7
9
2
Svega 19!

Ilija Tegljev rođ. 7-og januara 1811 godine

1811
7
(januar 1-vi mesec u godini) 1
Svega 1819

1

8
1
9
Svega 19!

Napoleon umro 5-og maja 1825 godine

1825
5
(maj 5-ti mesec u godini) 5
Svega 1835

1
8
3
5
Svega 17!

Ilija Tegljev umro 21-og jula 1834 godine

1834
21
(jul 7-mi mesec u godini) 7
Svega 1862

1
8
6
2
Svega 17!

Jadnik! nije tek valjda i u artileriju zbog toga pošao?

Sahranili su ga kao ubicu — izvan groblja — i odmah su ga svi zaboravili.

XVIII

Sutradan posle Tegljevljeve sahrane (ja sam bio još u selu gde sam očekivao brata), Semjon uđe u našu sobu i saopšti mi da Ilija

želi da me vidi.

— Koji Ilija? — zapitah ja.

— Pa naš raznosač.

Ja mu naredih da ga pozove.

On uđe. Izjavi svoje žaljenje zbog smrti gospodina potporučnika; čudio se kako se njemu moglo takvo što desiti...

— Je li ti ostao što dužan? — zapitah ga ja.

— A, ne, nije. Oni su uvek odmah plaćali kad su nešto uzimali. Nego vidite, molim vas... — Tu kantiner isklibi svoje zube u jednom osmehu. — Vama je došla u ruke jedna moja stvarčica...

— Kakva to stvarčica?

— Pa eto baš ta tu. — On pokaza rukom na mali češljić sa rezbarijom, koji je stojao na toaletnom stočiću. — Stvar nije od Bog zna kakve vrednosti, — nastavljao je ovaj ćaskalo — ali pošto sam ga dobio na poklon...

Ja najednom podigoh glavu. Mene kao da neka svetlost obasja.

— Ti se zoveš Ilija?

— Jeste gospodine.

— Pa da nisam ja to tebe... onomad... pod. vrbom?

Kantiner podmignu okom i još jače isklibi zube.

— Mene, mene.

— I to je tebe tada neko zvao?

— Jeste, — potvrdi kantiner sa pretvornom skromnošću. — Ima tu jedna devojka, — nastavi on falsetom, — koja, zbog suviše velike strogosti njenih roditelja...

— Dobro, dobro, — prekidoh ga ja, dadoh mu njegov češljić i otpravih ga napolje.

Dakle eto ko je bio „Iljuša”, — pomislih ja, — i zadubih se u filosofska razmišljanja, s kojima vam ja, uostalom, neću sad dosađivati, jer nemam nameru nikog da odvraćam od verovanja u sudbinu, predodređenost i ostale fatalnosti.

*

Vrativši se u Petrograd, ja prikupih obaveštenja o Maši. Našao sam čak i lekara koji ju je lečio. Na moje zaprepašćenje čuh od njega da ona nije umrla od otrova, nego od kolere! Ja mu tada saopštih ono što sam bio čuo od Tegljeva.

— E! e! — uskliknu najednom doktor. — Je li to onaj Tsgljev — artilerijski oficir, srednjeg rasta, pogrbljen, vrska u govoru?

— Jeste.

— E pa to je ono. Taj gospodin je bio došao k meni — ja sam ga onda prvi put video — i počeo da me ubeđuje da se ta devojka otrovala. „Kolera”, kažem mu ja. — „Ne, to je otrov”, — kaže on. — „Ama kad vam kažem: kolera”, opet ga uveravam ja. — „Ne, ne, ne, to je otrov”, — zaintači on. — Vidim ja, čovek nekako kao da je pometen, sa širokim potiljkom, a to znači tvrdoglav, navezao me se ko zla krasta... Uostalom, svejedno, pomislim ja, ta osoba je umrla... „E pa lepo, kažem mu ja, jeste, otrovala se, kad vam je to već prijatnije.” On mi zahvali, čak mi i ruku stište — i iščeze.

Ja ispričah doktoru kako je taj isti oficir tog istog dana izvršio samoubistvo.

Doktor čak ni izraz lica ne promeni — samo primeti da na svetu ima raznih smetenjaka.

— Da, ima ih, — ponovih za njim i ja.

I zbilja, tačno je rekao neko za samoubice: sve dok ne ispune svoju nameru — niko im ne veruje; a kad je ispune — niko ih ne žali.

Baden Baden, 1870.

---

[1] Pravo prodaje alkoholnih pića. — Prim. prev.

[2] Finski. — Prim. prev.

[3] Tj. 1812-tu godinu: Napoleonov pohod i propast u Rusiji.

[4] Zemstvo — okružna samouprava. — Prim. prev.

[5] V. „Odmarajući se Trudoljubac” 1785, d. II., Moskva.

[6] U originalu: „присуха” — opčinjavanje „ljubavnim biljem”. — Prim. prev.

[7] U originalu obe te rečenice počinju na isti način: „Ја тебја не про...” — čime bi se počinjale obe mogućnosti: „Ја тебја не проклињају” ili „Ја тебја не прошчају”. — Prim. prev.